

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1452-1741

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXVIII) XV, vol. 48
Број 2/2016.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1452-1741

Број 2/2016 Год. (XXVIII) XV vol. 48 стр. 1-232

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
мр Миодраг Радојевић

Секретари:

Јелена Тодоровић Лазић
Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог штампа:

Планета принт, Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја: ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ

Стефан Вукојевић

БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИ ФЕДЕРАЛИЗАМ УНУТАР ПАРАДИГМЕ ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА	1
--	---

Стеван Ђ. Салатић

ДЕЛИБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТИЈА И ФОРУМИ ПОГОДНИ ЗА УЧЕЊЕ ВРЛИНА ДЕЛИБЕРАЦИЈЕ	19
--	----

АКТУЕЛНО

Момчило Суботић

ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2016. – ПОЛИТИЧКИ ПОВРАТАК ОПОЗИЦИЈЕ	37
---	----

Биљана Т. Продовић Милојковић, Бојан Т. Продовић

ДИЛЕМА МЛАДИХ-ОСТАТИ ИЛИ ОТИЋИ	65
--------------------------------------	----

ИСТОРИЈСКЕ, КЊИЖЕВНЕ И ПРАВОСЛАВНЕ ТЕМЕ

Бранко Надовеза

ФЕДОР НИКИЋ О ПРОБЛЕМУ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ И ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ	87
---	----

Миодраг Д. Перић

СПОЉНА ПОЛИТИКА ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1968 – 1980	107
---	-----

Људмила С. Цимановић

ПРАВОСЛАВЉЕ КАО СЛОБОДА У СХВАТАЊУ П. П. ЊЕГОША И Н. В. ГОГОЉА (ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ И ТАРАС БУЉБА).....	127
--	-----

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Данијела М. Лакић

УТИЦАЈ ПРОМЕНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ ПРОЦЕСА ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА НА ПОЛИТИКУ ПРОШИРЕЊА	151
--	-----

Зоран Малбашић

ИСТОРИЈСКИ РЕВИЗИОНИЗАМ: ПРОГРЕС НАУКЕ ИЛИ ИДЕОЛОШКО ОРУЖЈЕ?	169
---	-----

НАУЧНА КРИТИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Марко М. Крстић

УТИЦАЈ МЕДИЈА НА ПОЛИТИЧКУ МОЋ ТЕРОРИСТИЧКИХ
ГРУПА 189

Дејан Бурсаћ

ЗАШТО НАЦИЈЕ ПРОПАДАЈУ 209

CONTENTS

The Issue's Theme FROM POLITICAL THEORY

Stefan Vukojevic

BOSNIA-HERZEGOVINA FEDERALISM WITHIN A PARADIGM OF HISTORICAL INSTITUTIONALISM	1
---	---

Stevan Dj. Salatic

DELIBERATIVE DEMOCRACY AND CONDUCTIVE FORUMS FOR LEARNING VIRTUES OF DELIBERATION.....	19
---	----

CURRENT ISSUES

Momcilo Subotic

THE ELECTIONS IN SERBIA 2016 – A POLITICAL RETURN OF OPPOSITIONAL PARTIES.....	37
---	----

Biljana Prodovic Milojkovic, Bojan Prodovic

DILEMMA OF YOUNG PEOPLE - TO STAY OR LEAVE.....	65
---	----

HISTORICAL, LITERARY AND ORTHODOX ISSUES

Branko Nadoveza

FEDOR NIKIC THE PROBLEM OF DECENTRALIZATION AND LOCAL GOVERNANCE	87
---	----

Miodrag D. Peric

FOREIGN POLICY OF THE SECOND YUGOSLAVIA 1968–1980	107
--	-----

Циманович Л.С.

ПРАВОСЛАВИЕ КАК СВОБОДА В ПОНИМАНИИ П.П. НЕГОША И Н.В. ГОГОЛЯ («ГОРНЫЙ ВЕНЕЦ» И «ТАРАС БУЛЬБА»)	127
---	-----

ESSAYS AND STUDIES

Danijela Lakic

THE EFFECT OF THE TENDENCY CHANGE IN THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS ON THE ENLARGEMENT POLICY	151
---	-----

Zoran Malbasic

HISTORICAL REVISIONISM: THE PROGRESS OF SCIENCE OR AN IDEOLOGICAL WEAPON?	169
--	-----

POLEMICS, REVIEWS

Marko Krstic
INFLUENCE OF MEDIA ON POLITICAL
POWER OF TERRORIST GROUP 189

Dejan Bursac
WHY NATIONS FAIL 209

Уводник

Уважени сарадници и читаоци часописа Политичка ревија, изашао је нови број нашег реномираног часописа. Политичка ревија 2/2016 је пред вама. И у овом броју имаћете прилику да прочитате веома садржајне, занимљиве и истраживачки подстицајне радове наших аутора. У овом броју имамо девет ауторских прилога и два текста из рубрике научна критика, полемика, осврти и прикази. Имамо текстове из различитих истраживачких области, од политичке теорије, историје, књижевности и православне етике, до актуелних политичких и друштвених тема у Србији, као и тема које смо насловили као огледе и студије.

С обзиром на политиколошку вокацију нашег часописа, на почетак смо ставили два текста из политичке теорије. Први текст расправља питање историјског институционализма, и у оквиру те парадигме, успешно се презентује босанскохерцеговачки федерализам. Питање изворног „Дејтона“ и политичке праксе која је уследила, аутор је у овом раду веома уверљиво обрадио. Други рад тиче се делиберативне демократије, и он је иновативан као што је иновативна и експериментална демократија заснована на договарању, саветовању, размишљању...

У другом делу можете прочитати одговоре на питања о ванредним парламентарним изборима у Србији 2016. зашто су расписани, какви су резултати, и које су спољнополитичке и геополитичке консеквенце. Такође, у овом делу можете се ближе упознати са негативним трендом дугог трајања а тиче се одласка младих образованих људи из Србије.

У делу у којем смо навели историјске, књижевне и православне теме налазе се радови наших уважених аутора, од којих први анализира политичку и правну мисао Федора Никића, угледног професора правног факултета у Суботици у међуратном периоду; други расправља о спољној политици Југославије од 1968. до 1980., до смрти њеног доживотног председника, а трећи рад је прилог уважене белоруске ауторке, која пише о Његошу и Гогољу и православном поимању слободе у „Горском вијенцу“ и „Тарасу Буљби“.

У рубрици огледи и студије можете да прочитате два садржајна и актуелна чланка: о европским интеграцијама и пробле-

мима око даљег проширења ЕУ, а други рад се бави питањем историјског ревизионизма.

У овом броју имамо и два успешна критичка осврта и приказа, у којима ћете моћи да прочитате, између осталог, какав је утицај медија на политичку моћ терористичких група, као и зашто нације пропадају.

Обавештавамо вас да радове за наредни број Политичке ревије пошаљете до 20. августа 2016.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ

1

Стефан Вукојевић

БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИ ФЕДЕРАЛИЗАМ
УНУТАР ПАРАДИГМЕ ИСТОРИЈСКОГ
ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

19

Стеван Ђ. Салатић

ДЕЛИБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТИЈА И ФОРУМИ
ПОГОДНИ ЗА УЧЕЊЕ ВРЛИНА ДЕЛИБЕРАЦИЈЕ

*Стефан Вукојевић**

Београд

БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИ ФЕДЕРАЛИЗАМ УНУТАР ПАРАДИГМЕ ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

Сажетак

Аутор у раду објашњава настанак, карактер, и развој босанскохерцеговачког федерализма унутар теоријско-епистемолошке парадигме историјског институционализма. Користећи фокалне теоријско-методолошке елементе историјског институционализма – анализа критичног раскрића и путне зависности – аутор има за циљ да институционалном аргументацијом објасни трајност и стабилност босанскохерцеговачког федерализма упркос промјенљивим структуралним околностима. Доношење Дејтонског мировног споразума 1995. године који је, између осталог, уредио Босну и Херцеговину према федералном принципу, представља критично раскриће након којег је федерални аранжман наставио да се репродукује аутономно од контингентних друштвених околности. Након трасирања федералног институционалног пута, путна зависност је додатно стабилизовала федерално уређење и отежала различитим политичким актерима могућност његове промјене.

Кључне речи: Босанскохерцеговачки федерализам, федерација, историјски институционализам, критично раскриће, путна зависност.

* Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета у Београду

1. ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАМ И ИНСТИТУЦИОНАЛНА АРГУМЕНТАЦИЈА

Теоријско-епистемолошка парадигма историјског институционализма се јавља као грана свеобухватнијег концепта „новог институционализма“ унутар друштвених наука. За разлику од старог институционализма усмјереног на дескрипцију формалних организација и правила, нови институционализам, поготово историјски, у бихејвиоралном кључу развија шире тумачење институција наглашавајући њихов значај и утицај на понашање политичких актера. Историјски институционалисти одређују институције као формалне или неформалне процедуре, рутине, норме и конвенције уграђене у организационе структуре политике или политичке економије.¹

Историјски институционализам наглашава начине на које институције настају и стабилизују се у временским процесима. Суштина историјског институционализма се налази у детектовању „критичних раскршћа“ (*critical junctures*) и „путне зависности“ (*path dependency*) као њених конститутивних елемената. Критична раскршћа се везују за период настанка институција који трасира њихов развојни пут, док путна зависност указује на институционалну репродукцију упркос мијењајућим спољашњим околностима. Институције остају „љепљиве“ (*“sticky”*) и настављају да структурирају преференције, норме и вриједности актера без обзира на измјењене политичке, економске и друштвене околности.

Ради разумијевања настанка и генезе босанскохерцеговачког федерализма² потребно је, за почетак, теоријски концептуализовати критично раскршће као важан моменат на основу којег се касније извлаче аргументи о институционалној репродукцији и стабилности у различитим временским периодима. Критична раскршћа стављају институционалне аранжмане на различите развојне путеве које је веома тешко мијењати када се једном усвоје. Појаву критичног раскршћа карактерише постојање структуралне неодређености, неизвјесности, непредвидљивости или контин-

1) Peter A. Hall, Rosemary C. R. Taylor, „Political Science and the Three New Institutionalisms”, *Political Studies*, Vol. 44, 1996, pp. 938.

2) Иако постоји термиолошка разлика између термина “федерализам” који је идеационо-легитимацијски конструкт и “федерација” као институционална структура државног уређења, у раду ћемо термин “федерализам” употребљавати у ширем смислу, као институционалну структуру и идеациони конструкт. Такође, термине “федерализам”, “федерација” и “федерални систем” ћемо користити наизмјенично, у зависности од садржаја на који се будемо реферисали.

гентности. Тако неизвјесне структуралне околности ограничавају актере у заузимању јасног курса друштвено-политичког развоја. Контингентност је ултимативни услов настанка критичног раскршћа јер је на основу ње веома тешко предвидјети потенцијалне исходе. Постојање различитих шанси и алтернатива о потенцијалним развојним путевима се све више сужава чиме се актери опредјељују за један сет институционалних аранжмана иако би се други алтернативни аранжмани такође учинили као логичан исход. Касније им такав одабир ограничава маневарски простор за разлику од претходног широког сета алтернатива.

Џејмс Махони (*James Mahoney*) истиче да су раскршћа „критична“ зато што након одабира одређене опције постаје све теже враћање на полазну тачку коју је карактерисало мноштво доступних алтернатива.³ Критично раскршће је релативно кратак и суштински важан временски период током којег одабир одређене опције значајно утиче на касније исходе. Његово временско трајање је релативно кратко у односу на путну зависност коју иницира. Оно ствара ситуацију која је квалитативно другачија од „нормалних“ околности у којима се формирају интереси и институције.⁴ Критично раскршће се појављује у периодима наглих промјена када су претходни политички обрасци прекинути и када долази до појаве нових опцијских могућности. Ти моменти представљају тренутке „несрећених периода“, „епохалних тренутака“, „институционалне изградње“, „уставних промјена“, или „историјских опредјељења“ у којима се бира један пут из мноштва других могућности.⁵

Када се успостави институционални аранжман, путна зависност „закључава“ институције, односно, оне постају стабилне у дугом временском периоду, а актери своје интересе прилагођавају према доминантном обрасцу. Према Полу Пирсону (*Paul Pierson*), одабране институције постају самојачајуће (*self-reinforcing*), актери су им привржени, док „трошкови“ њихове измјене постају велики. Сваки наредни корак у датом смјеру отежава промјену курса.⁶

3) James Mahoney, „Path Dependence in Historical Sociology“, *Theory and Society*, Vol. 29, 2000, pp. 507-548.

4) Giovanni Capocaccia, R. Daniel Kelemen, „The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism“, *World Politics*, Vol. 59, No. 3, 2007, pp. 348.

5) Craig Parsons, *How to Map Arguments in Political Science*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp.74.

6) Paul Pierson, „Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics“, *American Political Science Review*, Vol. 94, No. 2, 2000, pp. 263.

Већина теоретичара историјског институционализма је усмјерена на објашњавање контингентног настанка политичких институција и њихове стабилне репродукције. Са друге стране, остаје неразјашњен проблем институционалне промјене, поготово ендogene институционалне промјене која је у нескладу са доминантним становиштем о ендогеној институционалној стабилности у временским редосљедима и процесима. Историјски институционалисти немају проблем са објашњавањем политичке стабилности за разлику од политичке промјене.

Стивен Краснер (*Stephen Krasner*) указује на модел институционалне промјене, тзв. „пунктуирајући еквилибријум“ (*“punctuated equilibrium”*).⁷ Обзиром да институције карактерише дуг период стабилности, периодична појава пунктуирајућих криза доводи до изненадних институционалних промјена након којих се поново успоставља институционална стабилност. Према Краснеру, институције само реагују на спољашње окружење или баланс моћи унутар друштва, тако да се фокус посматрања помјера са институција на структуралне околности које их обликују, а то је логика са којом се институционалисти не слажу.

Иако већина историјских институционалиста сматра да институције остају стабилне упркос промјенама политичких или економских услова, Телен изграђује средишњи пут између, са једне стране функционалистичких, дистрибутивних и културних институционалистичких перспектива⁸, и перспективе круте путне зависности са друге стране. Њихова оштра супротност је ублажена увођењем средишњих концепција институционалне „надоградње“ (*layering*) и „конверзије“ (*conversion*) које указују на постепен карактер институционалне промјене.⁹ Институционална надоградња подразумијева додавање нових институционалних елемената постојећим институцијама како би се измјенила њихова функција или утицај. Уколико се институција не може на директан начин промјенити, надоградња представља заобилазни пут додавањем новог институционалног слоја на већ постојећи аранжман. Конверзија, са друге стране, додјељује постојећим институцијама нову сврху без формалних измјена и тако мијења улогу која им је првобитно намијењена.

7) Stephen Krasner, „Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics“, *Comparative Politics*, Vol. 16, 1984, pp. 223-246.

8) Kathleen Thelen, „How Institutions Evolve: Insights From Comparative Historical Analysis“, in: James Mahoney, Dietrich Rueschemeyer (eds.): *Comparative Historical Analysis in the Social Science*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pp. 218.

9) *Isto*, pp. 226-230.

Узимајући у обзир наведено, институционална аргументација захтијева верификацију институционалне аутономности у односу према промјенљивим структуралним околностима. Институционална надоградња или конверзија могу утицати на промјену институционалних исхода без суштинског мијењања институције, међутим, институционална аргументација подразумијева образложење како и упркос могућностима институционалне промјене, институције производе стабилне исходе. Крег Парсон (*Craig Parsons*) истиче да се институционално објашњење заснива на постојању структуралних услова који у једном тренутку диктирају рационални образац дјеловања. Међутим, када се структурални услови на непредвидљив начин промјене, актери ће своју позицију одредити према већ постојећим институцијама које ће их одвратити од прилагођавања новим структуралним подстицајима, односно, новонастала контингентност се рјешава логиком институционалне путне зависности. Дјеловање унутар оквира постојећих институција, у тренуцима структуралне пометње или непредвидљивости, јавља се као ненемјеравано насљеђе прошлих избора.¹⁰

Историјски институционализам нам служи као релевантан оквир за студију случаја босанскохерцеговачког федерализма јер нуди корисне аналитичке инструменте (критично раскршће и путна зависност) за објашњење настанка и динамике федерализма. У наставку рада ћемо федерализам постдејтонске Босне и Херцеговине смјестити у оквир историјског институционализма, и уз кориштење институционалне аргументације објаснити кључне ставке које су утицале на његову стабилност упркос мијењајућим структуралним околностима.

2. ДЕЈТОНСКИ МИРОВНИ СПОРАЗУМ – КРИТИЧНО РАСКРШЋЕ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОГ ФЕДЕРАЛИЗМА

Босна и Херцеговина (у наставку текста БиХ) у својој историји никада није била федерално уређена, иако је чинила саставне (квази-федералне) дијелове Османског царства, Аустро-Угарске монархије, и прве и друге Југославије, до 1992. године. Доношењем „Дејтонског мировног споразума“ састављеног од Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини и једанаест анекса, у Дејтону (САД) 21. новембра 1995. године,

10) *Isto*, pp. 69-74, 91-93.

након једномјесечног преговарања, као и његовим потписивањем и ступањем на снагу 14. децембра 1995. године у Паризу, завршен је трогодишњи етнички ратни сукоб у Босни и Херцеговини. Анекс 4 Дејтонског мировног споразума чини Устав БиХ којим је успостављен оквир за функционисање политичког система. Не упуштајући се у расправу о правној природи Дејтонског мировног споразума и Устава, са политиколошке тачке гледишта БиХ је Дејтонским споразумом, први пут у историји, добила федерално уређење. Дејтонски споразум је односе између подијељених етничких сегмената, Бошњака, Срба и Хрвата, организовао у оквир “консоцијацијске демократије”¹¹ са свим својим главним компонентама: 1) постојање широке коалиционе владе састављене од политичких елита (картела) подијељених друштвених сегмената, заснованих на принципу дијељене власти (*power-sharing*)¹²; 2) постојање вета за заштиту интереса друштвених сегмената¹³; 3) пропорционално политичко представљање друштвених сегмената¹⁴; 4) сегментална аутономија¹⁵.

Устав БиХ представља темељ федералног уређења државе иако у Уставу нигдје експлицитно не пише да је БиХ федерална држава. У стварности, БиХ има све атрибуте федералне државе на основу дијељеног суверенитета између централне власти и власти на нивоу федералних јединица, односно ентитета - Републике Српске (РС) и Федерације Босне и Херцеговине (ФБиХ). Централни и ентитетски нивои власти дјелују независно један од другог, при чему је централни ниво власти заснован на принципу етно-територијалне дијељене власти (*„shared rule“*), док су ентитети засновани на принципу аутономије (*„self-rule“*). Није-

11) Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, Yale University Press, New Haven and London, 1977.

12) Трочлано Предсједништво БиХ је састављено од једног Бошњака, Србина и Хрвата; у Савјету министара 2/3 министара мора бити из Федерације БиХ, а 1/3 из Републике Српске.

13) Право употребе вета имају сва три члана Предсједништва БиХ; делегати у Дом народа Парламентарне скупштине БиХ у виду заштите „виталног националног интереса“; посланици у Представничком дому Парламентарне скупштине БиХ кроз механизам „ентитетског гласања“ (да би се закон усвојио потребно је да за њега гласа 2/3 посланика од чега најмање 1/3 гласова мора бити из сваког ентитета).

14) Пропорционални изборни систем омогућава начело фер представљености друштвених сегмената, иако се Представнички дом попуњава према територијалном принципу (14 посланика се бира са територије РС а 28 из ФБиХ), а Дом народа, као други дом, према етничком, што указује на нетипичност случаја БиХ у компаративном федерализму; делегати у Дому народа су паритетно представљени, по 5 делегата из све три етничке групе; Савјет министара такође осигурава пропорционално представљање.

15) Срби имају политичку аутономију унутар РС; Бошњаци и Хрвати у ФБиХ, тачније унутар кантона.

дан ниво власти не може укинути остале нивое, а Устав БиХ има пресумпцију над уставима ентитета. Уставом је предвиђено да „све владине функције и овлашћења, која нису овим Уставом изричито дата институцијама Босне и Херцеговине, припадају ентитетима“.¹⁶ Опсег заједничког управљања на централном нивоу власти је веома узак јер је БиХ на почетку постдејтонске ере имала јако мало надлежности и само три министарства (спољни послови, спољна трговина и цивилни послови). Поред снажне децентрализације, федерални систем је такође и асиметричан: РС је унитарна, ФБиХ је федерална тј. састављена од десет кантона, а од 1999. године Дистрикт Брчко је постао трећа федерална јединица без заједничких представника у централним институцијама власти. Срби као доминантна група у РС уживају територијалну аутономију на нивоу ентитета, док Бошњаци и Хрвати у ФБиХ своју територијалну аутономију суштински остварују унутар кантона који имају мање надлежности од ентитета.

Узимајући у обзир теоријску концептуализацију критичног раскршћа на почетку нашег рада, можемо тврдити да се Дејтонски споразум, и из њега произашло федерално уређење БиХ, у потпуности уклапа у теоријску матрицу критичног раскршћа: преговори у Дејтону су окончали ратна дешавања од 1992-1995. године, која су представљала период структуралне неизвјесности и непредвидљивости. У таквим околностима Дејтонски мировни споразум је „заживио“ као једна од неколицине алтернативних опција, тј. пропалих мировних планова - Кутиљеров план, Венс-Овенов план, и Овен-Столтенбергов план. Дејтонски преговор је био контингентан догађај јер се није могао предвидјети његов специфични исход, а у коначници је дошло до сагласности свих актера, прекида рата, прекида претходног политичког обрасца (унитарно уређење државе), и успостављања новог институционалног оквира (федерално уређење). Иако поједини аутори¹⁷ сматрају релативно кратак временски период као кључну компоненту критичног раскршћа, неспорна је чињеница да је Дејтонски мировни споразум из ракурса историјског институционализма означавао „епохални тренутак“, „институционалну изградњу“ или „уставну промјену“ у ситуацији квалитативно другачијој од „нормалних“ околности у којима се формирају интереси и институције.

16) Устав Босне и Херцеговине, члан III, тачка 3, став (а); Сапајево, OHR, Office of the High Representative, http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=372&lang=sr

17) Giovanni Capoccia, R. Daniel Kelemen, *Isto*, 2007.

Критично раскршће објашњава настанак федералног система, и у зависности од облика федералног аранжмана зависиће његова даљња динамика. Са друге стране, федерална динамика ће се одвијати кроз процесе самојачајуће путне зависности, односно федералне институционалне репродукције у каузалним временским редосљедима који нису имуни на промјене. Ригидност или флексибилност федералног институционалног аранжмана утемељена током почетних фаза федералног настанка ће у каузалним временским редосљедима утицати на обрасце стабилности или промјене. Стога се постављају сљедећа питања: како и због чега је успостављен федерални аранжман? Какав је карактер босанскохерцеговачког федералног система насталог током периода критичног раскршћа?

3. МОДЕЛ НАСТАНКА И КАРАКТЕР БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ

Један од најутицајнијих теоретичара федерализма, Вилијам Рикер (*William H. Riker*) тврди да свака дуготрајна федерација (притом узимајући модел настанка САД-а као идеал-типски) настаје као резултат преговарања између суверених политичких заједница које су пристале да одбаце дио свог суверенитета ради побољшања заједничке безбједности и постизања економских интереса. Федерално преговарање је добровољног карактера у којем локалне политичке елите преговарају са националним елитама о уређењу заједничког оквира, а као резултат преговарања се јавља уставно симетрични федерални систем у којем свака политичка заједница (федерална јединица) има једнаке уставне надлежности и загарантовану представљеност у горњем парламентарном дому.¹⁸ Настанак босанскохерцеговачког федералног система се не може уклопити у Рикеров теоријско-емпиријски оквир. Прије свега, дејтонско преговарање се није одвијало између локалних политичких елита из БиХ већ између предсједника БиХ, Хрватске, и СР Југославије, уз медијацију међународних актера. Затим, карактер преговарања није био добровољан како би се остварила заједничка безбједност и ујединили економски интереси, већ су актери у спору били „под притиском“ међународних актера да пристану на договор како би се зауставио рат. Иако федерално уређење није одговарало максималистичким интересима код све

18) William H. Riker, „Federalism“, in: F. I. Greenstein, N. W. Polsby (eds.): *The Handbook of Political Science*, Vol. 5, Reading, MA: Addison-Wesley, 1975, pp. 93-172.

три стране у спору, коначно федерално рјешење је наступило као једино могуће у том тренутку. Оно је било једини гарант територијалног интегритета БиХ и спријечавања ратних дешавања.

У супротности према Рикеровом „окупљајућем федерализму“ („*coming-together federalism*“), Алфред Степан (*Alfred Stepan*) указује на постојање „држећег федерализма“ („*holding-together federalism*“) који настаје кроз пристанак политичких лидера на децентрализацију унитарног система како би држава сачувала политичку стабилност. Степанов модел је формиран на основу искустава мултиетничких унитарних политичких система у 20. вијеку који су деволуирали политичке надлежности и преобликовали унутрашње границе под притиском етничких, религијских или регионалних политичких интереса.¹⁹ Степанов модел федералног настанка се може плаузибилније примјенити на настанак федералног система у БиХ. Иако није настао у демократским условима уз компромис политичких елита о нужности мијењања постојећег унитарног оквира, успостављање федералног система је био начин да се сачува територијални интегритет државе БиХ, а да у исто вријеме буду задовољени минимални интереси Бошњака, Срба и Хрвата. Пријератни унитарни модел државног уређења, уз примат грађанске над етничком концепцијом суверености, је био увод у ратне сукобе, тако да се у Дејтону федерализам етничког карактера појавио као солуција у односу на алтернативне путеве продужетка рата или сецесије српских и хрватских етнотериторијалних јединица из БиХ. Обзиром на притиске међународних актера за успостављањем федералног система, такав тип настанка представља „наметнути федерализам“ („*imposed federalism*“)²⁰ због одсуства добровољне ангажованости политичких елита у федерализацији државе.

Из држећег и наметнутог федерализма произилази карактер босанскохерцеговачке федерације којег можемо извести на основу дводимензионалне типологије – прва која се односи на формални институционални оквир, а друга на социјалну, односно етнонационалну компоненту и њен утицај на федералну динамику. Формални институционални оквир и односи између различитих нивоа власти, као што смо већ раније закључили, указују на „двојни федерализам“ („*dual federalism*“)²¹ због раздвојених

19) Alfred Stepan, „Federalism and Democracy: Beyond the U.S Model“, *Journal of Democracy*, Vol. 10, No. 4, 1999, pp. 19-34.

20) Soeren Keil, *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina*, Southeast European Studies, Ashgate Publishing, 2013.

21) Rod Hague, Martin Harrop, *Comparative Government and Politics – An Introduction*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004, pp. 231.

и аутономних сфера дјеловања централног и ентитетских нивоа власти. Обзиром на наглашену етно-националну компоненту у политичком систему, БиХ је у академској литератури доминантно перципирана као „етнофедерација“ (*ethnofederation*)²² или „потпуна етнофедерација“ („*full ethnofederation*“)²³ због федералних јединица које представљају отаџбине контролисане од стране одговарајућих етничких група, при чему су границе између федералних јединица истовремено и границе између етничких група. Међутим, БиХ не можемо окарактерисати само као етнофедерацију јер етно-национална компонента није њен једини одређујући фактор, тј. етничка припадност није једини предуслов за диобу власти на централном нивоу. Поред етно-националне, важна је и територијална компонента федерације. Састав Савјета министара БиХ, Представничког дома Парламентарне скупштине БиХ и Уставног суда БиХ не захтијева етно-националну већ територијалну припадност. Такође, Устав БиХ садржи *Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода* која указује на постојање грађанских елемената у Уставу. Према томе, поједини аутори БиХ карактеришу као „лабаву мултинационалну федерацију“ („*loose multi-national federation*“).²⁴ Иако је уређење БиХ ситуирано између етничког и територијалног принципа, оно суштински функционише као етнофедерација због фактора територијалне концентрације етничких група и етничке природе страначког (или страначких?) система који се рефлектују на централни ниво власти. Узимајући у обзир доводимензионалну типологију босанскохерцеговачке федерације (формално-институционалну и етничку), и различита тумачења њеног карактера, федерални систем БиХ можемо окарактерисати као „двојну асиметричну етно-територијалну федерацију“.

4. ПУТНА ЗАВИСНОСТ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОГ ФЕДЕРАЛИЗМА

Путна зависност и редосљед догађаја који слиједи из критичног раскршћа има детерминистички карактер јер се сваки на-

22) Philip G. Roeder, „Ethnofederalism and the Mismanagement of Conflicting Nationalisms“, *Regional and Federal Studies*, Vol. 19, No. 2, 2009, pp. 203-219.

23) Liam Anderson, „Ethnofederalism – The Worst Form of Institutional arrangement...?“, *International Security*, Vol. 39, No. 1, 2014, pp. 165-204.

24) Florian Bieber, *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006; Soeren Keil, *Isto*, 2013.

редни догађај јавља као последица изабраног институционалног пута. Путна зависност се темељи на „историјској узрочности“ која активира одређене политичке обрасце дјеловања и детерминише даљи развојни пут. Креирани обрасци настављају да се репродукују иако почетни разлози њиховог настанка више не постоје.²⁵

Након институционализације федералног система у периоду критичног раскршћа наступа путна зависност унутар које се систем репродукује, и зависно од његове ригидности или флексибилности зависиће и његова еволуција. Због ригидних елемената консоцијационизма уграђених у политички систем БиХ веома је тешко промјенити институционални оквир, укључујући промјену федералног уређења. За промјену Устава БиХ као темеља федерације потребан је консензус сва три етничка сегмента. Према томе, путна зависност босанскохерцеговачког федерализма се мора посматрати заједно са идеационим обрасцима који га подупиру. Идеациони обрасци или скупови идеја, норми, идентитета, пракси, итд., служе као оријентир кроз које појединци перципирају одређене политичко-друштвене појаве. Роберт Либерман (*Robert Lieberman*) указује на важност прилагођавања институционалног и идеационог приступа у објашњавању политичких промјена. Институције и идеје су интегрални експланаторни елементи који нам помажу да идентификујемо супротности и дисконтинуитете као узроке политичких промјена. Супротности између успостављених институција и идеационих легитимацијских образаца воде политичке актере ка формирању нових иницијатива и могућности за институционалну промјену.²⁶ Усмјереност институција и идеја у истом правцу ће произвести политичку стабилност и континуитет, док ће њихова дивергенција водити ка политичкој промјени. Међутим, супротности се неће увијек јављати на релацији институције-идеје, већ до њих може доћи и унутар институција као и идеја. Суштина политичког континуитета или промјене се налази у тумачењу институција и идеја, њиховог степена подударности или супротности, и процјене њиховог међусобног или унутрашњег односа.

Федерално постдејтонско уређење БиХ је од самог свог почетка било у супротности са идеационом легитимацијом њених грађана, тј. етничких сегмената. Различите идеационе интерпре-

25) Paul Pierson, *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*, Princeton University Press, Princeton, 2004.

26) Robert C. Lieberman, „Ideas, Institutions, and Political Order: Explaining Political Change”, *American Political Science Review*, Vol. 96, No. 4, 2002, pp.698.

тације босанскохерцеговачког федерализма произилазе из историјски дубоке вјерске и етничке подјеле друштва. Главни расцјеп у босанскохерцеговачкој друштвеној структури је између етно-религијских сегмената: Бошњака муслимана, Срба православца, и Хрвата католика. Из вишевијековног социјалног расцјепа произилазе дивергентне политичке традиције, праксе, и стремљења етничких сегмената. Мирјана Касаповић закључује да је БиХ етнички дубоко подијељено и политички нестабилно постконфликтно друштво у којем нема политичког или било каквог другог консензуса по питању уређења државне заједнице.²⁷ Идеациони обрасци стоје у супротности према институционализованом федералном уређењу БиХ. Такође, супротности се не јављају само на релацији институције-идеациона интерпретација, већ и унутар идеационе интерпретације федерализма. Три етничка сегмента и њихове политичке елите имају дивергентне интерпретације федерализма и начина на који би се он требао мијењати.

Бошњачка политичка елита је незадовољна постојећим политичким системом сматрајући га етнократским и сегрегационистичким, због чега држава не може политички и друштвено напредовати. Бошњачки политички интереси нагињу према укидању ентитета и унитаризацији државе заснованој на грађанском принципу. Територијална асиметрија, етнички елементи, слаб политички центар босанскохерцеговачке федерације су негативно перципирани код Бошњака јер они у таквој федерацији виде опасност од сецесије РС и територијалне дезинтеграције БиХ. Ако се и може говорити о некаквом федерализму он би требао бити неетнички или територијални са јаким политичким центром и слабим федералним јединицама. Хрватска политичка елита је такође незадовољна постојећим политичким системом али на другачији начин од бошњачке политичке елите. Хрвати су као бројчано најмањи етнички сегмент незадовољни својим политичким положајем унутар Федерације БиХ и на нивоу државе БиХ, сматрајући да су подпредстављени и дискриминисани од стране Бошњака. Стога, Хрвати више осцилирају према јачању етничког федерализма који би ишао у правцу стварања трећег хрватског ентитета. Само би се на тај начин остварила пуна равноправност између националних група, обзиром да су Срби доминантни у РС а Бошњаци у ФБиХ. Српска политичка елита се противи државној централизацији и било каквој уставној ревизији која би

27) Мирјана Касаповић, *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005.

нарушила позицију РС. Српска политичка елита је у суштини за уставни *status quo*, иако он не дозвољава реализовање крајњих српских тежњи о издвајању РС из БиХ. Устав Србима обезбјеђује широку политичку аутономију унутар РС у којој чине доминантну већину. Уставне промјене једино могу доћи у обзир ако враћају „изворне“ дејтонске надлежности ентитета које су пренесене на централни ниво, или уколико не задиру у унитарни карактер РС. Такође, српска политичка елита прихвата дјелимичну уставну промјену која би искључиво рјешавала проблем између Бошњака и Хрвата у ФБиХ.

Федерални аранжаман је од почетка интерпретиран на различите начине и од његовог успостављања до данас идеационе интерпретације су у супротности према постојећој структури политичког система. Такође, показало се да антагонизам између идеационих интерпретација и институција није преточен у политичку промјену, због антагонизама између идеационих легитимацијских оквира на основу којих етнички сегменти и њихове политичке елите перципирају федерализам. Због постојања идеационог несклада изостале су политичке реформе јер се политички лидери етничких сегмената нису могли и не могу договорити о реформама институционалног оквира, а федерализам је наставио да се репродукује у временским редосљедима.²⁸ Федерализам је у постдејтонском периоду постао самојачајући, сваки наредни корак у датом смјеру је отежавао промјену курса, а политичким елитама су „трошкови“ институционалне промјене постали велики. Иако је примарни циљ Дејтонског мировног споразума био заустављање рата и успостављање мира, показало се да је босанско-херцеговачки федерализам показао своју „љепљивост“ и наставио да се репродукује у временским редосљедима упркос промјени структуралних околности које се разликују од иницијалних околности у којима је систем настајао. Федерализам се показао отпорним на ендogene промјене због непостојања јединствене

28) Приједлог уставних промјена под називом „Априлски пакет“ из 2006. године није усвојен у Представничком дому Парламента БиХ због непостојања двотрећинске већине, иако су етничке политичке елите постигле висок степен сагласности о приједлозима уставних амандмана. Касније су наступили „Прудски споразум“ 2008. године и „Бутмирски пакет“ 2009. године који су такође пропали а да нису били ни упућени у парламентарну процедуру. Свака од наведених иницијатива није предвиђала територијалну прекомпозицију већ регулисање надлежности и организације централних институција власти БиХ. Томе треба додати и пресуду Европског суда за људска права у случају *Сејдић-Финци против Босне и Херцеговине* која се не може другачије имплементирати него уставним реформама. До данас су изостале уставне реформе у складу са пресудом суда јер етнички политички лидери виде имплементацију пресуде у свјетлу својих максималистичких политика.

интересне коалиције која би разријешила антагонизам идеја и институција. У супротности према становишту Кетлин Телен да се институције суптилно мијењају, при томе указујући на „надоградњу“ и „конверзију“ као средства ендogene и постепене институционалне промјене, на примјеру босанскохерцеговачког федерализма се показало да до таквих ендогених промјена није долазило, већ да је институционална надоградња постигнута егзогено и појавом повремених пунктуација. Управо снажно присуство међународних актера у политичком систему БиХ представља егзогени фактор институционалне надоградње уз свеprisутну улогу Високог представника који је уз помоћ својих овлашћења додавао нове институционалне слојеве на већ постојеће институције босанскохерцеговачког федерализма.

Високи представник је 2002. године наметнуо уставне амандмане којима је промјенио уставе ентитета, тако да институције власти у ФБиХ укључују Србе, а у РС Бошњацима и Хрватима. У РС је успостављено Вијеће народа како би се Бошњацима, Хрватима и Осталима осигурало учествовање у законодавној власти уз употребу вета за питања виталног националног интереса. То је представљало корак према јачању босанскохерцеговачке федерације која је непосредно након рата више личила на конфедерацију; РС је била ентитет српског народа а ФБиХ Бошњачког и Хрватског, ентитети су имали своје војске, буџет централног нивоa власти је зависио од доприноса ентитета, као и постојање многих других органа и надлежности који су били у домену ентитета. Високи представник је интервенисањем у уставноправни систем БиХ оснажио институције централне власти тако што су створена обиљежја БиХ (застава, химна и заједничка монета), успостављени су Суд и Тужилаштво БиХ, заједничке Оружане снаге БиХ, Управа за индиректно опорезивање, Обавјештајно-сигурносна агенција БиХ као и многе друге државне агенције и органи. Преносом надлежности са ентитета на централну власт порастао је и број министарстава у Савјету министара које је 1995. године имало три а данас има девет министарстава.

У постдејтонским промијењеним структуралним околностима усмјереним на јачање политичког центра и кретање државе према чланству у Европској Унији, свака институционална промјена је зависила од спољашњих околности, тј. умјешаности међународних актера у унутрашње политичке процесе БиХ, што би нам могло указати на Краснерово структуралистичко „политичко обликовање институција“. Међутим, чињеница је да је

изнуђена институционална надоградња оставила нетакнуте суштинске институционалне механизме федерализма који спријечавају самовољне политичке активности одређене етничке групе. То се свакако односи на непромјењене механизме заштите „виталног националног интереса“ у Дому народа којима се штити етнички карактер федерализма, и „ентитетског гласања“ које штити територијални принцип федерализма. Дакле, упркос промјењеним околностима и институционалној надоградњи, постојеће институције су наставиле да „обликују политику“ и производе стабилне политичке исходе. Дјеловање унутар оквира постојећих федералних институција у тренуцима промјењеног политичког контекста се јавља као ненемјеравана посљедица дејтонског критичног раскршћа. Механизам ентитетског гласања је омогућио и наставља да омогућава - у првом реду, посланицима из РС као најчешћим корисницима овога механизма – заштиту ентитетских интереса на централном нивоу власти. Јако мали број законских приједлога је завршио у Дому народа јер су прије тога оборени у Представничком дому ентитетским гласањем, па је то један од разлога за умјешаност Високог представника у процес доношења закона. Без обзира на пренос надлежности од стране Високог представника, ентитети и даље имају доминантну улогу у политичком систему БиХ без могућности даље прекомпозиције, а механизми њихове заштите на централном нивоу одвраћају политичке елите (највише српску па затим хрватску) од прилагођавања новим структуралним подстицајима, односно, новонастале контингентности се рјешавају логиком федералне путне зависности.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, Liam, „Ethnofederalism – The Worst Form of Institutional arrangement...?“, *International Security*, Vol. 39, No. 1, 2014.
- Bieber, Florian, *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006.
- Capoccia, Giovanni., Kelemen, Daniel R., „The Study of Critical Junc-tures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutional-ism“, *World Politics*, Vol. 59, Iss 3, 2007.
- Hague, Rod., Harrop, Martin, *Comparative Government and Politics – An Introduction*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004.
- Hall, Peter A., Taylor, Rosemary C. R., „Political Science and the Three New Institutionalisms“, *Political Studies*, Vol. 44, 1996.

- Касаповић, Мирјана, *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005.
- Keil, Soeren, *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina*, South-east European Studies, Ashgate Publishing, 2013.
- Krasner, Stephen, „Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics“, *Comparative Politics*, Vol. 16, 1984.
- Lieberman, Robert C., „Ideas, Institutions, and Political Order: Explaining Political Change“, *American Political Science Review*, Vol. 96, No. 4, 2002.
- Lijphart, Arend, *Democracy in Plural Societies*, Yale University Press, New Haven and London, 1977.
- Mahoney, James, „Path Dependence in Historical Sociology“, *Theory and Society*, Vol. 29, 2000.
- Parsons, Craig, *How to Map Arguments in Political Science*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- Pierson, Paul, „Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics“, *American Political Science Review*, Vol. 94, No. 2, 2000.
- Pierson, Paul, *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*, Princeton University Press, Princeton, 2004.
- Riker, William H., „Federalism“, in: F. I. Greenstein, N. W. Polsby (eds.): *The Handbook of Political Science*, Vol. 5, Reading, MA: Addison-Wesley, 1975.
- Roeder, Philip G., „Ethnofederalism and the Mismanagement of Conflict-ing Nationalisms“, *Regional and Federal Studies*, Vol. 19, No. 2, 2009.
- Stepan, Alfred, „Federalism and Democracy: Beyond the U.S Model“, *Journal of Democracy*, Vol. 10, No. 4, 1999.
- Thelen, Kathleen, „How Institutions Evolve: “Insights From Comparative Historical Analysis“, in: James Mahoney, Dietrich Rueschemeyer (eds.): *Comparative Historical Analysis in the Social Science*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Устав Босне и Херцеговине, Сарајево, OHR, Office of the High Representative, http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=372&lang=sr

Stefan Vukojevic

**BOSNIA-HERZEGOVINA FEDERALISM WITHIN A PARADIGM
OF HISTORICAL INSTITUTIONALISM**

Resume

The author clarifies the origin, character and development of the B-H federalism within the theoretical-epistemic paradigm of the historical institutionalism. The author's aim is to facilitate the institutional explanation by applying the focal theoretical-methodological elements of the historical institutionalism - analysis of the critical juncture and path dependency –in order to explain the durability and stability of the B-H federalism despite different structural circumstances and changes. The signing of the Dayton Peace Agreement in 1995, which established B-H according to the federal principle, represents a critical juncture after which the federal arrangement has continued to reproduce - autonomous of contingent social circumstances. After the tracing of the federal institutional path, the path dependency has additionally stabilized the federal arrangement and made it harder for different political actors to introduce changes. The author demonstrates that the federal post-Dayton arrangement of B-H has been, from its beginning, in contrast to the ideational legitimacy of its citizens, that is, ethnic segments. Three ethnic segments and their political elites have divergent interpretations of federalism and ways in which it should be changed. Because of the ideational dissonance, federalism has become self-reinforcing in the post-Dayton period; every further step in a given direction has impeded the change of course. Involvement of international actors in the strengthening of the central B-H power has not affected the change of the institutional federal frame. Despite of structural-functional pressure on the federal arrangement, author explains the distinctive institutional logic that resists structural-functional logic whose cognitive framework lies within the historical institutionalism. The example of B-H federalism has shown the resistance to endogenous changes and to the stability of federal arrangement.

Institutional changes came from the outside in the form of interfering of the international actors in the constitutional-legal system of B-H through the institutional layering. The author concludes that the forced institutional layering imposed by the international actors has left the substantial federal institutions intact. That definitely applies to the unchanged mechanisms of the protection of “vital national interest” in the House of Peoples which should protect the ethnic character of federalism as well as “entity voting” that safeguards the territorial principle of federalism. Despite the change of the political context towards the strengthening of centralism, the existing federal mechanisms continued to shape the politics and produce stabile political results. Operating within the frame of the existing federal institutions in the moments of the altered political context occurs as an unintended consequence of the Dayton critical juncture whose path dependency continued to reproduce B-H federalism.

Key words: B-H federalism, federation, historical institutionalism, critical juncture, path dependency.

* Овај рад је примљен 12. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 03. 06. 2016. године.

Стеван Ђ. Салатић*

Институт за друштвена истраживања, Факултет политичких наука,
Бања Лука

ДЕЛИБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТИЈА И ФОРУМИ ЗА УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ ДЕЛИБЕРАТИВНИХ ВРЛИНА

Сажетак

Идеал античког грађанства и непосредне демократије из овог периода састојао се у учешћу свих пунољетних одраслих мушкараца у процесу доношења политичких одлука везаних за полис. Ова велика идеја о грађанима као партиципантима у вођењу политичких процеса се налази у сржи делиберативног модела демократије. Кроз јавну расправу грађани треба да дођу до “јавне разложности” у виду политика погодних за све грађане – партиципанте. Овај рад бави се погодностима форума за делиберацију и колективни дијалог о питањима везаним за одређено друштво. Најприје кроз објашњење свих погодности делиберативне демократије у односу на остале моделе, рад расправља ефикасност форума за делиберацију (тржишта, цивилног друштва, породице и цркве и образовног система) а на крају разматра одређене недостатке делиберативног дискурса. У средишту разматрања налази се заинтересован, активан и информисан грађанин који приликом свог дјеловања у јавној сфери нагласак ставља на обавезе које има умјесто права која ужива. Ријеч је о једном преласку са пасивног грађанства на концепт актиног грађан-

* М.А. Политичка теорија политичка социологија и институције

ства који се налази у срцу делиберативног модела демократије.

Кључне речи: Демократија, делиберативни модел, грађанство, цивилно друштво, јавна разложност, јавна расправа, делиберативни форуми.

У срцу идеје о демократском друштву налазила се идеја о активном и информисаном грађанину који је спреман да преузме одговорност учешћа у доношењу демократских одлука о устројству самог друштва којег је појединац члан. Демократија као облик владавине управо захтјева одговорног, активног и информисаног партиципанта који ће обогатити својим личним промишљањем процес доношења одлука у једном друштву. Јирген Хабермас сматра да се легитимност једне власти самооправдава према грађанима према којим је упућена само „уколико би они могли да учествују у формирању дискурзивне воље као слободни и једнаки”¹.

Седамдесетих и осамдесетих година двадесетог вијека је примјећено како демократија упада у неку врсту апатије у каквој сличној је била такође тридесетих година када је упала у слаткорјечивост тоталитарног фашизма и комунизма. Како би повратили повјерење и углед демократији и избјегли судбину Вајмарског устава у Њемачкој тридесетих година теоретичари су на западу почели анимирати и осмишљавати нове теорије којим би се демократији вратио стари углед. „Ови догађаји су јасно показали да снага и стабилност модерне демократије зависе не само од праведности њених основних институција него и од особина и ставова њених грађана, на примјер, њиховог осјећаја идентитета и односа према потенцијално конкурентним облицима националних, регионалних, етничких или религијских идентитета; њихове способности да толеришу оне који су другачији од њих и да са њима раде...Без грађана који имају ове особине, демократије постају тешке за управљање, па и нестабилне”². Све до деведесетих година нагласак на проучавање праведности једног демократског система темељио се на степену праведности њених институција. Деведесетих година је примјећено да на стабилност и праведност демократије утичу и врлине грађана који живе у некој демократији. Хобсовски пасивни модел грађанства као система заштите

1) Jürgen Habermas, *Communication and the Evolution of Society*, Beacon, 1978, стр.86.

2) Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, НСПМ, Београд, 2009, стр. 314-315.

појединаца од самовоље других и самовоље државе било је неопходно замјенити новим приступом активног грађанства који би грађане „истјерао” из сигурности њихове приватне сфере и дао им аргументе да учешћем у јавној сфери они ништа не губе већ шта више, пуно тога добијају. Шејла Бенхабиб за делиберативну демократију каже да је она „неопходан услов да се дође до легитимности и рационалности у колективном одлучивању”³. Најзначајни представници ове најмлађе теорије демократије свакако су Шејла Бенхабиб, Џошуа Коен, Јирген Хабермас, Френк Канинген и Џон Драјзек.

Оно што делиберативну демократију разликује од осталих модела демократије јесте установљена пракса доласка до политика и одлука које веже за све чланове једног друштва. Гласачки модел демократије није посједовао ову погодност јер је према већинском моделу демократије одлука легитимна једино ако за њу гласа 51% укупне популације која је заинтересована да уопште изађе на изборе. Већински модел демократије посједује одређени демократски дефицит јер се, шумпетеровским ријечником речено, демократија своди на четворогодишњи излазак на изборе док у међувремену све конце у друштву држе демократски избране елите. Делиберативни модел нуди одређен заокрет прије свега у пракси промјене мишљења и такмичења идеја у јавној сфери. „Они који прихватају праксу делиберативне демократије морају бити спремни да доведу у питање и промјене сопствена опређељења и вриједности. У таквој пракси свако нуди разлоге због који се држи својих гледишта и с тога му је циљ да и друге убиједи да та гледишта прихвате”⁴. Џон Ролс је ову праксу и спременост да се промјене сопствена стајалишта кроз активну јавну расправу у јавној сфери назвао „јавна разложност”.

У даљем тексту покушаћу да објасним који су то најпогоднији форуми за развијање врлина неопходних за очување јавне разложности на високом нивоу у једном друштву. Демократија треба да буде нешто више од обичног гласања. Она треба да буде форум за унапређење квалитета живота људи у једном друштву кроз процес јавне дискусије и аргументације. За то нам је потребна реконцептуализација јавне сфере и кориштење форума јавног друштва како би демократији приближили основном извори њене легитимности као облика владавине, самом народу.

3) Seyla Benhabib, *Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy*, Princeton University Press, 1996, стр.69.

4) Франк Канинген, *Теорије демократије*, Ридер Савремена политичка филозофија, ФПН Београд, 2009, стр. 273.

Развоју и потврди делиберативног модела као најправеднијег модела демократије иде у прилог истраживање Роберта Патнама⁵ у Италији у којем је потврђено да иако је институционални оквир владавине остао непромјењен промјеном појединачца као носиоца власти у Италији утицало је и на успјешност регионалних влада. Патнам је говорио о грађанској врлини а читаво своје истраживање је преточио у теорију назвавши је теорија друштвеног (социјалног) капитала. Друштвени капитал представља способност да се са другима учествује у изградњи бољег и праведнијег друштва, способности за партиципацију и осјећајности за правду. Извориште делиберативног модела правде јесте теорија грађанства а најпогоднији форум за развијање и унапређење грађанских врлина јесте цивилно друштво.

1. ЦИВИЛНО ДРУШТВО И ДЕЛИБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТИЈА

Деведесете године означавају препород у теоретисању о цивилном друштву. Пад комунизма у Источној Европи је означио нову етапу у развоју цивилног друштва. Цивилно друштво постаје инструмент за борбу против самовоље државе. Неограничена и све присутна држава и њена надмоћ над цивилним друштвом катактерисали су све недемократске облике вадавине. О томе је посебно писао Карл Попер сматрајући да су сва друштвена уређења у историји била тоталитарна, од антике на овамо. „Делиберативна демократија полази од става да се демократски идеал састоји из два основна елемента: први је једнака дистрибуција моћи у доношењу колективних одлука, и други је једнака партиципација у колективном расуђивању. Дакле, оно што разликује концепт делиберативне демократије од других демократских образаца је став да демократија не захтјева само једнакост у гласању, већ исто тако једнаку и ефективну могућност учествовања у процесу колективног расуђивања о кључним питањима политичке заједнице“⁶. Дакле од свих модела демократије делиберативни модел у највећој мјери ставља једнакост на прво мјесто.

Однос једнакости и слободе је одувјек имао значајно мјесто у проучавању политичке филозофије и политичке социологије.

5) Роберт Патнам, *Како демократију учинити дјелотворнијом*, Факултет политичких знаности, Загреб, 2003.

6) Вукашин Павловић, *Цивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд, 2009, стр.101.

Сматра се да је Џон Ролс нашао најпогоднију равнотежу између ове двије велике људске вриједности у свом најзначајнијем дјелу „Теорија правде”. Ролс има у виду једну врсту својинско власничке демократије способне да штити основна права и слободе једнако и праведно а да са друге стране равномјерно распоређује материјалне повластице и терете међу свим члановима друштва. Управо је Ролс тај који ће афирмисати појам „јавне разложности” као најзначајни појам делиберативне демократије. Он разликује разложност која карактерише колективно расуђивање у јавној сфери и уљудност која је карактеристична за приватну сферу а састоји се у братским и пријатејским односима према нашим комшијама и породици. Ролс своје принципе правде одређује на следећи начин:

„Прво начело – свака основа требало би да има једнако право на најшири укупни систем једнаких основних слобода који је сагласан са сличним системом слобода свих других.

Друго начело – друштвене и економске неједнакости требало би уредити тако да обје буду:

- а) од највеће користи онима у најнеповољнијем положају, и
- б) везане за службе и положаје отворене за све под условима непристрасне једнакости могућности.”⁷.

Делиберативна демократија налази се у једном троуглу односа трију великих области: државе, тржишта и цивилног друштва. Односи који владају између ове три области одређују карактер владавине у једном друштву. Хабермас је нашироко писао о последицама превласти једне над другом поменутом области. „Интергративна и покретачка снага државе је – моћ, тржишта – новац, а цивилног друштва солидарност”⁸ Делиберација је наопходна мјера да се преважију неспоразуми између ове три области: државе, тржишта и цивилног друштва. У јавној расправи на слободно организованом простору свака страна мора бити омогућена да изнесе сопствене аргументе коју политику треба примјењивати у неком друштву да би затим аргументовањем, доказима за и против и поштовањем другог донијела политика опште-важећа за све за коју нико не може рећи да није јавна јер је донесена кроз расправу у равноправно уважавање свачијих аргумената.

7) Џон Ролс, *Теорија правде*, ЦИД, Подгорица, 1998, стр. 302-303.

8) Вукашин Павловић, *Цивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд, 2009, стр.101.

„Три су главна исхода делиберативне демократије:

1. Сагасност о процедури која дозвољава фер и равноправно преговарање и компромис, као и промишљено (делиберативно) трагање за консензусом.
2. Признавање других и поштовање њихових аргумената, чак и у случају непремостивог моралног неслагања .
3. Консензус, када се очевидно покаже да, упркос појашњавањима и образложењима, развој заједничког или бар коинцидирајућег интереса није могућ”⁹.

Када се разговара и расправља о делиберативном моделу демократије најзначајнија његова карактеристика, консензус, мора бити израз успјешне јавне расправе. Због тога треба правити разлику између компромиса и консензуса. Компромис значи да су стране које су се нашле у сукобу имале непремостиве разлике у поимању праведног, али да су због стабилности система, учиниле одређене уступке једна другој при том не мјењајући своје ставове које су имале на самом почетку расправе. С друге стране консензус значи да су кроз јавну расправу стране у сукобу увиђеле погрешност неких својих ставова и одлучиле да их промијене. Дакле разлика између компромиса и консензуса је примјетна па тако само консензус чини темељ делиберативног модела демократије.

2. ФОРУМИ ПОГОДНИ ЗА УЧЕЊЕ ВРЛИНА ДЕЛИБЕРАТИВНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Делиберативна демократија од својих грађана захтјева да посједују одређене врлине које ће обогатити њихов статус грађанства и дозволити им да равноправно учествују у јавном доношењу одлука. Тек онога тренутка када се грађани запитају на који начин демократија функционише и када буду спремни да прихвате терет јавног ангажмана, тек онда можемо рећи да је демократија присутна у једном друштву у пуном капацитету. „Суштина овог става је да би демократија по делиберативној концепцији требало да буде нешто више од гласања и да послужи неком другом циљу а не само бележење опредељења”¹⁰.

9) Вукашин Павловић, *Грађанско друштво и демократија*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 102.

10) Франк Канингем, *Теорије демократије*, Ридер Савремена политичка филозофија, ФПН Београд, 2009, стр. 274.

Остаје отворено питање који су то погодни форуми на којима грађани могу да науче и стекну знања која су неопходна да дају учешћа у колективном доношењу одлука. Грађани не треба само да имају право да се изјасне за и против неког приједога политике већ треба да имају и право иницијативе за доношење једног таквог приједлога. Форуми подобни за учење врлина грађанства су: тржиште, цивилно друштво, црква, систем образовања, породица, интернет. Грађанство је дакле једна школа коју је могуће научити. Милан Подунавац одређује грађанство на следећи начин „то је један универзални статус усмјерен на оне који су пуноправни чланови заједнице, сви који посједују овај статус једнаки су с обзиром на права и дужности са којима је овај статус повезан“¹¹. Једнакост је дакле основна одлика грађанства.

Поред наведених форума – школа делиберативне демократије (цивилно друштво, црква, систем образовања, породица, интернет) постоји отворено неслагање да ли се ти форуми требају организовати на локалном, националном или надржавном нивоу. Процес глобализације је увелико измјестио центре одлучивања на наднационални ниво а тиме отргао од грађана могућност да сами на локалном нивоу уређују своје односе и политике. Тиме се одустало од античког идеала грађанства које има интристичку вриједност за све грађане полиса: преко кога они остварују своју слободу у пуном капацитету. Данашњи грађани више воле да пасивно уживају своје слободе у приватној сфери а задовољавају се само повремено да дају учешће у политичком животу (најчешће једном у четири године када се одржавају избори).

У наставку ћу речи нешто више о форумима за учење грађанства као инструменталне грађанске вриједности, које је карактеристично за савремено доба.

2.1. Тржиште као школа грађанске врлине

Покрет „нове деснице“ седамдесетих и осамдесетих година у Сједињеним америчким државама и Великој Британији предвођен владама Роналда Регана и Маргарет Тачер настојао је да битно прошири улогу тржишта у свим аспектима друштва. Тачеризам и реганомика су настојали да грађане ове двије државе гдје је „нова десница“ највише заживјела науче врлинама индивидуалне иницијативе и ослањања на самог себе у свим аспектима друштвеног дјеловања. Тржиште се тиме показало као добра

11) Милан Подунавац, *Принцип грађанства и поредак политике*, Чигоја Штамп, Београд, 2001, стр.42.

школа „јавне разложности“ јер су грађани непрестано настојали да пронађу начине да своје аргументе наметну у јавној расправи као опште прихваћене.

Тржиште, настало као мјесто сукобљавања понуде и потражње, преузето из економских наука одисало је рационалношћу и тачношћу па су се многе економске варијабле седамдесетих и осамдесетих година преузимале као корепер рационалности и тачности и у другим друштвеним наукама. Ефикасност је била прва врлина политичког система тих година у САД-у и Британији. Држава благостања је одбачена као облик вадавине јер се сматрало да подстиче пасивност међу грађанима, подстиче зависност, развије и нагомилава огромну бирократију а од грађана ствара послушнике власти лишене било какве индивидулане иницијативе. „Нова десница сматра да самоиздржавање није само важна грађанска врлина по себи, него и предуслов да неко буде прихваћен као пуноправни члан друштва“¹². Грађани у држави благостања били су пасивни и незаинтересовани за учешће у доношењу колективних одлука, што је изазивао дефицит демократије и немогућност развијања најдемократичнијег модела, делиберативне демократије. Држава благостања ствара нерадно и незаинтересовано грађанство које се зарад пасивне слободе жели одрећи учешћа у јавној сфери чиме демократија врло лако може склизнути у тоталитаризам. Врлина грађанства је једнако важна као и праведност институционалног система за опстанак и успјешност демократије.

„Будући да држава благостања еродира ову одговорност, сигурносну мрежу би требало смањити, а преосталу социјалну помоћ везати за обавезе, нпр. кроз work-fare програме који од прималаца социјалне помоћи захтјевају да раде за оно што добијају, како би на тај начин ојачали идеју да би грађани требало да се сами издржавају“¹³. Тржиште и његови закони би натјерали и покажу грађанима да је пожељно и неопходно да се активирају у јавној сфери и дају допринос политикама које се тичу читавог друштва.

Међутим, тржиште као школа грађанских врлина потребних за функционисање делиберативне демократије има и својим великих и непремостивих мана. Прије свега тржиште превише наглашава аутономију поједница који нема осјећај за заједницу и праведност већ се води једино сопственим интересом и сопственом рационалношћу у јавној сфери. Такав индивидуални приступ

12) Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, НСПМ, Београд, 2009, стр.339.

13) *Исто*, стр.339.

је извор похлепе и економске себичности. „Тржиште учи иницијативи, али не и осјећају за правду и друштвеној одговорности“.¹⁴

2.2. Цивилно друштво као школа грађанске врлине

Теорије цивилног друштва истичу да је за постојање стабилне демократије засноване на делиберативним основама најважније постојање широке мреже асоцијативних организација које су међусобно увезане и ђелују заједно. Асоцијације као што су: задруге, савези, НГО организације, вјерске заједнице... карактерише добровољност удруживања и спремност њених чланова да дају активно учешће у њиховом раду. Мајкл Волцер се залаже за овакав приступ развоју делиберативне демократије „учтивост која омогућава демократску политику може се научити искључиво у асоцијативним мрежама“¹⁵.

Цивилно друштво и организације које се организују у оквиру цивилног друштва карактерише један нови приступ освајању власти „одоздо према горе“ при чему цивилно заузима стратегију освајања власти која је у срцу делиберативне теорије демократије. Тај нови приступ наглашава значај друштвеног капитала за развој и стабилност демократског система. „Сматра се да су француски социолог политике Пјер Бурдије и амерички економиста Џејмс Колеман најзаслужнији што се током седамдесетих и осамдесетих година двадесетог вијека у друштвеној и политичкој теорији уопште појавила теорија друштвеног капитала. У последње двије деценије, а нарочито након појаве књиге Роберта Патнама „Учинити демократију дјелотворном“ ова теоријска позиција ће постати врло утицајна и довести до великих, и по мом мишљењу, плодних теоријских дебата“¹⁶. Патнам разликује повезујући и премошћујући друштвени капитал. Повезујући социјални капитал представљају односи однаости и пријатељства који владају унутар једне друштвене асоцијације настале на добровољним темељима. Премошћујући социјални капитал представља оне односе који владају између чланова двије и више асоцијативне организације настале на начелима добровољности. За постојање стабилне делиберативне демократије неопходно је постојање и повезујућег и премошћујућег социјалног капитала у једном друштву.

Теорије цивилног друштва као школе делиберативне демократије имају такође једну ману јер очекивати од цивилног друш-

14) Geoff Mulgan, *Citizens and Responsibilities*, Andrew, 1991, стр.39.

15) Michael Wolzer, *The Civil Society Argument*, у Chantal Mouffe, 1992, стр.104.

16) Вукашин Павловић, *Цивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд, 2009, стр.116.

тва и од добровољно организованих асоцијација да буду централна школа грађанских врлина било би мало превише.

2.3.Породица и црква као школе грађанске врлине

Теоретичари „мајчинског грађанства“ захтјевају да се породични односи морају пресликати на друштво у цјелина као нека врста школе одговорности и грађанске врлине. Они истичу да је подродица основна друштвена ћелија и да је породичне односе неопходно користити као примјер грађанске љубави и међусобног уважавања. Материнство нас учи да се бринемо о другима, да будемо благонаколони према старим, изнемоглим, гладним и сиромашним. Поуке мајчинства треба да буду начела политичког живота. Међутим, мајчинство такође развија и пасивност и зависност међу члановима друштва као и крајње ограничава слободу појединаца.

Сличан проблем посједује и црква као школа грађанске врлине. Учење о трансцедентном богу и спасењу на другом свијету проузроковаће превелику пасивност и незаинтересованост грађана да дају учешћа у јавном животу. Можда је значајно учење Протестантске цркве за развој делиберативне демократије јер она заговара бригу за ближњег свог али истовремено и подстиче појединце да зарад благостања после смрти морају да на овом свијету оставе што више добара. О капиталистичком и предузетничком карактеру протестантске вјере писао је Макс Вебер у дјелу „Дух капитализма и протестанска етика“¹⁷

2.4.Јавно образовање као школа грађанске врлине

Арена на којој је најподобније развијати врлине неопходне за развој јавне разложности неопходне за постојање делиберативног модела демократије јесте јавно образовање. Готово сви теоретичари државе па чак и велика група либертаријанаца сматрају да образовање мора остати јавно и опште за све чланове друштва јер се најбоље преко система образовања могу преносити вриједности које држава пропагира на све чланове друштва. Преко јавног образовања се развијају позитивне друштвене особине. Основне и средње школе нису само образовно – васпитне институције већ и инегришући фактор једног друштва. Врло често школе служе као инструмент државног апарата како би грађанство држао под својом контролом. О јавном образовању као школи „јавне раз-

17) Макс Вебер, *Протестанска етика и дух капитализма*, Меридиан, Загреб, 2011.

ложности“ говорила је Ејми Гатман. Она каже да „дјеца у школи морају научити не само да се понашају у складу са ауторитетом него и критички да мисле о том ауторитету, ако се од њих очекује да остваре демократски идеал да као грађани учествују у политичком суверенитету“¹⁸.

Када говори о значају јавног образовања за развој и одржање делиберативне демократије Гатман наводи примјер избора наставног плана и програма на Универзитету Стенфорд у САД-у. Наиме наставно особље универзитета се подјелило на оне који су сматрали и залагали се за стари и непромјењени план и програм из области књижевности и науке у чији садржај су улазиле само класична дјела европске књижевности и науке: Платон, Данте, Хомер и Дарвин, и на оне који су хтјели по сваку цијену промјенити постојећи план и програм уводећи у њега дјела неевропске књижевности и науке. Прве, Гатман, назива есенцијалистима а друге деконструктивистима.

Ејми Гатман не заузима страну у овом сукобу већ истиче да нити есенцијалисти нити деконструктивисти нису у праву. И једни и други прилазе образном систему догматски као средству које треба да обезбједи хегемонију једном културном образцу. Она је против таквог односа према образовању. Образовни систем према Ејми Гатман треба да омогући „учење дјеце интелектуалним вјештинама неопходним за процјењивање начина живота другачијих од начина живота њихових родитеља“. Она сматра како је образовни систем и есенцијалиста и деконструктивиста лишен јавног ума који треба да просијава образовање сваке државе а преко образовања и цијело друштво. „Делиберативни модел демократије захтјева од грађана јавно дјеловање и активан приступ стварима од јавног значаја. Теоретичари делиберативног дискурса демократије захтјевају широку јавну расправу о проблемима на дневном реду и формирање јавног мишљења непосредно прије самог чина гласања. Оваквим дјеловањем грађана у јавној сфери омогућује се успостављање веза и односа заједништва између грађана унутар једног друштва. Такво понашање представља „знак узајамног поштовања“ и „правог грађанског пријатељства““¹⁹.

Тако је Гатман једну дебату о мултикултурализму на Универзитету Стенфорд претворила у истраживање о присуству јав-

18) Amy Gutmann, *Democratic education*, Princeton University Press, 1987, стр.32.

19) Салатић, Стеван, „Мултикултурна критика либералне теорије пасивног грађанства“, *Српска политичка мисао*, Београд, број 01/2015, стр.51.

не разложности у образовном систему Сједињених америчких држава. Дјеца морају бити скептична према сваком ауторитету у образовању и политичком животу. „Свака генерација мора да напише своје сопствене књиге“ као што каже теоретичар образовања Емерсон. Млађе генерације морају што више да проучавају, тумаче и сами проналазе одговоре на контроверзна друштвена питања јер једино тако образоване и обавјештене особе могу остварити идеал постојања делиберативне демократије. „Школе морају научити дјецу оној врсти критичког расуђивања и моралне перспективе који дефинишу јавну разложност. И заиста, промовисање ових врста врлина јесте једно од основних оправдања за постојање обавезног образовања“²⁰. Овакво схватање Ејми Гатман о образовању наилази на критике од стране традиционалиста који нису спремни испитивати некада давно утврђена знања и културне традиције. Ипак једини пут до јавног ума, а преко њега до делиберативног модела демократије јесте преко непристрасног, отвореног и свима доступног образовног система који ће омогућити свима да дају учешће у друштвеном животу и процесу доношења политичких одлука.

3. НЕДОСТАЦИ ДЕЛИБЕРАТИВНОГ МОДЕЛА ДЕМОКРАТИЈЕ

Највећи недостатак делиберативног модела демократије јесте дефицит информација и неупућеност актера одлучивања у све информације. Врло често се колективне одлуке доносе послје кратке јавне расправе на неадекватном форуму одлучивања што представља проблем и искривљење самог демократског процеса делиберације. Грађани закупљени егзистеницијалним проблемима често немају вријеме и потребне ресурсе да усвоје тачне информације неопходне за јавну расправу. Врло често се те одлуке доносе медијском манипулацијом грађана који безразложно на индивидуалној разини усвајају информације које су од пресудног значаја за гласање у јавној сфери.

Индивидуална рационалност и колективна разложност зависе од комуникацијског дјеловања актера. Обично се сматра да ће сви актери бити у истом положају али то често није тако. Често неки актери у одлучивању успију завести у току јавне расправе друге да гласају на начин како њма одговара. Рјешење је у ефикасном

20) Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, НСПМ, Београд, 2009, стр.342.

комуникационом дјеловању које је у стању да одвоји истине од неистина. „Циљ комуникативног дјеловања јесте да се дође до сагласности око чињеница које се тичу свијета и норми друштвене интеракције и да се људи међусобно сасвим разумију када износе своја јединствена гледишта и представе о себи самим“²¹.

Због тога комуникацијски канали делиберације морају бити проходни и ослобођени неистинитих аргумената. Политичке партије су стога, слаби форуми за настанак делиберативне демократије јер су најчешће политичке партије хијерархизоване по принципу пирамиде па не дозвољавају непристрасну јавну расправу и ефикасност демократског одлучивања. Критика које се често упућене делиберативном моделу долази из угла теорије непосредне демократије. Ове теорије показују како су законодавна тијела и судови, дакле органи изабрани већинским системом демократије најприличнији форуми за јавно расправљање. Уколико се важни државни проблеми препусте широким народним масама које треба да се организују у форуме, демократски дефицит ће бити у неефикасности такве врсте одлучивања иако би тако донешене одлуке сигурно биле више колективно разложне од закона изгласаних од стране парламента или пресуда без пороте.

*

* *

Расправљајући о значају јавне разложности за процес доношења политичких одлука у делиберативном моделу демократије истакли смо најзначајније предности али и мане овог приступа. Делиберативна демократија је засигурно модел којим се превазилази формализам непосредне демократије. Делиберативни модел се налази у срцу демократије јер демократски процес одлучивања захтјева једнако-правног, информисаног, образованог и активног грађанина – партиципанта који је одучан и спреман да дадне учешће у процесу доношења политичких одлука. Делиберативни модел открива процес доношења одлука из рука изабраних елита и демистификује процесе избора политика у једном друштву. Овим моделом се друштво политизује а институције државе деполитизују и постају отворене свим грађанима.

Остаје проблем на који начин укључити све грађане једног друштва у политичке процесе и на ком нивоу треба да се осјети

21) Jürgen Habermas, *Between facts and norms*, MIT Press, 1996, стр.86.

њихов утицај – да ли на националном или на локалном нивоу? Такође како истичу Гатман и Томпсон, грађани морају да обезбиједе сретства која ће им омогућити да дају свој допринос. Осим времена које је често најзначајнији ресурс, грађанима недостају информације, способности и знања како би учествовали у процесу доношења политичких одлука.

Делиберативни модел демократије такође омогућује неким маргиналним друштвеним групама као нпр. жене, мањине (вјерске и националне), хомосексуалци, припадници других неевропских народа да демистификују процесе политичког одлучивања које је било раније намијењено само за бијеле, европске мушкарце који посједују имовину и да испуне политички простор својим идејама и потребама. Делиберативна демократија дакле пропaгира само оне опште интересе усаглашене кроз непристрасну јавну расправу и натапа процес доношења одлука појединачном рационалношћу и колективном разложношћу. Јавно образовање се намеће као најефикаснија платформа за учење грађанских врлина делиберације и јавног преговарања.

ЛИТЕРАТУРА

- Benhabib, Seyla, *Toward a Deliberative Model of Democratian Legitimacy*, Princeton University Press, 1996.
- Вебер, Макс, *Протестанска етика*, Медитеран, Загреб, 2011.
- Wolzer, Michael, *The Civil Society Argument*, in Chantal Mouffe, *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*. London – New York: Verso, 1992.
- Gutmann, Amy, *Democratian education*, Princeton University Press, 1987.
- Канигем, Френк *Теорије демократије*, Ридер Савремена политичка теорија, ФПН Београд, 2009 .
- Кимлика, Вил, *Савремена политичка филозофија*, НСПМ, Београд, 2009.
- Mulgan, Geoff, *Citizens and Responsibilities*, Andrew, 1991.
- Павловић, Вукашин, *Цивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Павловић, Вукашин, *Држава и друштво*, Чигоја штампа, Београд, 2011.
- Патнам, Роберт, *Учинити демократију дјелотворном*, Факултет

политичких знаности, Загреб, 2003

- Подунавац, Милан, *Принцип грађанства и поредак политике*, Чигоја штампа, Београд, 2001
- Ролс, Џон, *Теорија правде*, ЦИД, Подгорица, 1998.
- Салатић, Стеван, „Мултикултурна критика либералне теорије пасивног грађанства“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, број 01/2015.
- Habermas, Jürgen, *Communication and the Evolution of society*, Beacon, 1978.
- Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, MIT Press, 1996.

Stevan Dj. Salatic

DELIBERATIVE DEMOCRACY AND CONDUCTIVE FORUMS FOR LEARNING VIRTUES OF DELIBERATION

Resume

Discussing the importance of public reasonableness for the process of political decision-making in the deliberative model of democracy, we pointed out the most important advantages and disadvantages of this approach. Deliberative democracy is certainly a model that goes beyond the formalism of direct democracy. The deliberative model lies on the heart of democracy because democratic decision-making process demands equal justice, informed, educated and active citizen - participant who is willing and ready to give his participation in the decision-making process. There remains the problem of "how to include all citizens of a society in the decision-making process and at what level should be felt their influence - whether at national or local level"? In addition to the time, that is often the most important resource, citizens lack the information, skills and knowledge in order to participate in political decision-making. Deliberative democracy model also allows some marginal social groups as for exemple women, minorities (religious and national), homosexuals, members of other

non-European nation to demystify the process of political decision-making, which was previously intended only for white, European males who own property and to fulfill the political space with their ideas and needs. Deliberative democracy, therefore, propagates only those general interests reconciled through impartial public debate. Deliberative democracy soaks decision-making process with individual rationality and collective reasonableness.

Keywords: Democracy, the deliberative model, citizenship, civil society, public reasonableness, public debate, deliberative forums.

* Овај рад је примљен 20. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 03. 06. 2016. године.

АКТУЕЛНО

37

Момчило Суботић

ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2016. – ПОЛИТИЧКИ ПОВРАТАК

65

Биљана Т. Продовић Милојковић, Бојан Т. Продовић

ДИЛЕМА МЛАДИХ-ОСТАТИ ИЛИ ОТИЋИ

*Момчило Суботић**

Институт за политичке студије, Београд

ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2016. – ПОЛИТИЧКИ ПОВРАТАК ОПОЗИЦИЈЕ**

Сажетак

У политикологији избори се сматрају суштинским и кључним политичким процесом. Њима се не врши само пука смена власти, већ се ради о комплексном сучељавању различитих идеја, стремљења, интереса и политика, које желе да се наметну бирачком телу као легитиман израз народног суверенитета. Предмет наше анализе су избори у Србији 2016, и то у првом реду парламентарни избори, док ћемо покрајинске и локалне (општинске) изборе и њихове резултате поменути у наопходној мери, да бисмо приказали природу и карактер власти на сва три нивоа. Циљ овог рада је да укаже на могуће мотиве владајуће напредњачке коалиције да распише изборе, у ситуацији када је Вучићева власт имала плебисцитарну парламентарну подршку за своју евроунијску (следствено и евроатлантску) политику. Други циљ је само презентовање изборних резултата, при чему смо се, у циљу боље прегледности, послужили одговарајућим табелама и дијаграмима, и трећи, да анализом могућих страначких коалиција за формирање владе Србије, укажемо на политичке и геополитичке импликације таквих опредељења. У раду смо користили метод упоређивања и анализе резултата претходних избора и политичких, првенствено спољ-

* Научни саветник

** Текст је резултат рада на пројекту бр. 179009 који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

нополитичких приоритета влада од 2012, па и даље, од доласка Еулекса на КиМ, као и метод синтезе, која нам омогућава да износимо утемељене и аргументоване ставове по кључним питањима савремене српске (гео)политике. Ту превасходно мислимо на питање КиМ, на прозападну политику српске власти у континуитету, на Бриселске споразуме, ЕУ, НАТО, САД, те на могући спољнополитички и геополитички заокрет српске власти, који би се кретао у смеру тежишња економске, политичке и друге сарадње са Русијом и Евроазијском унијом.

Кључне речи: Избори 2016, Србија, власт, Вучић, опозиција, КиМ, ЕУ, САД, НАТО, Русија.

1. ЗАШТО ВАНРЕДНИ ИЗБОРИ?

У политичкој и стручној јавности у Србији, уврежено је мишљење да је Борис Тадић најзаслужнији за формирање СНС, након извршеног пуча у СРС од стране Томислава Николића и Александра Вучића 2008, али, такође, и за напредњачко преузимање власти од демократа и њених партнера 2012. године. Наиме, Борис Тадић је расписао превремене председничке изборе, „кад им време није“, и изгубио од вође напредњака Томислава Николића, што је дало „ветар у леђа“ напредњацима и одлучујуће утицало на неуспех демократа на парламентарним изборима који су уследили. Печат на пораз демократске коалиције оверио је Ивица Дачић преласком у политичко јато напредњака. При томе је Дачић, као и у време парламентарне подршке Коштуничиној влади, показао да поседује „неспоран“ коалициони капацитет, употребљив према потреби и прилагодљив свакој политичкој опцији. Могуће, и уз подршку спољних фактора.

Иако су вође напредњака критиковали косметску политику Тадића, и у преизборној кампањи обећавали и лажно се заклињали, да ће поништити све по Србију штетне преговоре које су демократе (Борко Стефановић) водили са представницима албанске мањине у Приштини, наставили су да воде политику повлачења Србије са КиМ, угрожавајући суверенитет и територијалну целовитост српске државе. Ваља се присетити да је напредњачки политички тандем, у време демократске власти, поготово Томислав Николић, у више наврата, слао сигнале западним моћницима, истичући да Борис Тадић води добру политику,

мислећи при томе на евроунијску политику српске власти, али да би напредњаци то чинили и брже и ефикасније. Освајањем власти то ће се и обистинити. У том смислу нема никакве битне разлике између власти демократа и социјалиста (Тадић-Дачић) и у два наврата напредњачко-социјалистичке власти (Николић-Вучић-Дачић). Иако су, формално, заговарале другачије политичке опције, и једна и друга политичка гарнитура определиле су се за вођење евроунијске (и евроатлантске) политике.

У првој влади напредњака и социјалиста премијер је био Ивица Дачић, иако је због бројчане премоћи СНС-а у републичкој скупштини, као и због изражених лидерских особина и амбиција, њен неформални шеф био први потпредседник Александар Вучић. Због обавеза које су стајале на европској „мапи пута“, превасходно убрзања реформи Србије, а у првом реду ради бржег решавања питања КиМ, а оно се у суштини сводило на пристајање на стварање друге албанске државе на српском историјском и етничком простору, Вучић је инсистирао на превременим изборима којима ће задобити легитимитет за решавање кључних политичких и државних питања.¹ Иначе за цео овај период Дачић – Вучићеве и Вучић – Дачићеве владе, карактеристична је Вучићева тежња за њеном реконструкцијом, коју је у више наврата најављивао па одлагао, што је све скупа завршило превременим изборима.

У намери да ојача и учврсти своју власт Вучић је и 2014. и 2016. посегао за превременим парламентарним изборима. Иако се партијска конфигурација у српском парламенту у поменутих годинама битно разликовала, Вучић се два пута одлучио за превремене изборе и оба пута прибавио подршку западних сила. Наиме, разлика је следећа: од 2012. до 2014. у парламенту Србије била је једна једина опозициона странка – Коштуничин ДСС², а након избора 2014. године ниједна. Од тог периода у српском парламенту није било опозиције, власт је била хомогена и могла је да

1) Дачић је предлагао да се не иде на изборе (2014), већ да једноставно замени место са Вучићем, што овај није прихватио, истичући да само путем избора жели да прибави легитимитет за управљање Србијом.

2) Разуме се да је било и других опозиционих странака, које су то биле само формално, попут ЈДП Чедомира Јовановића, које су се одреда залагале за исте спољнополитичке циљеве као и Дачић-Вучићева владајућа коалиција, а то је наставак евроунијских процеса и препуштања КиМ албанској држави. Види: Момчило Суботић, „Избори у Србији 2014 – трасирање евроатлантске геополитичке парадигме“, *Политичка ревија* 02/2014, Београд, 2014, као и *Избори у Србији 2012 године. (Не)очекивана промена*, Зборник радова (приредили Милан Јовановић и Душан Вучићевић), Институт за политичке студије, Београд, 2013.

доноси бројне евроунијске и евроатлантске законе и да спроводи зацртану прозападну политику. Стога је кључно питање зашто се Вучић одлучио на изборе у околностима кад има владајућу већину и апсолутну подршку у парламенту без опозиције.

Има мишљења да се српски премијер одлучио за изборе због надоласеће економске и социјалне кризе, па је одлучио да продужи своју власт још четири године, како би могао да влада и извршава комотније налоге и „споразуме“ које је договорио са својим западним мериторима: наставак Бриселских споразума којима се КиМ „споразумно“ издваја из састава Србије, промена Устава, нарочито његове преамбуле у којој пише да је КиМ саставни и неодвојиви део српске државе,³ промена политике према Русији, тако што ће јој под притиском Запада увести санкције, и нарочито и најважније да се Србија „угура у НАТО“. Такође, имајући у виду да Вучић жели апсолутну власт у СНС -у, изборима је настојао да одстрани присталице Томислава Николића, који би му у неком моменту засметали.⁴ Има, пак, мишљења да се Вучић паметно определио за изборе на свим нивоима: републичким, покрајинским и општинским, како би у Војводини скинуо петнаестогодишњу власт демократа и у једном маху запосео целокупну власт у држави. Не треба сметнути чињеницу да је Вучић и 2012. и 2014. године успео да „размонтира“ демократску коалицију тако што је у своје редове, и то на високе политичке и државне и градске функције, поставио немали број њихових дојучерашњих политичких званичника. Није Вучић овим чином, како то неки мисле, „уништио“ опозицију, јер она као таква није ни постојала, с обзиром да је СНС преузео идеологију и спољнополитичку -евроунијску парадигму демократам и ЛДП -а.

Наиме, политичка коалиција СНС-а је у потпуности наставила да води политику претходних влада како у погледу кључног унутрашњег питања земље - а то је Косово и Метохија, односно

-
- 3) Косово је у међувремену постало члан европске и светске фудбалске организације: УЕФА и ФИФА, а све је почело учлањењем у МОК, кад је Вучић изричито наредио Влади Дивцу, председнику Олимпијског комитета Србије, да на гласању буде уздржан. Дивац је овакав свој поступак бранио „спортским разлозима“. Отуда су Вучићеве сузе „крокодилске“ кад оптужује поменуте спортске организације да се мешају у политику. Уосталом Косово је члан ММФ и Светске банке, које такође нису регионалне, него водеће светске економске организације, а нисмо забележили да је неко из Вучићеве власти због тога протествовао. Напротив, Вучић је поздравио косовско потписивање ССП, рекавши да је то добро за српску економију.
 - 4) Процењује се да је пред изборе Николићевих кадрова у СНС-у било 10-15 одсто. Вучић ће свакако настојати да их сведе на миноран број, о чему сведочи и смена Радомира Николића са места председника Извршног одбора СНС-а.

питање државног суверенитета и интегритета, тако и по спољнополитичким приоритетима – тј. усмеравање Србије ка ЕУ, без обзира на све мањкавости овог ЕУ пројекта и његову дискриминаторску политику према Србији.

Имајући у виду све поменуте мотивације за расписивање избора, очигледно је да западни фактор не „седи скрштених руку“, већ да се сагласио, а можда и „погурао“ Вучића на ове изборе. Сама чињеница да избори носе неизвесност, и да у парламент могу ући и странке које се противе уласку Србије у ЕУ и НАТО, изгледа није превише оптерећивала Вучића, а још мање његове западне менторе. Има једна правилност у односима великих и малих земаља, па тако и западних земаља према Србији, поготово у постјугословенском периоду, и она се може свести на безобзирност и лицемерност Запада, на неуважавање никаквих препрека на путу за остварење сопствених политичких и геополитичких циљева и интереса. Запад од Србије, која се определила за чланство у ЕУ, очекује да беспоговорно води прозападну политику. Чињеница да су у српски парламент ушли радикали, Двери и ДСС, који се боре против чланства Србије у ЕУ, а поготово у НАТО, и залажу се да Србија ступи у најтешње економске (ЕАУ), политичке, а радикали заговарају и војне савезе са Русијом (ОДКБ), изгледа да не узбуђује много Вучићеве западне менторе, који на све то гледају као на колатералну политичку штету. Уосталом, не може се порећи чињеница да је Запад на челу са САД од почетка отварања косметске кризе, нарочито од инсталирања Еулекса, водио доследну политику притисака и уцењивања према српској политичкој номенклатури, тако што је иницирао изборе, а тиме и могућу промену власти, кад год је имао у плану даљу разградњу српске политике и државе. Тако је свака српска политичка гарнитура „одрадила“ своју етапу на урушавању сопствене државе. Кад су напредњаци заменили демократе то је представљао експеримент, замишљен тако да дојучерашњи „љути“ радикали, националисти и суверенисти, наставе тамо где су стали демократски интернационалисти, космополити и глобалисти. Једни су, издавањем питања КиМ из надлежности УН под окриље ЕУ, (Тадић) отпочели процес предаје Косова, а други (Вучић) треба да га доведе до краја. Наредна етапа тражи нову политичку гарнитуру за нови циљ на старој мапи српског евроатлантског пута – циљ је улазак Србије у НАТО и њена геополитичка конфронтација са Русијом. Отуда нови избори. Ову политику треба да проводи влада Србије уз сагласност парламента, у којем ће, за разлику од претходног, бити заступљена српска опозиција, која

ће се супротстављати безалтернативном ЕУ путу Србије. Уласком опозиције у скупштину Србије биће нарушен политички и геополитички, државотворни јаз и парадокс из претходног сазива парламента, по којем је политичка Србија (парламент) - за ЕУ (неке странке и за НАТО), а „ванпарламентарна“, „народна“, грађанска, гласачка Србија - против ЕУ, а за тесну сарадњу са Русијом, односно за суверену српску државу засновану на њеним провереним идентитетским атрибутима.⁵

Потпуно је нереална тврдња да се Запад, превасходно САД и Енглеска, не мешају у унутрашње ствари Србије све до састављања њене владе. Кад су на власт дошли напредњаци, Запад је, као и у претходним гарнитурима власти, имао своје ministre. Тако је и у претходном мандату своје ministre имао ММФ и Светска банка, а свега три или четири министра били су Вучићев избор. Указујући на пресудан утицај Енглеза на политику актуелне власти у Србији професор Бранислав Ристивојевић, између осталог, пише: „Не треба њима само војно несврстана Србија, она у којој нема руских база, већ војно сврстана Србија, она у којој има база НАТО пакта. Шта ћемо на изборе због увлачења Србије у НАТО пакт? Па за то што у Србији никад неће бити расположења да се таква одлука изгласа на референдуму, као у осталом ни у Црној Гори. Као што тамо таква одлука изазива nerede, немире, превирања, хаос, тако ће и у Србији. Енглези не могу себи да дозволе луксуз да им се у колонијама прави неред јер то омета експлоатацију ресурса из истих. Пљачка је основна сврха због које они уопште троше време и новац на управљање колонијама. Други разлог је геостратегија. Ако се колонија налази на важном геостратешком положају, а Србија има ту несрећу (Цвијић: „Срби су изградили кућу на сред пута.“), онда не може да се дозволи луксуз да енглески противници заузму колонију или још горе, да колонија постане независна, па сама доноси одлуке.

То мора да буде влада која ће имати несумњиви легитимитет да настави да доноси тако прљаве одлуке као што је распродаја у бесцење капиталних ресурса ове земље али и да донесе једну нову одлуку: увлачење Србије у западну геостратешку орбиту путем чланства у НАТО пакту.

Ово друго је у светлу руског успеха на Леванту, западњацима много важније (Пљачка Србије је за њих текућа ствар). Кад већ нема расположења у народу за референдум о НАТО пакту,

5) Види шире: Момчило Суботић, „Политичке странке у Србији о националном идентитету и међународним интеграцијама“, у: *Национални идентитет и међународне интеграције* (ур. Зоран Милошевић/Живојин Ђурић), Београд, 2015, стр. 319.

биће га у колонијалној власти односно у наредној марионетској влади. На републичке изборе идемо да се СПС, који као руски клијент у овој влади није спреман да се сагласи са тим, избаци из владе, а у њу уведу Чеда и Тадић који су спремни да буду марионете које ће се сагласити да Србија уђе у НАТО пакт и на томе активно радити. Енглези, још, планирају Чеду за министра спољних послова који ће потписати да је КиМ независно, то је још једино остало да Србија уради да тзв. Република Косово заиста постане држава. Тадића планирају за министара одбране који ће Србију увлачити у НАТО. Не треба сумњати у капацитет овог двојца, већ су били марионете и спроводили су и горе одлуке. Такође, нова влада ће морати да се гвозденом руком (насиљем, као у Црној Гори) избори са незадовољством народа када буде увлачила Србију у НАТО пакт.

Другим речима, ово ће бити избори на којем ће народ имати једноставну одлуку: одлучиваће између оних који су за чланство Србије у НАТО пакту и оне који су против њега. За НАТО пакт су, и биће, сви који су под контролом странаца: напредњаци, демократе и све њихове филијале (СДС, ЛДП итд...), мањине, аутономаши и други неважни помена. Против НАТО пакта су одувек били и биће ДСС и све његове филијале (СОФ, Државотворни покрет итд...), Двери, СПС и други. Шешел ће на речима бити против НАТО-а, а у ствари ће, као и све време од када је пуштен из Хага, „играти дупле пасове“ са Вучићем...“⁶

Социолог Слободан Антонић овако приказује опозицију. „Када се говори о опозицији, не би требало мислити на натоидну и бриселољубну „опозицију“. Њу, углавном, чине крхотине некадашње Демократске странке (ДС, СДС, ЛС), другосрбијански фундаменталисти (ЛДП), као и војвођански сецесионисти (ЛСВ). Они хоће исто што и Вучић, само много брже и послушније.

Вучић још није увео санкције Русији – они би то одмах. Вучић још није формално признао Косово – они би то сутра. Вучић још јавно не тражи укидање Републике Српске – они би то очас посла. Вучић се не изјашњава о приступању Србије НАТО – у – они хоће одмах Србију у алијанси. Вучић још не тражи федерализацију Србије (Војводина „*corpus separatum*“) – они непрестано гракћу како би то било сјајно“.

Антонић даље наводи : „Напредњаци су на власт дошли под паролом `Тадићева политика није лоша, само се не спроводи`.

6) Бранислав Ристивојевић, „Ала их је расписао – свака му част“, *Факти*, интернетско издање, 4. фебруар 2016.

Садашње пак пронатовске странке 'опозиције' на власт би под паролом: 'Вучићева политика није лоша, само се не спроводи довољно брзо'. Зато оне тешко могу бити опозиција. Оне су гора алтернатива истог, а неке од њих су и права пета колона.

У Србији праву опозицију чине само оне странке које су, не против личности, већ против конкретне политике. То су странке које одбацују : НАТО, ЕУ, Светску банку, ММФ и сецесију Косова.

Критеријум диференцирања лажне и праве опозиције у Србији је једноставан. Подржава ли она 'интегрисање' Србије у НАТО и у ЕУ структуре? Подржава ли диктате ММФ-а и Светске банке (смањење плата, пензија, отпуштања у јавном сектору)? Подржава ли 'реформе'- распродају српске привреде и целог јавног сектора? Подржава ли Бриселске споразуме (1 и 2)?

Уколико је одговор 'да', то није опозиција. То је тек кулиса која опонаша опозицију. Функција јој је да притиска Вучића како би његова послушност према Вашингтону и Бриселу била безусловнија и усрднија.

Но, ако је одговор 'не', онда је то већ нешто друго и сасвим довољно за бирача који би на изборима 2016 године, да гласа против Вучића и његове политике..."⁷

Антонић указује и на лошу економску политику актуелне власти. Тако посебно апострофира Вучићево дивљење на „Копаоник бизнис форуму“ страном капиталу по коме су „страни инвеститори генератори раста“, да је све што је урађено на запошљавању нових радника учињено од стране страних инвеститора. При томе је премијер најавио „пету ревизију аранжмана са ММФ-ом“, која ће бити најтежа, јер је потребно да се отпусти 30.000 људи из државне управе, те губитак запослења више хиљада радника у „ЕПС-у“, „Србијагасу“, „Железницама Србје“, „РТБ Бору“ итд. „То што ће десетине хиљада људи остати без посла, да га никада више не нађу; то што ће читави градови опустети, или пак то што је од пензионера прошле године одузето 210 милиона евра да би се страним инвеститорима намакле субвенције од милијарду евра; то за Вучића, разуме се, није разлог за кукање. Јер, он је решен да Србију 'реформише' докле год у њој нешто мрда. ... Отуда се Државна лутрија Србије мора дати странцима. И још би било добро доплатити им по 10.000 евра за сваког запосленог...Узети од сиромашних Срба како би се дало каквом богатом Немцу или Американцу!"⁸

7) Слободан Антонић, „Опозиција на изборима 2016“, *НСПМ*, 9. фебруар 2016.

8) И ова власт, као и Тадићева, неосновано се самопроглашава лидером у региону. Наиме, иако је дошло до раста БДП од преко 2 одсто у односу на прошлу годину, коју

Ови су избори за или против Србије у НАТО пакту. Зато ће напредњачка коалиција имати веома тежак задатак да преузме штафету у вођењу прозападне евроатлантске политике, која Србију лишава Косова и сукобљава са Русијом – јединим истинским и провереним историјским савезником. Вучићева власт нема никаквог националног моралног ни правног, историјског ни геополитичког, ни било каквог државног разлога да Србију „гура“ у НАТО пакт. НАТО је пријемна канцеларија ЕУ. То је пут који су прошле све источноевропске земље пре прјема у ЕУ. НАТО је главни – ЕУ је другоразредна. У ствари, и једно и друго су инструменти америчке империјалне политике. НАТО – као америчка војна полуга за изазивање и управљање кризама, цивилизовање и демократизовање непослушних влада у свету, а ЕУ – америчка творевина која служи за геополитичко сузбијање Европе, која је под својеврсном окупацијом САД од Другог светског рата.⁹ Руски генерал и геополитичар Леонид Петровић Решетњиков, директор Руског института за стратешка истраживања, о томе каже: „Ако, рецимо, политичари народу говоре да ‘ми идемо у ЕУ, али не идемо у НАТО’, то је наивна илузија. Ако си ушао у Европску унију, ти си већ постао део те огромне машине која служи интересима САД... И зато је следећа фаза – чланство у НАТО. Немогуће је ући у ЕУ, а да се не уђе у НАТО. Јер нема примера да је земља Источне Европе ушла у ЕУ, а да није ушла у НАТО. И Србија сигурно неће да постане изузетак од тог правила“. Указујући да не треба да чуди кад руски дипломати кажу да Русија нема ништа против уласка Србије у ЕУ, јер се ту ради о дипломатским манирима, као и о принципу немешања у унутрашње ствари Србије као суверене земље, политиколози и геополитичари, ипак, имају већу слободу да кажу своје лично мишљење. Решетњиков управо то саопштава: „Наравно да ћемо рећи ‘слободно, улазите у ЕУ’. Али шта ћете тиме да добијете? Добићете

је потврдио и ММФ, не треба заборавити да је прошле године плата у Србији била најмања у региону - свега 326,42 евра (у Црној Гори 482 евра, у Хрватској 747, у БиХ 422, у Македонији 365 евра). Такође ваља истаћи да је у Србији запослених 1.712.000 (458.000 у јавном сектору); број пензионера је 1.747.000. Највише запослених има у малим и средњим предузећима, тзв. породичним фирмама, којих има 550.000, а оне запошљавају највише - 1.600.000 радника; држава запошљава 700.000, а „тајкуни“ 300.000 радника. Број незапослених у Србији је 770.000- 860.000 или 26 одсто, иако се јавно наводи да је тај број пао на 18 одсто – неки су умрли, а велики број младих изгубивши стрпљење узалудног чекања посла отишао је у иностранство. Продато је 2.408 предузећа и 26 од 29 банака у руке страног капитала. Спољни дуг износи готово 27 милијарди евра што је више од 70% БДП –а.

- 9) Види шире: Момчило Суботић, „Србија и Европска унија“, *Српска политичка мисао* 01/2010, ИПС, Београд, 2010, стр. 43-66, и Момчило Суботић, „НАТО- изација Срба“, *Политичка ревија* 03/2010, ИПС, Београд, 2010, стр. 69-86.

стечајну управу. ЕУ је управо то – стечајна управа”... Осврћући се на западну политику расрбљивања Решетњиков, између осталог истиче: „Ми смо од самог почетка указивали на то да је Ђукановић све време испуњавао наређења Запада и спроводио добро познату западну политику, чији је циљ подела и маргинализација српског народа, као и сам рат, као и одвајање Републике Српске од Србије. Цео смисао западне политике према српском народу сводио се на једно – Србима се не сме дозволити да се осете као нација. Зато је уместо Пашићевог плана Велике Србије подметнут пројекат Југославије, у коју су угурани и Хрвати и Словенци. Када је задатак испуњен, приступило се уништавању Југославије, на њеном месту граде се мале марионетске државе, попут држава поменутих народа, или такве једне смешне земље као што је Македонија. Чим су се Срби мало прибали, одмах се кренуло да им се отме Косово, да се одвоји Црна Гора, а у резерви се држе и други региони које у случају српске некооперативности могу одвојити. И тај задатак је испуњавао и Ђукановић – одвојити од Србије део српског народа. Ми на Црногорце наравно гледамо као на Србе, јер су се идентични процеси одвијали у Русији у време СССР“. На канстатацију да се Вучићева политика не разликује битно од Ђукановићеве, али се Русија од ње и даље не ограђује, Решетњиков истиче: „Вучић је премијер Србије, и ми морамо да одржавамо контакт са премијером. Ако сте га већ изабрали, ако је постао ваш премијер, значи да морамо да радимо са њим“.¹⁰

Србија је већ деценијама под притиском америчких и западних војнополитичких структура. Једним делом и због чињенице што је у целом том периоду са Русијом била у позицији својеврсне асиметрије: у време Јељцина српско вођство је било склоно да се ослони на Русију, али, нажалост, тада ни Русија није била суверена, већ под снажним утицајем Запада и сама изнутра у рушевном стању; данас, кад се Русија под Путином усправља на ниво светске силе, и кад је кадра и спремна помоћи, српска власт је Србију неразумно „обећала“ Западу. Али, да се и Русија нешто пита сведочи недавна посета Вучића Путину, и том приликом је Владимир Путин поновио да Русија остаје привржена поштовању и заштити суверенитета и територијалног интегритета Србије, као и принципима економске, политичке, војне и друге сарадње и развијања свестраних односа Русије и Србије. Руски председник је при томе нагласио, да очекује да у српску владу уђу министри који ће бити спремни да реализују поменути политику. Ваља подсетити да су Русија и Србија недавно потписале бројне економске

10) Леонид Петрович Решетњиков, „Наивна је илузија да се може ући у ЕУ а да се не уђе у НАТО“, *НСПМ*, 14. јун 2016.

и друге споразуме, и за очекивати је да се они почну примењивати.¹¹ Руски амбасадор у Србији Александар Чепурин лапидарно је подсетио да Русија Вучића држи за реч. Ово би могло да значи да Русија помало позориво гледа на спољнополитичке потезе власти у Србији, јер знају да из српске идеје о чланству у ЕУ, коју руски званичници одобравају, стоји и српска обавеза учлањења у НАТО пакт, а то је већ нешто што је за Русију неприхватљиво. Зато се Вучићева изненадна посета Путину може разумети, пре свега, као потреба руског председника да реагује и опомене, на оно шта је у српском геополитичком позиционирању за Русију прихватљиво, а шта није прихватљиво.

2. РЕЗУЛТАТИ ПАРЛАМЕНТАРНИХ ИЗБОРА

Већ смо рекли да је Вучић повезао парламентарне, покрајинске и изборе за општинску власт, процењујући да ће на тај начин коалиција СНС –а заокружити власт на свим нивоима. Било је потпуно извесно, да ће на овим изборима победити СНС на челу са Александром Вучићем, од кога су медији већ увелико направили „култ личности“. Оно што је уочљиво, јесте чињеница да је Вучић, као и на изборима 2014, био прихватљив и за ЕУ, и за САД и НАТО, и за Русију, и за суседе, као и за 25% гласача у Србији. Убедљивом победом на изборима Вучић је, као и на изборима 2014, у прилици да формира владу коалиције око СНС-а.

На републичке парламентарне изборе изашло је 3.778.923 што чини 56,07% бирача, а било је 107.906 или 2,86 одсто неважећих листића. У новом скупштинском сазиву своје представнике имаће седам изборних листа и пет мањинских странака.

Према подацима РИК – а са 8.377 обрађених бирачких места, од тога на Косову и Метохији на 90 места под суверенитетом ОЕБС –а, листа око СНС – а освојила је 48, 25 одсто гласова што значи да је за листу „Александар Вучић – Србија побеђује“ гласало 1.823.147 грађана. Коалиција СПС-ЈС освојила је 10,95 одсто што је 413.770 гласова, док је Српска радикална странка освојила 8,10 одсто што је 306.052 гласова. Покрет „Доста је било“ освојио је 6,02 одсто што је 227.626 гласова, коалиција око ДС такође 6,02

11) На јесен у посету Београду долази руски премијер Дмитриј Медведев, који ће тражити да се верификује Споразум о посебним дипломатским привилегијама Српско-руског хуманитарног центра у Нишу, који је на чекању још од 2014. године. Очекује се и да дође до проширења овог центра, тако што би војни аеродром у Ечкој, крај Зрењанина, постао тренажни центар за потребе ове хуманитарне мисије. Иначе, Центар у Нишу је основан 2012, а највише спорења изазвао је захтев руске стране да се овом центру додели дипломатски имунитет, какав ужива НАТО у Србији.

одсто што је 227.589 гласова, коалиција Двери - ДСС освојила је 5,04 одсто што је 190.530 гласова, а коалиција ЛДП-СДС-ЛСВ 5,02 одсто што је 189.564 гласова.

Мањинске странке постигле су следеће резултате: СВМ Иштвана Пастора је освојио 56.620 гласова што је 1.50 одсто, БДЗ Муамера Зукорлића 32.526 гласова што је 0,86 одсто, СДА Санџака Сулејмана Угљанина 30.092 што је 0,80 одсто, Зелена странка 23.890 што је 0,63 одсто, Партија за демократско деловање 16.262 што је 0,43 одсто гласова.

То значи да је у скупштини листа СНС добила 131 мандат, СПС- ЈС 29, СРС 22, ДС 16, „Доста је било“ 16, Двери – ДСС 13, СДС – ЛДП – ЛСВ 13, СВМ четири, БДЗ Санџака два, СДА Санџака два, Партија за демократско деловање и Зелена странка по један. Резултати ванредних парламентарних избора представљени су на следећој табели и дијаграмима.

Поредак	Ред. бр.	Изборна листа	Гласова	%	Мандата	+/-
—	—	Број и проценат неважећих гласачких листића	107.906	2.86 %		
—	—	Број и проценат важећих гласачких листића	3.667.915	97.06 %		
—	—	Изразност	3.778.923	56,07 %		
1.	1.	Александар Вучић — Србија побеђује	1.823.147	48,25 %	131	-39
5.	2.	За праведну Србију — Демократска странка (НОВА, ДСХВ, ЗЗС)	227.589	6,02 %	16	-3
2.	3.	Ивица Дачић — „СПС, ЈС — Драган Марковић Палма”	413.770	10,95 %	29	-3

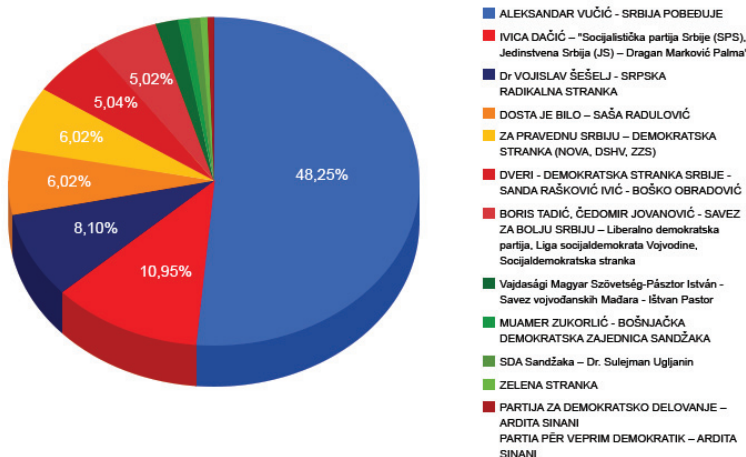
3.	4.	Др Војислав Шешељ — Српска радикална странка	306.052	8,10 %	22	22
6.	5.	Двери — ДСС— Сан- да Рашко- вић Ивић — Бошко Обрадовић	190.530	5,04 %	13	13
8.	6.	Савез вој- вођанских Мађара — Иштван Пастор	56.620	1,50 %	4	-2
7.	7.	Борис Тадић, Чedomир Јовановић — Савез за бољу Србију — ЛДП, ЛСВ, СДС	189.564	5,02 %	13	-5
10.	8.	Муамер Зукорлић — Бошњачка демократска заједница Санцака	32.526	0,86 %	2	2
11.	9.	СДА Санца- ка — др Сулејман Угљанин	30.092	0,80 %	2	-1
12.	10.	За слободну Србију – Заветници — Милица Ђурђевић	27.690	0,73 %	0	—
17.	11.	Група грађа- на За препо- род Србије — проф. др Слободан Комазец	13.260	0,35 %	0	—

16.	12.	Руска странка — Слободан Николић	13.777	0,36 %	0	—
20.	13.	Републиканска странка — Никола Сандуловић	4.522	0,12 %	0	—
18.	14.	Српско руски покрет — Слободан Димитријевић	10.016	0,27 %	0	—
9.	15.	Борко Стефановић — Србија за све нас	35.710	0,94 %	0	—
19.	16.	Дијалог — Млади са ставом — Станко Дебељаковић	7.744	0,20 %	0	—
4.	17.	Доста је било — Саша Радловић	227.626	6,02 %	16	16
15.	18.	Партија за демократско деловање — Ардита Синани	16.262	0,43 %	1	-1
13.	19.	Зелена Странка	23.890	0,63 %	1	1
14.	20.	У инат — Сложно за Србију — Народни савез	17.528	0,46 %	0	

У поређењу са претходним изборима, учљиво је да СНС има 27 мандата мање него 2014. (158), СПС 15 мандата мање (44), док ДС има три мандата мање у односу на 2014. годину (19). У парламент су успеле да се врате СРС и ДСС, које нису биле у претходном сазиву, док су Двери у коалицији са ДСС – ом успеле први пут да уђу у парламет, као и странка „Доста је било“.

Што се тиче мањинских партија, СВМ има два мандата мање него у претходном сазиву, СДА један мандат мање, али у овај парламент са два посланика ушла је још једна бошњачка странка – БДЗС. Један мандат мање у актуелном сазиву има и албанска ПДД, док је Зелена странка као мањинска по први пут у парламенту - са једним мандатом.

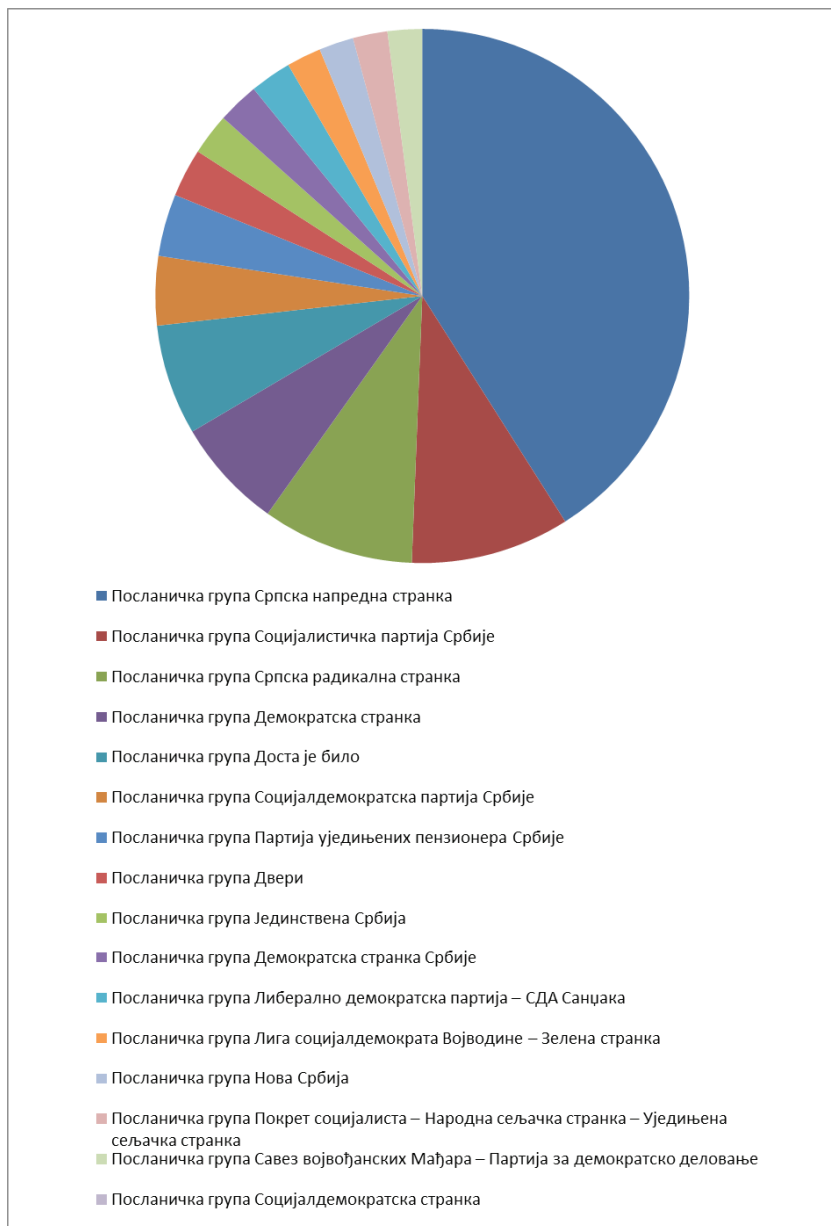
Коалиција СНС –а је овако поделила мандате: СНС 98 (у оквиру којег је Карићев Покрет снага Србије , СПО Вука Драшко-

вића и СНП Ненада Поповића), СДПС 10, ПУПС 9, Нова Србија 5, ПС три (са НРС и УСС чини посланички клуб од пет посланика). Коалиција СПС- ЈС – свака странка има свој посланички клуб: СПС 23 и ЈС 6 посланика. Коалиција ДС, коју поред демократа чине још НОВА, ДХЗС и ЗЗС, има јединствен посланички клуб од 16 посланика. СРС има свој посланички клуб од 22 посланика, као и „Доста је било“ свој од 16 посланика. Двери и ДСС су поделили мандате, тако да је Дверима припало седам, а ДСС –у шест посланичких мандата. Коалиција СДС-ЛДП-ЛСВ заједно је наступила на изборима, а потом се поделила, поделивши и мандате: СДС-у пет, ЛДП- у четири и ЛСВ- у пет. ЛДП и СДА

Санџака (Сулејман Угљанин) формирали су заједнички посланички клуб, док је Ненад Чанак формирао посланички клуб са још једном мањинском - Зеленом странком. Мањински посланички клуб чине СВМ и ПДД. Посланички клубови, њихов број и проценат у скупштини Србије приказани су на следећој табели и дијаграму.

Посланичка група	Број чланова
Посланичка група Српска напредна странка	98
Посланичка група Социјалистичка партија Србије	23
Посланичка група Српска радикална странка	22
Посланичка група Демократска странка	16
Посланичка група Доста је било	16
Посланичка група Социјалдемократска партија Србије	10
Посланичка група Партија уједињених пензионера Србије	9
Посланичка група Двери	7
Посланичка група Јединствена Србија	6
Посланичка група Демократска странка Србије	6
Посланичка група Либерално демократска партија – СДА Санџака	6
Посланичка група Лига социјалдемократа Војводине – Зелена странка	5
Посланичка група Нова Србија	5
Посланичка група Покрет социјалиста – Народна сељачка странка – Уједињена сељачка странка	5
Посланичка група Савез војвођанских Мађара – Партија за демократско деловање	5
Посланичка група Социјалдемократска странка	

3. РЕЗУЛТАТИ ПОКРАЈИНСКИХ ИЗБОРА

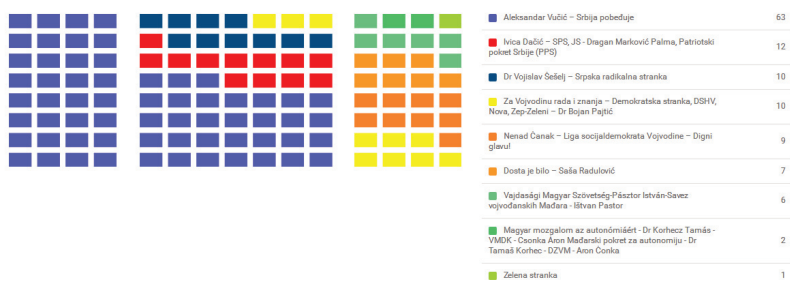
На изборима за скупштину Војводине коалиција СНС –а постигла је још већи успех него на републичким изборима, с обзиром да је „до ногу потукла“ демократску коалицију која је петнаест година владава северном српском покрајином. Освојивши 44,48% гласова што је 63 посланичка мандата, од 120 колико их има у покрајинској скупштини, напредњачка коалиција је у сличној позицији као и на републичком нивоу, тј. у ситуацији је да сама формира власт у покрајини.

Осим пораза демократа, карактеристика ових избора је да су испод цензуса остале странке и коалиције које су, иако на једвите јаде, ушле у републички парламент, као што је коалиција СДС-ЛДП (на републичким изборима појачана Чанковим ЛСВ) и Двери –ДСС, као и неке друге мање и локалне странке. Готово пресликан резултат са републичких избора оствариле су Чанкова ЛСВ и Шешељева СРС.

Широка је лепеза могућих коалиција које би чиниле власт у Војводини, с обзиром да се Вучић и овог пута определио да подели власт и у републици и у покрајини. С обзиром да је мало странака и коалиција које су принципијелно и изричито противне да власт формирају са странкама и коалицијама које стоје на „супротном“ идеолошком и политичком полу, поготово на покрајинском и локалном, општинском нивоу, могуће су разне комбинације власти. Како ствари стоје, мало је могућа власт коалиције СНС са коалицијом ДС – а, као и власт коју би сачињавали СНС, СРС, ЛСВ и ДС, због супротних политика Шешеља, у односу на Чанка и Пајтића, као и у односу на Вучића, уколико се не одрекне ЕУ утопије. Сматрамо да ће напредњаци настојати да власт у покрајини буде истоветна са републичком влашћу. Али исто тако, и ово је кључно, имајући у виду да Србија од Петог октобра није суверена у избору споствене власти ни политике, власт како на републичком тако и на покрајинском ниву умногоме ће одређивати спољни фактори. Оно што је засад евидентно јесте чињеница да ће у покрајинској влади осим напредњака сигурно бити и мањинска СВМ Иштвана Пастора, који је по други пут изабран за председника АП Војводине, са прилично верћим бројем гласова (91) него што је било довољно (81).

Izborna lista	Procenat glasova	Broj poslanika
 Aleksandar Vučić – Srbija pobeđuje	44.48 %	63
 Ivica Dačić – SPS, JS - Dragan Marković Palma, Patriotski pokret Srbije (PPS)	8.86 %	12
 Dr Vojislav Šešelj – Srpska radikalna stranka	7.66 %	10
 Za Vojvodinu rada i znanja – Demokratska stranka, DSHV, Nova, Zep-Zeleni – Dr Bojan Pajić	7.24 %	10
 Nenad Čanak – Liga socijaldemokrata Vojvodine – Digni glavul	6.43 %	9
 Dosta je bilo – Saša Radulović	5.54 %	7
 Vajdasági Magyar Szövetség-Pásztor István-Savez Vojvodanskih Mađara - Istvan Pastor	4.88 %	6
Ispod cenzusa		
 Dveri-DSS – Sanda Rašković Ivić–Boško Obradović	3.24 %	0
 Boris Tadić, Čedomir Jovanović – Savez za bolju Vojvodinu – LDP, SDS	2.78 %	0
 Magyar mozgalom az autonómisáért - Dr Korhecz Tamás - VMDK - Csonka Áron Mađarski pokret za autonomiju - Dr Tamaš Korhecz - DZVM - Aron Čonka	1.71 %	2
 Narodni pokret Dinara-Drina-Dunav – Tomislav Bokan	1.59 %	0
 Zelena stranka	1.14 %	1
 Srpsko ruski pokret – Aleksandar Đurđev	0.58 %	0
 Za slobodnu Srbiju – Zavrtnici – Milica Đurđević	0.52 %	0
 Vojvodanska tolerancija	0.51 %	0

POSLANIČKA MESTA U POKRAJINSKOM PARLAMENTU

4. ЛОКАЛНИ ИЗБОРИ

Осим гласања за парламентарне и покрајинске органе власти, бирачи су гласали у 17 београдских општина, као и 138 општина и 25 градова Србије. СНС је победио у већини градова и општина: Београду, Нишу, Крагујевцу, Чачку, Суботици, Врању, Крушевцу... У Београду је однео победу у 14 општина. Демократе су успеле да после 26-годишње владавине очувају примат на Врачару, као и да сачувају власт у Старом граду, а Александар Шапић је са својом групом грађана успео да освоји власт у општини Нови Београд.

Коалиција око СНС –а остварила је убедљиву победу на градским изборима (Град Београд) освојивши 43,62 одсто гласова, односно 63 мандата у градском парламенту, што напредњацима оставља могућност да, уколико желе, власт у граду формирају сами. У градској скупштини ДС ће имати 22 одборника што је 15,7 одсто гласова, коалиција СПСД-ПУПС-ЈС имаће 16 одборника што чини 11,49 одсто гласова, док ће ДСС имати девет одборника што је 6,39 одсто гласова. Осталих 19 листа које су се такмичиле за улазак у градски парламент остало је испод цензуса.

Власт у градовима и општинама, осим у Београду где је она углавном саобразна републичкој власти, је слободнијег типа, мандати нису искључиво везани за партијску централу, па долази до бројних општинских и градских коалиција, често незамисливих на вишем „политичком“ нивоу, и оне су саставни део српског политичког шаренила. У неким случајевима власт се другачије не би ни могла формирати. Поготово у руралним и сиромашнијим општинама у Србији. А таквих је све више.

5. ИЗБОР ВЛАДЕ: ГЕОПОЛИТИЧКЕ КОНСЕКВЕНЦЕ

Важно је поменути да се у Србији, непосредно пред избор нове републичке владе, десио један изузетан догађај, а то је посета кинеског председника Си Ђинпинга, који је са бројном кинеском привредном делегацијом боравио у тродневној посети (17, 18. и 19. јун 2016.) нашој земљи. Кинези су са српском страном потписали 22 споразума и меморандума у области привреде, саобраћаја, инфраструктуре, културе, медија: Споразум о свеобухватном стратешком партнерству који је потписала са Србијом, Кина није потписала ни са једном другом државом централне и источне Европе. Током ове историјске посете¹², Си Ђинпинг

12) Прошло је тридесет година откако је један кинески државник посетио Београд, тада главни град СФРЈ.

је озваничио кинеску куповину Железаре Смедерево (купац је компанија Хестил, а цена 46 милиона евра). У оквиру пројекта „Један појас – један пут“ или нови „пут свиле“, Кина је одлучила да у Србију уложи између три и три ипо милијарде долара и да Србија постане кључна тачка за кинеско економско освајање Европе.¹³ Развој српско-кинеских економских односа праћено је и традиционално добрим политичким односима које се одликују поштовањем принципа равноправности, независности и територијалног интегритета, тј чињеницом да Кина у СБ и другим међународним организацијама, као и у билатералним односима принципијелно и доследно инсистира на територијалном интегритету Србије, супротстављајући се насилном отцепљењу „Косова“, као што и Србија поштује принцип „Једне Кине“, тј. територијалне целовитости Кине у њеном сукобу са сепаратизмом на Тајвану. У сваком случају, кинеско улагање у Србију умногоме ће ојачати српску „суверенистичку демократију“, позицију која инсистира на сопственој суверености и територијалној целовитости.

Овај текст пишемо пре него што је Вучић обелоданио састав нове владе Републике Србије. Познато је да ће покрајинску власт у Војводини вршити СНС, СПС и СВМ. Ове три политичке странке у својој владајућој коалицији имају већину од 81 посланика (СНС-63, СПС-12 и СВМ – 6, од 120 колико их има у скупштини Војводине). Познато је и да ће председник покрајинске администрације бити члан напредњака Игор Мировић, као и то да ће му помагати 13 покрајинских секретара.¹⁴

У тексту смо навели да се републичка власт пресликава и на покрајину, разуме се, под условом да је иста политичка групација, странка или коалиција победила и на једном и на другом нивоу. Када знамо ко ће представљати покрајинску власт, за очекивати је да иста буде и на републичком нивоу, појачана евентуално са још неком мањинском листом. Дакле, сходно оваквој прогнози, власт у Србији чинили би СНС- СПС – СВМ, „појачани“ са БДЗС- ом Муамера Зукорлића и Халимијевим ПДД.

Овде треба нагласити да је политички прихватљиво, логично и нормално да у власт уђу мањине; боље је да су у власти и да својим чињењем доприносе што успешнијем остварењу сопствених политичких идеја – остварењу права своје мањине и њеном свеопштем просперитету, него да у опозицији заговарају радикал-

13) Према неким проценама Кина је већ у Европу, највише у Немачку, уложила преко 230 милијарди долара.

14) СНС има осам, док је по један члан из СПС-а, СВМ-а, СДПС-а и РС-а.

не идеје неприхватљиве за суверенитет и територијални интегритет државе Србије. Ипак, уколико се напредњачка коалиција определи да у власт укључи СДА Санџака Сулејмана Угљанина, треба да има у виду да ова партија има заједнички посланички клуб са ЛДП – ом Чедомира Јовановића и да се њихова политика, како истиче Угљанин, заснива на следећим ставовима: признати Косово, улазак Србије у НАТО, признање геноцида у Сребреници и подршка суверености и територијалном интегритету БиХ. Њихово укључивање у власт, макар и само Јовановића, значило би да владајућа коалиција прихвата поменуте ставове и да се Србија убрзано и незадрживо креће у правцу евроатлантских интеграција, које у последњих четврт века раде на разградњи српске државе и нације.

Оно што је прилично извесно, јесте да Вучић у власт неће звати своје највеће политичке и економске опоненте, ДСС-Двери и „Доста је било“, те СРС Војислава Шешеља, са којим дели власт на општинском нивоу, попут Земунa. Наиме, евроунијска и евроатлантска политика Вучића, која Србију лишава Косова и Метохије и гура је у непријатељство са Русијом, као што његова економска политика пуког ослањања на спољне инвестиције и њихове заштитнике ММФ, Светску банку..., крајње је неприхватљива за ДСС-Двери и СРС, као и за политичку партију „Доста је било“. Стога није чудо што се председница ДСС није одазвала на разговор код мандатара Вучића у оквиру коснултација за састав нове владе, или што је дошло до муњевитог прекида разговора са председником покрета „Доста је било“.

Уместо разговора Санда Рашковић Ивић обратила се Вучићу и јавности писмом, у којем истиче да су ставови ДСС-а о „најважнијим државним, националним и економским питањима потпуно супротни ставовима странке чији сте председник, ставовима садашње скупштинске већине и праксивлада од 2012. године. Председница ДСС даље наводи: „ДСС сматра да Србија не треба да уђе у ЕУ и да треба расписати референдум о наставку процеса евроинтеграција, одмах, пре но што настану нове непоправљиве штете по државу, ДСС сматра да је неопходно ставити ван снаге споразуме потписане са НАТО 2015 године и донети Закон о војној неутралности Србије, ДСС захтева прекид тзв. бриселског дијалога, стављање ван снаге неуставних Бриселских споразума и увођење решавања питања Косова и Метохије дијалогом у оквирима Уједињених нација и Резолуције СБ УН 1244, не спорећи потребу дугорочне фискалне консолидације, ДСС сматра да је

економски оправдано и социјално прихватљиво да се она постигне политиком интензивног улагања у развој домаће привреде, а не пуком политиком штедње на терет грађана...“¹⁵

Док Шешељ одбија сваку помисао да подржи власт која се окреће Западу, где су „сви традиционални српски непријатељи“, и тражи да Вучић одбаци идеју ЕУ и окрене се Русији, Саша Радуловић испред „Доста је било“ представља главног критичара економске и социјалне политике Вучићеве власти. У свом плану од 20 тачака он истиче шта све треба учинити како би државу поставили на ноге, а главна критика власти садржана је у тези да је иста уништила домаћу привреду, отеравши је у стечај, а да на другој страни фаворизује стране фирме огромним субвенцијама.¹⁶

Да ли је још увек актуелно питање које је садржано у чланку политичког аналитичара Ђорђа Вукадиновића из 2014?¹⁷ Сва је прилика да ће напредњачка коалиција на челу са Александром Вучићем, око које ће се формирати републичка власт, наставити да води прозападну политику, извршавајући преузете обавезе на евроунијском (и евроатлантском) путу, превасходно када је у питању КиМ, уз неке неке потезе који ће личити на избалансирану спољнополитичку оријентацију. То се односи на одбијање да уведе санкције Русији, с уверењем да ће питање санкција постати беспредметно, с обзиром да ће ЕУ и САД ускоро укинути санкције, као неефикасно средство у међународним односима. Могуће је да ће преко социјалиста и СНП (Ненад Поповић) руски

15) Објављено као Писмо председнице ДСС др Санде Рашковић Ивић мандатару Александру Вучићу, интернетско издање *СРБски ФБепортер* 12 јун 2016.

16) У 20 тачака пише, између осталог: Увести потпуну транспарентност рада јавног сектора...; Пописати и проценити сву државну имовину; донети нове изборне законе: директни избори за председнике општина и градоначелнике, већи цензус за коалиције, равномерна територијална заступљеност, нов закон о финансирању политичких странака; Нов закон о медијима и слободном политичком приступу медијима; закон о пореклу имовине; укинути субвенције страним инвеститорима. Не постоји разлог да страни инвеститори буду привилеговани у односу на домаће. Фокус економске политике је домаћа привреда; Увести ред у јавна предузећа. Јавни конкурси за све директоре; Укинути противуставно амањење пензија. Вратити отето. Дуг према пензионерима претворити у државне обавезнице са каматом. Војним пензионерима ускладити пензије у складу са одлуком Уставног судаса каматом. Реформа пензионер система; вратити плате у јавном сектору на ниво пре смањења крајем 2014. Дуг за отете плате, као и за солидарни порез, претворити у државне обавезнице са каматом; Раскинути пројекат „Београд на води“...; укинути овер здравствених књижица. Здравствено осигурање за све грађане плаћено из буџета; Увести универзалну социјалну заштиту за сва домаћинства. Свако домаћинство без примања би добило социјалну помоћ од 15.000 динара месечно, плус 5.000 динара по додатном члану домаћинства, тако да би трочлана домаћинства примала 25.000 динара месечно, а четворочлана 30.000 динара...

17) Ђорђе Вукадиновић, „Да ли Вучић може још једном да се `преокрене` на ону пр(а)ву страну“?, *Србин инфо*, 8 мај 2014, интернет издање.

и кинески интереси бити минимално заштићени. Али проблем настаје када се постави питање потписивања правно обавезујућег споразума са НАТО државом – Косовом, као и поводом уласка Србије у НАТО. Ова питања ће представљати главни тест за Вучићеву политику „еквидистанце“.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Слободан, „Опозиција на изборима 2016“, *НСПМ*, 9. фебруар 2016.
- Вукадиновић, Ђорђе, „Да ли Вучић може још једном да се `преокрене` на ону пр(а)ву страну“?, *Србин инфо*, 8. мај 2014, интернет издање.
- „Доста је било“ - Програм - 20 тачака
- *Избори у Србији 2012. године. (Не)очекивана промена*, Зборник радова (ур. Милан Јовановић / Душан Вучићевић), Институт за политичке студије, Београд, 2013.
- Писмо председнице ДСС др Санде Рашковић Ивић мандатару Александру Вучићу, интернетско издање *СРБски ФБрепортер* 12. јун 2016.
- Решетњиков Леонид Петровић, „Наивна је илузија да се може ући у ЕУ а да се не уђе у НАТО“, *НСПМ*, 14. јун 2016.
- Ристивојевић, Бранислав, „Ала их је расписао – свака му част“, *Факти*, интернетско издање, 4. фебруар 2016.
- Суботић Момчило, „Политичке странке у Србији о националном идентитету и међународним интеграцијама“, у: *Национални идентитет и међународне интеграције* (ур. Зоран Милошевић/ Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015.
- Суботић Момчило, „Србија и Европска унија“, *Српска политичка мисао*, 01/2010, ИПС, Београд, 2010.
- Суботић, Момчило, „НАТО- изација Срба“, *Политичка ревија* 03/2010, ИПС, Београд, 2010.
- Суботић, Момчило, „Избори у Србији 2014 – трасирање евроатлантске геополитичке парадигме“, *Политичка ревија* 02/2014, Београд, 2014.

Momcilo Subotic

THE ELECTIONS IN SERBIA 2016 – A POLITICAL RETURN OF OPPOSITIONAL PARTIES

Resume

During a period of the pre-election campaign Serbian Progressive Party's (SNS) leaders criticized the politics of former President Boris Tadic regarding Kosovo and Metohija and they gave false promises and oaths that in case they got elected they would annul negotiations which Democrats had made with representatives of Albanian minority in Pristina within the frame of so-called Brussels negotiations. However, the Progressives themselves continued with the politics of withdrawal of Serbia from Kosovo and Metohija.

With an objective of strengthening and cementing his power the Provisional (former Prime Minister and current Interim Prime Minister) Aleksandar Vucic opted for early parliamentary elections in 2014 and 2016. Although in these years in question the party configuration scene in Serbian Parliament was considerably different, on both occasions the Interim Prime Minister Vucic decided to hold the early parliamentary elections with the support of Western powers. The difference in the party configuration scene was as follows: from 2012 to 2014 there was only one opposition party in the Serbian Parliament – DSS party leaded by Vojislav Kostunica, and after the elections of 2014 there was none of them left. From this period there was no opposition in the Serbian Parliament and the Government was homogeneous and so it was in position to be able to support numerous pro-Euro-union and Euro-Atlantic laws and implement the designed pro-Western politics. Therefore there comes a key question regarding why the Interim Prime Minister Vucic opted for the elections in circumstances of having the leading majority in his favour and absolute support in the Parliament without the opposition.

One of the motives for the Interim Prime Minister Vucic's call for early elections was to cement the power of the Progressives' coalition by holding simultaneous elections on national, provincial and local government level in Serbia. The other motive is related to a sphere of external

Western factors' pressure. Namely, future Government of Serbia will have to face many tasks which they took over from their former colleagues and which are substantially aimed at disintegration of Serbian state. Before else this implies the adoption of a new Constitution in which Kosovo and Metohija would not be mentioned as a constitutive part of Serbia anymore, then the entry of Serbia into the NATO organization; and it could be even said that the Western mentors envisioned these elections as some sort of „pro“ and „contra“ debate regarding the entry into the NATO. Namely, the NATO is in the foreground and the European Union is in the background of the elections. It is naïve to presume that Serbia could join the EU without the entry into the NATO at the same time. No Eastern European state could have prevented such outcome and so the same case would be with Serbia as well. Shortly, both the EU and NATO are instruments of American imperial politics. Therefore their objectives are of geopolitical nature: to seize Kosovo and Metohija from Serbia, make Serbia the member of the NATO and in that way make it the opponent to Russia. The West has rotated different political party sets in Serbia in order to accomplish that particular objective. However, the proof that Russia, too, is one of important factors in this question was the visit of the Prime Minister Vucic to Russian President Vladimir Putin. On this occasion the President Putin repeated one more time that Russia has been committed to respect and protect the sovereignty and territorial integrity of Serbia as well as the principles of economic, political, military and other cooperation and development of overall relations between Russia and Serbia. On this occasion the Russian President Putin also underlined that he expected that it would be ministers ready to implement the abovementioned politics who would enter the Serbian Government eventually. It is necessary to take into consideration a fact that not a long time ago before that Russia and Serbia signed numerous economic agreements and the agreements in other fields and so it is expected that the implementation of these agreements would be accomplished after all. In the worlds of Russian ambassador to Serbia Aleksandar Cepurin, Russia expects the Prime Minister Vucic to keep the word about it.

In accordance with expectations, the list „Aleksandar Vucic – Serbia wins“ gained a big victory at the elections held in Serbia on all levels (in the Parliament of Serbia the coalition of the Progressives (SNS) will have 131 mandates, SPS-JS 29 mandates, SRS 22 mandates, coalition of DSS 16 mandates, Dveri-DSS 13 mandates, LDP-LSV-SDS-13 and „It is enough“ 16 mandates.) Therefore the coalition of the Progressives (SNS) is in position to form the Government independently on the level of Serbia, that is in Vojvodina and in the greatest number of the cities and municipalities in Serbia. However, the Interim Prime Minister Vucic opted again for the Progressives' coalition to share the power with other politically close parties. Therefore in the Province of Vojvodina's Parliament, along with the SNS, which won 63 mandates out of 120 of available mandates, the holders of the mandates are also SPS-JS, which won 12 mandates and SVM which won 6 mandates. It is expected that the same constellation of the power will be formed on the level of the Republic, along with some minority parties such as BZDS of Muamer Zukorlic and PDD of Riza Halimi. We think that it is not realistic to expect some great surprises.

In addition to the elections for the Parliament and the Province's government institutions, the voters voted in 17 municipalities with the city of Belgrade, as well as in 138 municipalities and 25 towns across Serbia. The SNS party won in majority of the towns and municipalities: Belgrade (Beograd), Nis, Kragujevac, Cacak, Subotica, Vranje, Krusevac... In Belgrade the SNS won in 14 municipalities. Democrats succeeded to preserve the primacy in the municipality of Vracar in Belgrade after 26 year long reign there, as well as to preserve the power in the municipality of Stari Grad in Belgrade, and Aleksandar Sapic with a group of citizens succeeded to win in the municipality Novi Beograd in Belgrade.

It is necessary to underline that it is politically acceptable, logical and normal that the minority representative entry the Government; it is better that they are in the Government and that with their actions they contribute to successful accomplishment of their own political ideas, that is, the accomplishment of the rights of the minority that they belong to and its overall prosperity, than to

act as opposition members who support radical ideas which are unacceptable for sovereignty and territorial integrity of the state of Serbia. However, in case that the SNS coalition opts to make SDA party of Sulejman Ugljanin to enter the Government, then it has to take into consideration that this party has a joint representative club with LDP of Cedomir Jovanovic and that their politics, in the words of Sulejman Ugljanin, is based on the following stances: the recognition of Kosovo, entry of Serbia into the NATO, recognition of genocide in Srebrenica and support to sovereignty and territorial integrity of Bosnia and Herzegovina. Their entry into the Government, even of Cedomir Jovanovic only, would imply that the leading coalition accepts the abovementioned stances and that Serbia moves speedily and without delay into a direction of the Euro-Atlantic integrational structures which have worked on the disintegration of Serbian state and nation for last quarter of century.

It is quite certain that the Interim Prime Minister Vucic will not invite his biggest political and economic opponents to enter the Government, and they are DSS-Dveri and „It is enough“ and SRS of Vojislav Seselj, with whom he shares the power on the municipality levels, like in case of Zemun municipality. Namely, the pro-Eurounion and Euro-Atlantic politics of Vucic, which supports the seizure of Kosovo and Metohija from Serbia and pushes Serbia forward into the status of enemy of Russia, and his economic politics of sole relying of the state on foreign investments and its protectors MMF and the World Bank, etc., is quite unacceptable for the DSS-Dveri and SRS, as well as for the political party „It is enough“. Therefore it is not surprising that the President of DSS party did not respond favourably to the invitation for the talk with the Interim Prime Minister Vucic for purpose of holding consultations regarding the composition of new Government, or that there was a quick break-off of the talks with the President of the party „It is enough“.

Key Words: elections 2016, Serbia, government, Vucic, opposition, Kosovo and Metohija, European Union, United States of America, NATO, Russia.

* Овај рад је примљен 20. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 03. 06. 2016. године.

*Биљана Т. Продовић Милојковић**

*Бојан Т. Продовић***

Џон Незбит, Београд

ДИЛЕМА МЛАДИХ ОСТАТИ ИЛИ ОТИЋИ***

Сажетак

Аутори у раду анализирају различита обележја младих (студенске популације) која утичу на размишљања и делања у правцу емиграције. Управо једна таква њихова оријентација упућује на закључак да је реч о њиховој недовољној интеграцији у друштву. Намера аутора је да на основу исказаних обележја докажу или оповргну такву констатацију.

Рад је обogaћен обиљем корисних информација, али са тенденцијом да се исказана сазнања морају искористити и послужити као основа за конкретне акције ка решавању проблема са којима се млади суочавају, а све у циљу да дати подаци не остану само хрпа процената.

Кључне речи: Млади, студенти, емиграција, мобилност, одлив мозгова.

* докторанд

** докторанд

*** Рад је припремљен у оквиру рада на пројекту *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), које ре-ализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу а финансира Министарство за просвету и науку РС.

Остати у земљи након завршеног факултета, или отићи?! Не баш Хамлетовска, али свакако дилема пред којом се попут многих вршњака, налазе и велики број студената Србије. Године уложеног труда, непреспаване ноћи, сузе и зној над стотинама прочитаних књига, и кад коначно заврше школу, основној шанси за напредак – нигде места. Једина нада остаје – бели свет.

У друштву у коме данас живимо, све је присутнија масовна опредељеност младих да треба напустити своју земљу и отићи из ње. То потврђују и бројне анкете и интервјуи младих, који су на постављено питање да ли треба отићи и напустити своју земљу, без иоле размишљања спремно давали одговоре: „Да – дефинитивно – треба отићи“, „Отићи! што да не?!“, „Већ седам година размишљам како да одем из ове земље“, „До пре две године сам била велики патриота и волела сам страшно свој град и ову земљу. Али сам онда мало порасла, и неке ствари су ми постале јасније. И да, дефинитивно желим да одем из ове земље у иностранство!“, „Планирам да напустим ову земљу!“, „Не би било у реду отићи... Али исто тако... чему остати?!“, „Мислим да свако ко има иоле талента у себи да би требало да оде“, „Берлин, Амстердам, Лондон, свакако ДА!“, „Кад већ могу да успем у иностранство, што да остајем овде?!“. Причу потврђују и подаци, из прве половине деведесетих, из којих сазнајемо да је две трећине младих желело да напусти земљу; док је према истраживању из 2003. године, „то желео да уради“ сваки други¹. Слично доказује и истраживање *Мобилност, начин провођења слободног времена и најучесталији облици неформалног образовања младих*², које јасно показује да су млади у Србији знатно склонији напуштању земље од остатка становништва.

Отићи или остати – дилема је са којом се сусреће све већи број младих стручњака из Србије, жељни доказивања и напредовања. Немогућност запослења, али и мала примања доводе младе стручњаке да се воде изреком „памет у главу и пут под ногу“.

Најчешће се под појмом „одлив мозгова“ (*brain drain*) једноставно мисли на процес којим једна земља губи своје најталентованије и најобразованије људе, који су, најчешће због недостатка прилика за рад и напредак у својој земљи принуђени да оду у

1) Опширније у: Пејић, Владимир, *Young people in Serbia – attitudes, moral values and perspectives*, *South-East Europe Review*, Млади у Србију - ставови, моралне вредности и перспективе, Преглед Југоисточне Европе, 2003, стр. 9.

2) *Mobilnost, način provođenja slobodnog vremena i najučestaliji oblici neformalnog obrazovanja mladih*, Министарство омладине и спорта, Београд, 2009.

другу земљу³. Наша колегиница Марија Тодорова је још 1997. године указала на чињеницу како је геостратешки положај Балкана током вишемиленијумске историје Европе био стално попреште и исходиште мобилности и миграционих процеса становништва, цивилизација, религија и култура⁴. Политичка, економска и културна ситуација на Балкану, нажалост, не испуњава очекивања интелектуалног капитала. Посебно младих образованих и нестрпљивих генерација, које у великом броју маштају да своју будућност остваре у некој другој развијеној држави Европе или света. Управо су на ову тему урађена многа истраживања (како у Србији и Црној Гори, тако и у Хрватској, Босни и Херцеговини, и сва имају веома сличне резултате).

Горе наведена горобатна конструкција одлив мозга постаје „термин“ за све већи број оних који своју шансу траже ван граница Србије. Подаци показују да је у свету регистровано седам хиљада наших доктора наука, иако се сматра да их има и до двадесет. Тако је у свету проценат српских доктора наука у дијаспори који раде на универзитету 40%, у бизнис сфери чак 44%, док је тај проценат у осталим областима 16%. Ако узмемо у обзир да је кобних 90-тих година нашу земљу напустило три стотене хиљада младих и образовних људи, онда је логична рачуница Светског економског форума по коме се Србија налази на 141. месту на ранг-листи од 144 земље⁵, по одласку младих стручних кадрова. За земљу од седам милиона становника то представља озбиљан економски, али и друштвени проблем. Уколико се не створе бољи услови за запошљавање младих, Србија ће бити во-

- 3) Слобода кретања људи једна је од најважнијих аспеката ЕУ, с обзиром да директно утиче на њихове животе и одлуке које доносе у свом професионалном и личном животу. Управо се на оваквој врсти слободе (слободе кретања радника), али и узајамног признавања стручних квалификација, грађанског права и координацију система социјалне сигурности, позивају они који желе да оду, или се одлуче па оду ван (Elspeth Guild, *Discretion, Competence and Migration in European Union*, European Journal for Migration and law, 1999).
- 4) Marija, Todorov, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York, 1997.
- 5) Од целог света иза ње су остали још Бурунди, Алжир и Хаити. Судећи по подацима која је дала заменица УСАИД-а у Србији, претпоследњи смо. Иза нас, само је „боља“ поменута афричка земља Гвинеја Бисао. Истраживање Студентске уније Србије показало је да 27,7% студената после дипломирања планира да заувек напусти земљу. На бироу је без посла око 45.000 људи са факултетском дипломом. Одређене рачунице говоре, иако нема званичне статистике, да сваки трећи дипломац Електротехничког факултета оде у иностранство. Иако је та бројка сигурно претерана, чињеница јесте да велики број студената ЕТФ-а иде вани. Србију је од деведестих година прошлог века напустило око 35.000 стручњака, а више од 5.000 доктора наука плату прима у престижним светским институцијама. Само од почетка ове године више од 650 младих лекара, углавном специјалиста, потражило је посао у иностранству [<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1471040/Rekorderi+po+odlivu+mozgova.html>].

дећа земља по одливу мозгова и практично ће школовати кадрове за инстрране посладавце. Своју будућност млади људи најчешће проналазе у Америци (39%), Канади (15%), Великој Британији (10%) и Немачкој (7%)⁶.

Међутим, најдраматичнији проблем стварности друштава Балкана управо је изражен одлазак креативног капитала, што је и најбољи друштвени ресурс којим данас располажемо⁷. Бисери расути по целом свету и те како коштају нашу земљу. У том контексту, посебно би требало да нас забрине *одлив мозгова*, јер су млади и образовани људи основни предуслов сваког привредног развоја. Када се узму у обзир постојећи демографски трендови, и потреба за развојем економије засноване на знању, јасно је да ће трајни одлазак младих људи имати озбиљне последице на развој земље⁸. Труд државе ма колики он био, није мали, ако се зна да је по међународним мерилима у комплетно школовање само једног стручног кадра потребно уложити 300 хиљада евра. Постоје процене да је држава уложила око 12 милијарди евра у школовање стручњака у последњих двадесет година, док на њиховом знању и умећу зарађују друге земље. Ако узмемо у обзир и порез на зараде које плаћају у земљама у којима раде сви су на добитку. Сви осим Србије – која је једини губитник. Зато и не чуди што се губици у Србији због одлива мозгова у последње две деценије мере у горе наведеним милијардама⁹.

Чињеница је да не могу сви талентовани доктори и инжењери, архитекте и други научници који оду да се врате у Србију, али, поставља се питање, шта је са онима који би се вратили?! Одлазак из своје земље са собом повлачи и изузетно тешко прилагођавање том неком новом животу у „туђој“ земљи. Међутим, с

- 6) Број наших младих и перспективних људи који су похрлили у свет видљив је на основу пописа становништва западних земаља. Чланице ОЕЦД (Организације за економску сарадњу и развој) бележе да је на попису 2011. године међу њиховим становништвом било чак 562.000 људи рођених у Србији, од којих је 61.000 високообразованих. Статистика показује пораст ионако великог броја емиграната. Рецимо, 2007. и 2008. године из Србије се иселило 27.000 људи, а 2012. године чак 39.000. Међу њима је око десет до 12% високообразованих. Још једна публикација ОЕЦД показује поражавајуће податке за Србију, према којој се наша земља налази међу 50 држава са највећом емиграцијом (<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:554324-Pamet-ode-u-nepovrat>)
- 7) Тако је, на пример, одлазак креативног потенцијала само у периоду од 1990. до 2000. године, на основу процене стручњака, оштетио Србију за 24 милијарде долара.
- 8) Опширније у: Слободан Баришић, *Истраживање о младима, чланак на основу истраживања „Статус и улога омладине на прелазу векова. Потонути или плвати у таласима транзиције. Од жртвоване генерације крајем осамдесетих и у деведесетим, до генерације која учи да плива почетком новог века“*, Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2003.
- 9) http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2011&mm=11&dd=06&nav_id=555356.

друге стране кад неко одлучи и оде, па при том уложи и одређен труд, напор и извесну жртву поднесе да би се уклопио у нову средину, која му пружа нову шансу и неке нове прилике, јако је тешко тога се одрећи и вратити се. Сваки повратак, након тога, сматра се на неки начин узалудно потрошеним трудом. Имајући у виду да је реч о људима који су изузетно способни, са познанствима у свету, али и непроцењиво искуство рада у страним компанијама, поставља се питање колико би исти ти људи допринели напретку Србије, и шта то држава треба и мора да учини како би спречила даљи одлив мозгова. Какви и који су то услови које држава треба и мора да омогући генијалцима да би остали у својој земљи? Тим пре што је штета немерљива, држава мора да уради много више да би се макар део тзв. научне српске дијаспоре, која тренутно броји више од 10 хиљада људи, вратио у домовину¹⁰.

Као основни предмет који заокупља пажњу аутора у овом раду јесте, пре свега, покушај да се сазна шта је то што младе мучи, које су њихове горуће потребе и проблеми, као и на који начин је могуће изаћи у сусрет младима како би се решили њихови проблеми и задовољиле њихове потребе. Наиме, занимало нас је каква су њихова размишљања и делања у правцу емиграције. Основна хипотеза од које се у раду кренуло је да распростањеност емиграционих размишљања и делања одсликавају израз неповерења младих у легитимност друштвеног поретка и њихову неуспешну интеграцију у наше друштво. У овом раду, аутори покушавају да дају само један од могућих теоријских осврта на изузетно актуелну тему, која, не само лично страшно погађа сваког младог човека понаособ, већ друштвено, економски и у сваком другом погледу оставља печат и на сам развој друштва у коме живе. Емпиријске доказе за своје полазне ставове, аутори остављају за друге прилоге коме ће се прецизније и са много више пажње посветити у будућем периоду.

1. ПОЗИТИВАН ЕФЕКАТ ПОВЕЋАЊЕ МОБИЛНОСТИ ЗАЈЕДНО СА ЕФЕКТИМА ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА И ПОСЛЕДИЦЕ ЊЕНОГ НЕПОСТОЈАЊА

Пратећи друштвене токове, потврђене бројним емпиријским демографским истраживањима¹¹, можемо да потврдимо да по-

10) <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.301.html:386716-Razlicite-procene-o-broju-Srba>.

11) Silvano Bolčić, „Iseljavanje radne snage i odliv mozgova iz Srbije tokom 90-tih. u: Silvano Bolčić i Anđelka Milić“, (ur.) *Srbija krajem milenijuma - razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Filozofski fakultet - Institut za sociološka istraživanja, Beograd, 2002.

већана мобилност, заједно са ефектима друштвено-економског развоја, између осталог омогућава: а) смањење сиромаштва (умањујући ограничења човековог избора, подстичући осећај егзистенцијалне сигурно-сти); б) смањење сазнајних и информацио-них ограничења човековог избора (јачајући осећај интелектуалне независности); в) уводи нас у интеракцију са другима на основу преговарања (наиме, реч је о преласку са механичке на органску солидарност (Диркем), и са заједнице на друштво); г) смањење друштвених ограничења човековог избора (хранећи осећај друшт-вене аутономије); д) да социјализација и социјализовање постану ствар избора; ђ) егзистенцијалну сигурност (у смислу обезбеђи-вања додатног профита); е) у атмосфери слободе избора расте срећа људи; ж) активно укључивање младих у друштво; з) развој интеркултурног учења код младих; и) разбијање и превазилажење предрасуда и стереотипа; ј) да се користи и коа оружје у борби против расизма и ксенофобије; к) повећану шансу за запошља-вање (образовна мобилност); л) превазилажење неспремности за упознавање других култура и традиција; љ) слободу кретања; м) стицање међународне афирмације; н) формирање сопственог квалитетног стила; али и њ) утиче на свест о културним, тра-диционалним, социолошким, друштвеним и другим аспектима¹².

Насупрот изузетно позитивним ефектима повећане мобилно-сти, које се у једном друштву могу осликати, њено непостојање, или пак слаба присутност, и те како за собом може оставити не-гативне последице. Оне се, између осталог, могу видети у врло лошој повезаности унутарградске, регионалне и нациоаналне сарадње и укључивања младих у њу, али и неинтегрисаности младих у европске токове, затим њихово затварање у локалне оквири, провинцијализам, али и некритичко прихватање друшт-вене и културне стварности. Посебно је присутно опадање нивоа интеркултурне конкуренције. Тако можемо слободно рећи да се Србија, а са њима и млади у њој, суочавају са изузетно ниским нивоом интеркултурне свести. Узроци једног таквог стања, могу се, између осталог, преписати и чињеницом да наша земља још увек није чланица ЕУ (присутност визног режима¹³, ограниченост кретања...), као последица изузетно ниске мобилности младих. Истовремено је онемогућено развијање интеркултуралне свести кроз конкретна искуства. Томе свакако доприноси и веома лоша

12) Опширније у: Grečić Vladimir, Kutlača, Đuro, Matejić, Vlastimir, Mikić, Obrad, *Migracije visokostručnih kadrova i naučnika iz SR Jugoslavije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu, Beograd, 1996.

13) Визни режим је без сумње, једна од највећих препрека мобилности младих, али и свих грађана/грађанки Србије.

економска ситуација (велика незапосленост, ниска примања), али и непостојање интеркултуралне сарадње у периоду од 1990. до 2000. године.

На слабу мобилност грађана једне земље посебно утиче неинформисаност и недовољно транспарентно објављивање релевантних информација, поготово када је реч о њеним младим члановима. Наиме, због опште апатије, незаинтересованости и своје неактивности млади пропуштају значајне могућности за самообразовање и развој, чиме, у највећој мери не искоришћавају свој потенцијал¹⁴. Имајући у виду да је информисање, често, један од кључног значаја за партиципацију, управо се право младих на приступ информацијама о темама које се њих тичу, све више налази на приоритетној листи бројних званичних европских и међународних докумената, а не само у контексту локалног и регионалног живота. Ипак, није то довољно. Незаинтересованост младих људи за бројна друштвено важећа питања¹⁵, која се могу доказати бројним спроведеним емпиријским истраживањима, како у Србији, тако и у земљама у региону, илустративно говоре о пасивном односу младих према амбијенту који их окружује и који креира њихове животне могућности (тако, на пример, индикативан је податак да млади не прате информације о проблемима из свакодневног живота и културна дешавања, најмање су заинтересовани за политику, врло ретко, или никада не читају културне рубрике, не прате информативна дешавања из културе, актуелне представе, концерте, књиге, изложбе)¹⁶. Оно што младима највише недостаје су информације о могућностима за запошљавање и стручно усавршавање, информације о културним догађајима и могућим активностима младих. Генерални закључак који можемо да изнесемо је да су млади навикли да буду пасивни примаоци информација (примајући их углавном преко масовних медија и од познаника)¹⁷.

14) Чак су и искуства при изради *Стратегије за младе* показала да је информисаност младих високо рангирана на листи области којом је потребно бавити се. Резултати су доказали да је управо неинформисаност једна од водећих проблема (http://www.mos.gov.rs/mladisuzakon/attachments/article/389/nacionalna_strategija_za_mlade0101_cyr.pdf).

15) Опширније видети у студији: Млади у Нишу - стање и перспективе - анализа положаја младих, Ниш, јануар 2009; финансиране од стране Министарства за омладину и спорт Републике Србије (http://www.alda-europe.eu/plus/public/publications/83-Studija_Mladi_u_Nisu.pdf).

16) Информисање, праћење садржаја културе (посета позориштима, биоскопима, музејима и галеријама, одласци на концерте класичне музике, итд.) јесте међу најнепопуларнијим активностима младих.

17) Иако готово сви користе Интернет, очигледно је да га користе више за комуницирање са другима, играње игрица и сл., него за „корисне“ сврхе као што је претраживање, учење и сл.

Недовољна доступност садржаја (слабе и несадржајне понуде догађаја у граду/ држави, нпр. креативне радионице, и слично) такође имају свој утицај. Врло често се сусрећемо са опште познатим незадовољством младих када је у питању доступност одређених садржаја. Њихове честе замерке усмерене су у навођењу хроничног недостатка релевантних и доступних информација, односно непримерен начин презентовања и дистрибуције постојећих информација њиховим потребама. Иако већина младих себе види као заинтересоване и способне за решавање проблема, само трећина младих је барем једном узела учешће у акцији којом је решаван неки локални или друштвени проблем. Још је мањи број оних који су били иницијатори тих акција¹⁸.

Недостатак персоналне асистенције, као и немотивисаност и незаинтересованост младих за покретљивост такође се сматра једном од узрока слабе мобилности. Истраживања која су протеклих година рађена говоре да је омладина у Србији неактивна, апатична, аполитична, немотивисана и незаинтересована¹⁹. Наиме, изразито је низак степен мотивисаности младих за активно учешће у локалној заједници, што се, најчешће јавља као последица недостатка неопходних закона, карактера нашег менталитета, недовољне развијености Србије (поготово њеног југо-источног дела), већ споменуте недовољне информисаности, страха од обавеза и одговорности, недостатка културне свести, али и недовољне посвећености улагању у изградњу личности младих.

Горе наведена слаба информисаност погодује повећаној несвесности младих о могућим променама, као и спремности да се у њих укључе. Слаба мобилност младих посебно погодује развоју великих предрасуда и гајењу национализма. Бројна истраживања и сама доказују да све док не пружимо младима прилику да се сусретну и упознају са другом културом увек ће постојати велики број обостраних предрасуда. Морамо бити свесни да је

18) Погледати резултате истраживања споведеног на Филозофском факултету у Нишу, 2012. године, чији су резултати делимично објављени у тематском зборнику: *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, Ниш.

19) То илустративно потврђују резултати многобројних истраживања, када је у питању учешће младих у раду неких организација и институција. Наиме, више од 90% испитаника није члан/чланица ниједне политичке партије, ниједне невладине организације, не припадају црквеним организацијама (88%), ни неким од хобистичких организација, ни културно уметничким друштвима, нити организацијама грађана. Мање од једне трећине младих узело је учешће бар једном у решавању локалних проблема. Опширније погледати већ споменуто последње истраживање које је спровео Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, 2012. године, која иду у прилог горе наведеној причи.

врло опасно прихватити истину да је много лакше размишљати о разумевању друге културе, ван наше земље него се бавити проблемом интеграције мањина у нашем друштву и препознавањем проблема њихове интеграције.

2. НЕКИ ОД РАЗЛОГА И МОТИВА ЗА ОДЛАЗАК МЛАДИХ ИЗ ЗЕМЉЕ И ПОСЛЕДИЦЕ КОЈЕ ИХ ПРАТЕ

У склопу овог истраживања уочљива је спремност младих да напусте своју земљу и том социолошком проблему треба посвети више пажње у академским радовима. Као најчешћи разлози за један такав потез млади наводе лош друштвени положај, висока стопа незапослености, лоша зарада (односно врло ниска висина зараде), стамбена не-безбедност (неостварена независност породице), изостанак стручног напредовања, потреба за променом, жеља за експериментисањем, али се често као разлог спомиње и принудни разлог (као што су ратни догађаји 20-тих година).

Посебно занимљива тема која заокупља пажњу многих јесте свакако *незапосленост младих* као основни разлог за одлазак из земље. Управо је незапосленост младих један од важних показатеља будућих кретања економије и развоја друштва²⁰.

Као последица економске кризе, незапосленост младих људи у Европи константно расте (у поређењу са нашом земљом 16% према 30%). Чак и у најразвијенијим земљама²¹. У неразвијеним земљама каква је Србија, подаци о запослености делују депресивно. Према подацима Националне службе за запошљавање, више од 200 000 младих у Србији старости до 30 година нема посао, што је чак трећина од укупног броја незапослених у нашој земљи. Свака друга млада особа у Србији је незапослена. Треба напоменути да стопа незапослености континуирано расте од

20) Marićević, Lazar, Marinković, Aleksandar, Marićević, Aleksandar, *Garancija omladini za zapošljavanje - moguća ili nemoguća misija u Srbiji*, Centar za razvoj Srbije, Beograd, 2013, стр. 7.

21) Према званичним подацима *Међународне организације рада* (ИЛО), тренутно је 75 милиона младих широм света незапослено, или 6% од свих младих између 15 и 24 године. Али ако би се у обзир узела и неактивност младих, која обухвата све оне који нису запослени, нити укључени у процес образовања, ствари изгледају још депресивније. Према подацима ОЕЦД-а, 26 милиона младих у богатом свету је ван посла, образовања и обуке (тзв. „NEETs» /Not in Education, Employment, or Training/). Од марта 2013, 5.69 милиона младих људи (испод 25 година) било је незапослено у ширем простору Европске уније од 27 земаља, од чега скоро 3.6 милиона у еврозони. Ове бројке су посебно застрашујуће у земљама јужне Европе. Стопа незапослености младих у Грчкој је нарасла на 57.9 процената, а у Шпанији на 55,2 процента.

2008. године, као последица утицаја економске кризе на тржиште рада²². Незапосленост младих (старосне доби 15 – 24 година) у Републици Србији је веома изражена и знатно је изнад опште стопе незапослености (50,9 % у односу на 26,1%). Стопа незапослености младих се у априлу 2012. године смањила 1 процентни поен у односу на новембар 2011. године (51,9%). Међутим, и поред смањења стопе незапослености, она показује да је свака друга млада особа у Републици Србији незапослена²³. Према Анкети о радној снази, стопа незапослености у априлу 2013. године износила је 24,1% што је у односу на октобар 2012. године повећање за око 2%. Када је реч о запошљавању младих, с обзиром да се наведени тренд повећања незапослености одразио и на младе, узимајући у обзир стопу незапослености у јуну месецу 2013. године, од укупног броја незапослених 776 354, млађих од 30 година је било 210 545, односно 27-28%²⁴. Стопа неактивности младих је такође веома висока, због дугог школовања и чињенице да млади најчешће не раде док студирају. Истовремено стопа samozапослености је веома ниска, свега 6%, спрема 12% у осталим земљама Европе²⁵.

Посебно је забрињавајућа пројекција, изнета у Стратегији за младе Европске уније „Млади – улагање и оснаживање“, да ће број младих у Европској унији до 2050. године опати за читавих 4%. Пројекције Републичког завода за статистику говоре да ће у РС до 2050. године удео младих у општој популацији опати на 18%, те је тим пре неопходно улагати у младе људе већ сада и стварати услове за пуни развој њихових потенцијала и активно учешће у друштву²⁶.

Да је висок проценат незапослености опасан по само друштво, а посебно за самог појединца, илустративно показују бројни лични, друштвени и економски проблеми који из тога следе (и то како за незапосленог појединца тако и за земљу или заједницу, укључујући и запошљавања у пословима невезаним за образо-

22) Видети: *Национална стратегија запошљавања за период 2011 – 2020. године*, страна 1 (http://www.nsz.gov.rs/live/digitalAssets/0/302_nacionalna_strategija_zaposljavanja_2011-2020.pdf).

23) *Национални акциони план запошљавања за 2013. годину*, страна 5 (<http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/zaposljavanje/NAPZ%202013.pdf>).

24) *Месечни статистички билтен за јун*, Национална служба за запошљавање, Београд, 2013.

25) Опширније у: *Anketa o radnoj snazi 2013. godine*, Republički zavod za statistiku, Београд, 2014.

26) *Годишњи финансијски извештај о напретку, у спровођењу Националне стратегије за младе*, Министарство омладине и спорта – Сектор за омладину, Београд, октобар 2011, стр. 6.

вање појединаца и самим тим неиспуњавање њихових животних циљева). Наиме, висока стопа незапослености код младих смањује мотивацију за наставак школовања (с обзиром да је могућност за налажење посла све мања); расте број младих који напуштају земљу (високе емиграције младих у потрази за запослењем); повећава се девијантно понашање (ризик од обољевања од менталних здравствених проблема – где је незапосленост у директној корелацији са смањеним осећајем среће, а и проценат самоубиства међу незапосленима је многоструко већи); присутан је негативан утицај на породицу (смањује се наталитет, јер се не може издржавати породица); смањује се потрошња (што доводи до још веће незапослености). Тако присутна висока стопа незапослености младих доводи до социјалних немира, па чак и политичке револуције (недавни примери за то су протести у Грчкој, али и тзв. Арапско пролеће у земљама северне Африке и Блиског истока. Зашто једног таквог протеста још увек нема код нас, питање је за разматрање). Све горе наведено погодно је тле за стварање депресивног друштва, са великим бројем људи који не виде своју бољу будућност, и стварања тзв. изгубљених генерација.

Као најчешћи узрок незапослености наводи се: а) неактивност и незаинтересованост самих младих за активно тражење посла; б) недостатак нових радних места у локалној заједници; в) постојећа компликована бирократија за инвестиције; г) компликована *start up*; д) компликована и захтевна администрација; ђ) захтеви везани за претходно радно искуство приликом запошљавања, које већина младих нема; е) присутна корупција; ж) понуда спрема потражње – несклад и спора реформа; з) неинформисаност младих; и) друштво као кривац; ј) некоординисаност рада институција од значаја за решавање овог проблема; к) не вредновање волонтеризма; л) недостатак довољно пракси током школовања²⁷.

Као један од упечатљивих узрока велике незапослености младих спомиње се низак привредни раст (на примеру земаља јужне Европе где је са негативном стопом привредног раста значајно порасла стопа незапослености). Наиме, промене у привреди су имале већи утицај на незапосленост младих него на укупну незапосленост. У 2007. години, пре него што је почела рецесија, стопа незапослености младих била је 13% у односу на 5% код старијих

27) Опширније у: <http://unstats.un.org/unsd/mdg/SeriesDetail.aspx?srid=597>; <http://blsweb1.psb.bls.gov/opub/mlr/2009/07/art1full.pdf>, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Youth_unemployment, <http://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm>.

радника. Овај број је у марту 2012. године повећан на преко 20% за младе (више од 2 пута од просека ЕУ). Повећању стопе незапослености посебно погодује запуштено стање на тржишту рада (високи порези на рад и високе минималне зараде, где прописи отежавају отпуштање, посебно су лоша места за младе без посла). Земље, попут Шпаније, Француске, Италије и Грчке, имају неке од највиших стопа незапослености младих на свету. Управо је за све ове земље карактеристичан низак раст, запуштена тржишта рада и неусклађеност између образовања и рада.

Често се неусклађеност између образовања и рада наводи као један од могућих разлога који утичу на повећање стопе незапослености младих. Наиме, од младих се очекује да имају више образовање да би конкурисали за радна места, али и да остану у формалном школовању дужи временски период. Управо споменута већа количина времена коју проводе млади у образовном систему доводи до еквивалентног пораста просечне старости приликом запошљавања. На стопу посебно утиче чињеница да квалификације и вештине које млади стичу у формалном систему образовања не одговарају потребама савременог тржишта рада. Такав систем младима не пружа такозване «меке» вештине (као што су: комуникативност, флексибилност, вештина рада у тиму, вештине преговарања), што је свакако потребно за присутну конкурентност, која влада тржиштем. У Србији су, на пример, посебно изражена повећана очекивања од образовања. У Шпанији, на пример, 39,1% људи старости од 25-34 су универзитетски образовани што је једна од највиших стопа у Европи. У Грчкој је та цифра 30,9%. Кад се то упореди са Немачком, где само 25,3% људи старости од 25-34 има високо образовање, а где је стопа незапослености младих вишеструко мања, јасно је колико високо образовање само по себи није гарант запослења.

Посебно је интересантно да се нагласи да постоји све већи број привремених уговора који се младима нуде и уговарају, што посебно погодује повећању броја незапослености. Наиме, треба имати у виду да многи од „запослених” младих само су повремено запослени или обављају неформалне послове. У богатим земљама, у просеку више од трећине су на привременим уговорима који их онемогућавају да стекну неопходне вештине за стално запослење. У сиромашнијим земљама, према подацима Светске банке, петина су неплаћени породични радници или запослени у неформалној економији. Све у свему, скоро половина младих људи на свету су или изван формалне економије или мање доприносе продуктивности него што би могли. Већина младих заснива

свој радни однос код послодавца, тако да 79% младих ради за плату, док је далеко мањи број оних који се одреде за самозапошљавање (11%), а остали су помажући чланови у домаћинству, било на пољопривредним газдинствима, било у радњама. Велики број младих укључен је у неформално тржиште рада. Основно обележје младих у неформалном сектору јесте низак ниво образовања. Високо учешће младих на неформалном тржишту рада повезано је са ниским зарадама и slabим могућностима напредовања, те споријим развијањем квалитетних радних вештина.

Посебан проблем или узрок високе незапослености младих је њихова ниска мобилност, односно присутна не-мобилност радне снаге. Превелика везаност младих за финансијску подршку својих родитеља, често их спречава да мењају локацију како би пронашли нов или бољи посао, те су склонији да и дуже на њега чекају. Управо супротно старијим генерацијама, који су били у стању да за послом покрећу читаве породице.

Када је реч о најчешћим мотивима које младе покреће на «бег»²⁸ уобичајно се спомиње питање стандарда (односно постојећа примамљивост нових или другачијих активности, средине, нове околине и нових познанстава), сигурније будућности (за којом се трага, у смислу пристојног живота, боље зараде и могућности обезбеђења стамбеног питања како би се оформила сопствена породица), могућности бољег школовања (усавршавање знања, попут бољих прилика за стицање жељене специјализације или обуке, факултетског образовања, итд.), запослења (боље могућности за запошљавање појединца у својој струци или за улазак у жељену струку).

Већ је горе наведено колико се свака земља, а са њом и читаво друштво, суочава са последицама одласка младих. Поред губитка свог националног и културног идентитета, млади, још увек снажно повезани са културом из које потичу, врло често се не сналазе у једном потпуно новом културном моделу. Разлози неуспеха младих у иностранству најчешће су повезани са превеликом конкуренцијом на коју наиђу, обично неочекивано. Тржишна правила игре, која су потпуно другачија од наших правила (буџетског финансирања) застрашујуће и често збуњујуће делују на наше младе, као и свеprisутна дискриминација (у сваком погледу).

Може се рећи да су горе наведена теоријска уопштавања убедљиво потврдила полазну хипотезу аутора, коју ће у неком

28) Bogue J. Donald, *Principles of Demography*, New York, John Wiley and Sons, 1969, p. 754.

од наредних радова и емпиријски доказати, да широка распрострањеност поменутих емиграционих размишљања и делања представља израз неповерења младих у легитимност друштвеног поретка и њихову неуспешну интеграцију у наше друштво.

3. ШТА ТРЕБА ПРОМЕНИТИ ДА БИ ВЕЋИНА МЛАДИХ ОСТАЛА И БИЛА СРЕЋНА?!

Узимајући у обзир постојеће демографске трендове, и потребу за развојем економије засноване на знању, јасно је да ће трајни одлазак младих људи имати озбиљне последице на развој земље, с обзиром да њиховим одласком држава губи оно у шта је годинама улагала (у најмању руку: младе који би требало да оснивају породицу, раде и плаћају порез). Управо се због тога одлив креативног капитала сматра директном последицом развојних политика.

Чињеница је да одлазак најбољих ниједна земља није зауставила, нити ће. Али је ипак потребно учинити напор ка њеном умањењу. У појединим земљама, као једно од могућих решења за постојећи проблем, у смислу његовог ублажавања, је свакако боље и веће улагање у науку. Наиме, уколико Србија у те сврхе не издвоји више од 0,3% бруто домаћег производа, колико сада издваја, наши млади неће престати да траже туђе пасоше.

Такође је потребно спровести и бројне реформне мере како би се горе наведени проблем смањео²⁹.

1. Као једна од могућих мера јесте свакако реформа тржишта рада – као сигурно једна од најважнијих реформи потребних за борбу против незапослености младих.

ЕУ и ОЕЦД наводе као најбољи пример дански модел тржишта рада широм света познат као „flexurity“, од кованице енглеских речи флексибилност и сигурност. Модел је настао услед велике кризе у Данској 80-тих година прошлог века. Овај модел је омогућио Данској да одржи високу стопу запослености и задржи ниске стопе незапослености захваљујући радном законодавству које је комбинација релативно слабе заштите запослења и великодушног осигурања од незапослености. Њиме је постигнут општи помак од протежирања очувања прихода ка осигурању

29) Cho, Yoonyoung, Newhouse, David, „How Did the Great Recession Affect Different Types of Workers? Evidence from 17 Middle-Income Countries“, World Development Vol 41, pp. 31–50, 2012.

активног тражења запослења и запошљавања, што је међу другим разлозима довело до тога да Данска економија спада међу најдинамичније на планети.

2. Посебно се мора повести рачуна око повећања стопе активности младих, због које се управо Данска, уз Холандију, убраја у земље са највећом стопом активности за популацију између 15 и 29 година која је значајно већа од европског просека од 58%. Један од разлога овако високе стопе активности у овом узрасту представља дуални систем образовања које упоредо укључује образовање у школским клупама, али и тренинг кроз посао, што доводи до тога да млади време свог образовање деле између академских институција и радног места³⁰.

3. Значај се мора дати и бољој вези између образовања и запошљавања. Данас се суочавамо са запањујућим проблемом неподударања квалификација које се младим људима нуде, као и оних које су им неопходне за запослење. Наиме, прелаз од образовања до запослености, може бити директан (од формалног образовања директно у пуно радно време) или фрагментирани (комбинација школовања са скраћеним радним временом или наизменична неактивност, рад и/или незапосленост). Ово је посебно битно јер највећи део незапослених младих у ЕУ су неквалификовани. То јасно указује на чињеницу да бити млад не значи и већу вероватноћу да ћете бити и незапослени, али бити млад и неквалификован значи то у пуном смислу те речи. Такође је потребно унапредити квалитет радне праксе, уз побољшање пласирања информација о њој (настала услед лоше координације са образовним установама), усмеравање каријера младих (према потребама тржишта рада – и то још у средњим школама), али и повећати број програма интеркултуралне размене за младе у региону.

4. Једна од значајних мера, којој се мора пружити посебна пажња, је свакако и побољшање информисаности младих. Да би учествовали у активностима и животу своје заједнице, али и да би имали користи од многобројних институција (и њихових служби) које су њима намењене, млади, у најмању руку, морају да знају о њима, односно да буду добро информисани. То посебно има своју вредност, уколико се зна да је учествовање у бројним активностима и пројектима један од значајних корака ка њиховом дубљем ангажману значајним за саму заједницу. Због тога је на

30) Посебан квалитет када је у питању активност младе популације има и стопа активности младе женске популације која је у овој земљи значајно виша него у већини других европских земаља.

локалним и регионалним властима да подрже и унапреде информативне центре али и саветовалишта и службе за младе. Оно што је младима потребно је да буду квалитетно информисани о својим правима и могућностима, али и о програмима и услугама које им се евентуално нуде (попут наставних и ваннаставних активности, посебних и допунских видова образовања, неформалног образовања, учешћа у појединим пројектима, стипендирања, запошљавања и напредовања у каријери, социјалног, здравственог и допунског осигурања, правне заштите, становања, волонтерског рада, спортске и културне активности, мобилности, омладинског туризма, итд.).

У следећој табели јасно се може видети неколико од најчешћих разлога које би било пожељно омогућити како би млади остали у својој земљи.

Табела бр. 1. Разлози за останак

1	Више могућности за запослење, нова радна места	59%
2	Више културних и спортских садржаја	32%
3	Боља понуда места за излазак	21%
4	Већи стандард, боља економска ситуација	21%
5	Отварање нових смерова, виших школа и факултета, боље могућности за наставак школовања	19%
6	Квалитетнији јавни сервис, боља инфраструктура, смањење загађености, уређење града	15%
7	Укључивање младих у решавање проблема, активизам младих и активности усмерене ка младима	8%
8	Промене у структурама локалне власти	7%

Извор: Пејић, Владимир (2003): *Young people in Serbia – attitudes, moral values and perspectives, South-East Europe Review*/, *Млади у Србији - ставови, моралне вредности и перспективе, Преглед Југоисточне Европе*.

Наведена табела показује да је потреба за финансијским задовољењем на самом врху лествице. Одмах након ње, високо на ранг листи (на другом и трећем месту) стоји задовољење културних потреба, што потврђује да интелектуални капитал захтева креативну атмосферу у којој жели да живи и ради. Уколико локална средина није у стању да задовољи културне потребе интелектуалног капитала тада се он и неће стално насељавати у таквој средини.

Није на одмет још једном споменути упозоравајућу пројекцију Републичког завода за статистику која говори да ће у РС до

2050. године удео младих у општој популацији опасти на 18%, те је тим пре неопходно улагати у младе људе већ сада и стварати услове за пуни развој њихових потенцијала и активно учешће у друштву³¹.

Имајући у виду сва богатства и сву лепоту са којом наша земља располаже, ретко ко би чак и помислио да напусти ову земљу. Ипак ситуација је доста другачија. Без обзира на прелепе призоре и гостољубивост наших људи, млади из Србије све чешће одлазе, без обзира на разлоге за то (било руководећи се тиме да је изван наше земље лакше, било чињеницом да нису спремни за борбу овде). Овај покушај теоријско уобличавања, за нас али и за читаво друштво, и те како занимљиве проблематике, аутори завршавају поентирањем и наглашавањем чињенице да су многи успешни и способни млади напустили нашу земљу. То је сигурно. И може се и доказати успесима које су остварили у туђој земљи и за туђе друштво. Али, аутори не пропуштају прилику да своје оптимистичке прогнозе још једном изнесу сигурност да, упркос великом одливу младих последњих година, још увек у држави постоји велики број оних чијим се умећима и способношћу можемо поносити и који су апсолутно на светском нивоу. Кључ свега је да се културна политика и политика наше земље уопште много више усмери и позабави адекватном, пре свега финансијском, бригом о онима који су остали у земљи, који не/раде, и на било који начин покушавају да допринесе њеној општој култури. На тај начин би се, ако ништа друго, сасвим сигурно вратило поверење оних који су отишли – да виде шансу да се врате.

ЛИТЕРАТУРА

- *Anketa o radnoj snazi 2013. godine*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2014.
- Баришић, Слободан, *Истраживање о младима*, чланак на основу истраживања „Статус и улога омладине на прелазу векова. Потонути или пливати у таласима транзиције. Од жртвоване генерације крајем осамдесетих и у деведесетим, до генерације која учи да плива почетком новог века“, Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2003.
- Bobić, Mirjana, *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.

31) *Годишњи финансијски извештај о напретку, у спровођењу Националне стратегије за младе*, Министарство омладине и спорта – Сектор за омладину, Београд, октобар 2011, стр. 6.

- Bogue, J. Donald, *Principles of Demography*. New York: John Wiley and Sons, 1969.
- *Годишњи финансијски извештај о напретку, у спровођењу Националне стратегије за младе*, Министарство омладине и спорта – Сектор за омладину, Београд, октобар 2011.
- Grečić, Vladimir, Kutlača, Đuro, Matejić, Vlastimir, Mikić, Obrad, *Migracije visokostručnih kadrova i naučnika iz SR Jugoslavije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu, Beograd, 1996.
- Guild, Elspeth, *Discretion, Competence and Migration in European Union*, European Journal for Migration and law, 1999.
- Jarić, Isidora, Živadinović, Ivana, „Otići ili ostati: identiteti mladih i orijentacija ka iseljenju“ u: *Mladi – naša sadašnjost: istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd, 2012.
- Marićević, Lazar, Marinković, Aleksandar, Marićević, Aleksandar, *Garanција оmladini за запошљавање - могућа или немогућа мисија у Србији*, Centar za razvoj Srbije, Beograd, 2013.
- *Месечни статистички билтен за јун*, Национална служба за запошљавање, Београд, 2013.
- *Mobilnost, način provođenja slobodnog vremena i najučestaliji oblici neformalnog obrazovanja mladih*, Ministarstvo omladine i sporta, Beograd, 2009.
- Pavlov, Tanja, *Migracioni potencijal Srbije*, Beograd, Grupa 484, 2009.
- Пејић, Владимир, *Young people in Serbia – attitudes, moral values and perspectives*, *South-East Europe Review*/, Млади у Србији - ставови, моралне вредности и перспективе, Преглед Југоисточне Европе, 2003.
- Todorov, Marija *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York, 1997.
- Cho, Yoonyoung, Newhouse, David, „How Did the Great Recession Affect Different Types of Workers? Evidence from 17 Middle-Income Countries” *World Development* Vol.41, 2012, pp. 31–50.
- <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1471040/Rekorderi+po+odlivu+mozgova.html> (последња посета: 13.12. 2015).
- http://rbcentar.org/wp-content/uploads/2014/05/RBC_Kragujevac_dokument_prakticnih_politika_zaposljavanje_mladih_final.pdf (*Zapošljavanje mladih – dijalogom do novih rešenja - poslednja poseta 26.12. 2015, 14:46*).

- <http://unstats.un.org/unsd/mdg/SeriesDetail.aspx?srid=597>
- <http://blsweb1.psb.bls.gov/opub/mlr/2009/07/art1full.pdf>
- http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Youth_unemployment
- <http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>

Biljana Prodovic Milojkovic

Bojan Prodovic

DILEMMA OF YOUNG PEOPLE - TO STAY OR LEAVE

Resume

Authors of the paper analysed different reasons which affect intentions and actions of young people (mostly the student population) related to emigration. The results of the data examined in the paper show that the main problem is the lack of their ability for integration into society. The objective of the authors in the paper was to prove or disprove such statement.

The authors of the paper used an abundance of different sources of the data examined, and their final objective was to show that the results of the researches presented should be utilized and serve as a basis for a concrete social action toward solving this big problem of young people nowadays.

Keywords: Young people, students, Emigration, mobility, brain drain.

* Овај рад је примљен 30. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 03. 06. 2016. године.

ИСТОРИЈСКЕ, КЊИЖЕВНЕ И ПРАВОСЛАВНЕ ТЕМЕ

87

Бранко Надовеза

ФЕДОР НИКИЋ О ПРОБЛЕМУ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ
И ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ

107

Миодраг Д. Перић

СПОЉНА ПОЛИТИКА ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
1968 – 1980.

127

Људмила С. Цимановић

ПРАВОСЛАВЉЕ КАО СЛОБОДА У СХВАТАЊУ П. П.
ЊЕГОША И Н. В. ГОГОЉА (ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ И
ТАРАС БУЉБА)

*Бранко Надовеза**

Институт за новију историју Србије, Београд

ФЕДОР НИКИЋ О ПРОБЛЕМУ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ И ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ

Сажетак

Федор Никић током своје научне каријере бавио се проблемима, односима и личностима новије српске историје. Посебно се бавио проблемом мађарског револуционизма и претензијама ка српској Војводини. Обрадио је феномен централизма власти, те децентрализације и локалне самоуправе у Србији, од Карађорђа кроз цео 19. век, све до уједињења у Краљевину СХС/Југославију, 1918. године. Проблемом децентрализације се бавио као односима у Аустро-угарској монархији и касније у Краљевини СХС. У раду којим презентујемо кључне делове Никићеве историјске и правно-политиколошке мисли, обрадили смо децентрализацију, локалну самоуправу и општину. Децентрализација, како истиче Никић, не сме да угрожава централну власт, мора бити у служби функционалности државе, свакодневним проблемима људи. Локалну самоуправу је гледао као пре свега економски и културни проблем. Основа локалне самоуправе је општина. Највећи ниво самоуправе је основно и средњошколско образовање. Сматрао је да одређени кругови мађарске политике у Војводини децентрализују и локалну самоуправу могу злоупотребити у своје сепаратистичке планове. Писао је о сличном проблему и код осталих европских народа.

* Научни саветник

Његови радови имају пре свега политиколошки карактер и често су на граници науке и публицистике.

Никић се бавио и социјалном историјом сматрајући да се мора порадити на културном уздизању сељаштва. Краће време се из тих разлога посветио и политичком деловању, те је пришао Савезу земљорадника (1920) и постао и главни секретар странке. После избора 1921, разочаран у политику окренуо се научном и националном раду.

Кључне речи: Федор Никић, децентрализација, локална самоуправа, Србија, Војводина, Краљевина СХС, Мађарска.

Федор Никић се децентрализацијом и локалном самоуправом бавио као проблемом пре свега функционисања Аустроугарске а затим и државе Краљевине СХС, потом Југославије. Сматрао је да те проблеме националне мањине, поготову мађарска мањина у Војводини, могу злоупотребити, у сепаратистичке циљеве. Културна аутономија треба, по њему, бити највећи ниво децентрализације и локалне самоуправе.

У Краљевини Југославији био утицајна личност како у јавном политичком животу државе, тако и у правној и историјској науци, па и у публицистици. Касније се о њему мање знало. У годишњаку из 1928 “Ко је ко у Југославији”, на 105 страници о њему стоји само “Никић, Др. Федор. Редовни универзитетски професор суботичког Правног факултета, Адр: Суботица, правни факултет”.

Ф. Никић је писао радове из области правне историје међународног права, класичне историје, социологије. Највише је писао о историји и стању Војводине, међунационалној политици и просветној политици у Војводини.

Основно образовање стекао је у родном месту. Нижу и вишу гимназију завршио је у Сремским Карловцима (1906-1914), као и Богословију током Првог светског рата. И поред лепог успеха и изражене ерудиције (поредили су га са Иларионом Руварцем), није наставио свештенички позив, него се определио за правне науке које је завршио у Београду 1922. Докторирао је код Слободана Јовановића са тезом “Теорија локалне управе”.

Након што је убрзо добио звање доцента, прешао је на новоотворени Правни факултет у Суботици, где је добио професорска звања на предмету јавно право. Ту је својим активностима, и пре свега знањем, био главни носилац идеје интегралног југословенства које је заведено диктатуром краља Александра, али се као

правник супротстављао све израженијем мађарском иредентизму. Тада је отпочела њега публицистичка делатност и дошло је до оснивања национално-патриотског удружења “Северна звезда”. Био је покретач, уредник и власник листа “Дневник”, који је касније пресељен у Нови Сад и назван “Југословенски дневник”.

Бавио се социјалном историјом сматрајући да се мора поради на културном уздизању сељаштва. Краће време се из тих разлога посветио и политичком деловању, те је пришао Савезу земљорадника (1920) и постао и главни секретар странке. После избора 1921, разочаран у политику окренуо се научном и националном раду.

Написао је стотинак студија, чланака и расправа и био врстан универзитетски професор. Највише се бавио личностима из српске историје (цар Јован Ненад, Светозар Милетић, Теодор Анђелић), као и великохрватским идеолозима (Анте Старчевић, Јосип Јурај Штросмајер). Словио је за великог znalца српско-хрватских али и југословенско-мађарских односа XIX века и прве половине XX века. Међу најважнија дела спадају “Радови” (1919-1929), књиге I-IV (Београд, 1981, 1982, 1983).

После смрти жеља му је испуњена и сахрањен је у порти манастира Гргегег, а тело окренуто према Београду коме је тежио још као ђак.¹

Федор Никић се с посебним занимањем и пажњом бавио проблемима државног уређења, функционисања државних института и локалне самоуправе; и то историјским и савременим делом. У вези са тим анализирао је новију историју српске државности, научна размишљања о тим проблемима и функционисање нове државе.

1. ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА

Према Никићу, децентрализација је систем локалне управе у којем држава својим локалним заједницама оставља, да саме обављају све оне послове у којима су оне нарочито заинтересоване. Децентрализација је у управном животу настала тек тада кад је држава увидела и у пракси осетила да јој је самој немогуће све послове из центра обављати, да је то неопортуно и штетно, и да је много боље да грађани сами обављају послове у којима су нарочито заинтересовани, али под надзором државне власти, да би се та акција грађана кретала у одређеним границама. На при-

1) *Знамените личности Срема*, Сремска Митровица, 2003, стр. 260-261.

мер, у једној општини, у срезу или у области има таквих послова који највише интересују дотичну општину, срез или област, и за остварење тих интереса највише могу учинити сами грађани општине, среза или области, пошто они најбоље познају прилике и потребе, док држава из центрума, ако би и хтела да оствари интересе града у општини, срезу или области, морала би да покреће гломазни бирократски апарат који не познаје те локалне прилике и потребе дотичних општина, срезова или области. Зато је у интересу и саме државе и самих грађана, да им држава, у оним случајевима где су они нарочито заинтересовани, остави слободу и самосталност акције, да према својим приликама и потребама и датим условима решавају своје локалне потребе и остварују своје локалне интересе.²

Прелазак из централизације у децентрализацију мора имати више услова. Ф. Никић наводи шест таквих услова (да постоје локалне заједнице, да имају своје засебне интересе и потребе које саме остварују, да су грађани у локалним заједницама финансијски независни у могућности остварења својих интереса, да постоји ниво културе код људи, па путем закона држава омогући људима да штите своје локалне интересе и да држава врши контролу да ли локална заједница функционише у складу са законом).

Међутим, локални интерес не може бити у противречности са државним интересом. Због тога постоји много присталица централизације у односу на децентрализацију. Локални интереси подједнако штите интересе целине и локалне јединице.

Проблем централизације и децентрализације, то јест односа локалних и централних власти, увек је био везан за односе моћи у држави. Некад је политика јача од права, а некад су уравнотежени. Борба за правну државу, те борба за поштовање законитости. Локална самоуправа је увек нагињала поштовању реда и закона у држави.

Систем децентрализације загарантован ће бити са правне стране тек онда кад се државни надзор ограничи строго на правну страну, и кад он нигде и ни у ком случају, у природном кругу послова локалних тела, не пређе у политички надзор државе. Надзор из целисходности може и државној власти дозволити једино у кругу њених пренетих послова, али и ту се морају поставити одређене границе, да не би целисходност била злоупотребљена. То је правило. Изузетака може бити, само у томе

2) Федор Никић, *Децентрализација*, Радови 1919-1929, Београд, 1982, стр. 98.

случају када закон мора тачно да одреди кад и у коме опсегу има се кретати надзор целисходности. Без тих граница, чим држава спој правни надзор претвори у политички надзор, са системом децентрализације је свршено. На пример, у Француској контрола целисходности у локалној управи има врло широк обим, зато Језе и вели за префекте, органе који врше ту контролу, “*qui ne servat pas la politique du gouvernement au pouvoir*”.³

2. ЛОКАЛНА САМОУПРАВА

Децентрализација и локалне институције производе самоуправу. Самоуправа је однос између појединца и друштва, између грађанина и државе. Ф. Никић анализира политичку, социолошку и правну суштину самоуправе.

Самоуправа је сложен друштвени процес, она мора имати изнад свега садржину а тек онда форму. Постоје државе и друштва које имају изузетно развијену форму акта, али она у суштини и не постоји у пракси. У питању је културни ниво развијености друштва, традиција, величина државе географски и по борју становништва, етнички састав државе и слично. Самоуправа може бити базирана на политичким или економским интересима, а може производити и потенцијално опасне последице по државу у виду иредентизма и сепаратизма, или неуједначеног економског развоја друштва. Тако самоуправа може бити напредак у развоју друштва а може исто тако бити кочница развоја друштва.

Ф. Никић наводи више историјских примера. Од античких времена до најсавременијих развијених држава самоуправа је била увек присутна. Од грчких полиса па до најсавременијих енглеских закона самоуправа се развијала у борби појединца и друштва. Појединац и грађанин нису комплетни без самоуправе.

Поред тога, што је самоуправа правни институт, она је и политички и социјални институт. У правном институту самоуправа настоји, да самосталност локалних управних јединица буде што већа у локалним пословима и да се државни надзор сведе на чисто правну страну. У политичком институту самоуправа, прво, хоће да учешће грађана буде у што већем броју и да грађани колико је год технички могуће учествују директно у решавању њихових локалних послова; друго, да слобода кроз самоуправу буде што јаче загарантована и треће, да се у њој грађани поли-

3) Федор Никић, *Децентрализација*, Радови 1919-1929, књига II Београд, 1982, стр. 127.

тички васпитају и спреме, да могу са пуно смисла и спреме да воде и државне послове.

.Друго, самоуправа има да развије слободу. Појединац се увек осећа, да је ближи локалној управној јединици него државној целини, из разлога што у локалној управној јединици налази бољег, вернијег и сигурнијег чувара својих слобода и права. “Навикнути на скоро неограничену индивидуалну слободу у либералном буржоаском систему индивидуа тешко чини уступке друштвеној слободи. За њега је главно његова слобода.”⁴

Ф. Никић сматра да у систему САД самоуправу сувише угрожавају партијски интереси и мешања, док у Руској и Пруској управи, без обзира на све реформе, самоуправа се врло тешко развијала, чак се Руски Устав из 1906, који је донео многе одлуке о успостављању самоуправе и ограничењу бирократије, тешко остваривао у пракси. У Србији се тек Уставом из 1888. почела развијати самоуправа, а тај Устав је био компромис свих политичких снага у Србији, мада није никога сасвим задовољавао, ни краља, ни странке, ни бирократију, ни народ.

Уз правну и политичку компоненту Ф. Никић разматра и социолошку компоненту самоуправе и локалне управе.

Држава добија све више социјалну боју. Јер држава више није само зато, да организира полицију, војску и суд, она има поред тога да решава и многа социјална и економска питања. Идеја политичке слободе и једнакости није могуће, да се оствари све док се не оствари идеја економске слободе и једнакости. Од правне државе развијамо се данас све више ка социјалној држави. “У полицијској држави, држава је била изнад свега, појединац је био роб државе без субјективних јавних права; у правној држави, појединац са субјективним јавним правима добија толико слободе у свом раду, да га држава може мало и ограничавати и то нарочито у економској и социјалној области у социјалној држави држава се потпуно меша у социјалну и економску област живота, појединци добиће у њој толико слободе, колико је потребно да не дођу у сукоб са социјалним интересима.”⁵

Правно и политичко организовање локалне самоуправе је само један спољни сегмент, а социјална и економска компонента постају од суштинске важности. Задовољавање економских и социјалних тежњи људи за самоуправу постаје од најважнијег значаја, јер правна и политичка суштина увек остаје централизована

4) Федор Никић, *Самоуправа*, Радови 1919-1929, књига II Београд, 1982, стр. 132.

5) Федор Никић, *Самоуправа*, Радови 1919-1929, књига II Београд, 1982, стр. 138.

и зависи од власти. Самоуправа задовољава оне прохтеве људи које му правна и политичка компонента само обећава.

1) Овај развој државе од чисто правног типа ка социјалном типу, утолико ће бити бржи и правилнији, уколико локалне управне јединице буду у себи развиле ту социјалну страну, јер држава је најзад и постала стапањем, сједињењем и слагањем мањих локалних јединица. Између државе и локалних тела мора бити јака социјална веза, да крв може да струји из правих хелија кроз срце у државу. Та се веза нарочито развија са социјалном страном самоуправе.

2) Досада су социјалне реформе долазиле увек од центрума; а локалне управне јединице су биле више пасивне. Оне су их само примиле, али и то доста равнодушно. Те све социјалне реформе нису могле ни имати успеха, јер нису поникле из живота локалних управних јединица. То је био кажу сасвим, погрешан пут. Зато у будуће база свих социјалних и економских реформа морају бити саме локалне управне јединице.

3) Самоуправа локалних тела има на себе да преузме и не знајући да баш искуство тих делова државе, локалних тела, даје једино и највише могућности држави да их она целински исхрану, социјалну хигијену, наставу и друге културне, социјалне и економске установе. Преузимањем тих обавеза да их она правилно извршује, она ће уједно вршити постепену трансформацију друштва и државе. Ту лежи трећи социолошки значај социјалне самоуправе. Само кроз самоуправу држава може да спасе себе од великих социјалних и економских потреса краће речено, социјална самоуправа је најбоља база за еволутивно развијање социјалног питања и људског друштва. У локалним управним јединицама грађани сами постепено решавају своја социјална и економска питања; они увек нађу начин да хармонизирају међусобне интересе и да избегну сукобе; привикавају се на “неужност концесија и компромисе”.

4) У социјалној самоуправи појединац није тако свемоћан, као у либералној самоуправи и држави. Он се подчињава мало више друштву. Његова слобода мора бити у сагласности са социјалном слободом; његова својина у сагласности са социјалном својином. У социјалној самоуправи појединац ће гледати, да измири своје интересе са интересима друштва, да својим потребама да социјалну основу; да ниједан акт не предузме који би био у противности са интересима заједнице.

5) Услед тога што би у социјалну самоуправу улазили делегати као представници појединих социјалних група, са једним

стручним и стварним стањем, социјална самоуправа, добила би више карактер стручан а мање лаички. Стручан, али никако бирократски. Влада стручњака без бирократије (Taylor, Webb).⁶

Наравно локална самоуправа се увек дефинише правним системом. Изван правног система не постоји локална самоуправа. Локална самоуправа је дефинисана пре свега уставом и законима из чега она регулише правне акте који морају бити у сагласности са уставом и законом као вишим правним актима. Локална самоуправа увек покушава да своја акта усагласи са законима али често се покушава и супротно. Тако националне мањине кроз свој образовни систем у виду локалне самоуправе покушавају остварити сепаратистичке и иредентистичке циљеве.

Када пише о условима за локалну самоуправу, Никић, као први услов, истиче, да локалне органе не поставља никако централна власт већ да их народ бира. Овом изборном систему локалних органа је циљ, да ови органи, који врше локалне послове и донашају о њима своје одлуке, да су потпуно независни од централне власти. У изборности локалних органа гледало се раније као на најјачу гаранцију за самосталност у раду локалних органа. Али начин бирања локалних органа није свугде једнак. Негде је непосредно, а негде посредно. И ту Никић наводи примере. Непосредно је у старим демократијама у Америци, Швајцарској и сада Руској Совјетској Републици, где народ сам може, да учествује у постављању својих локалних органа а посредно је било у предратној Немачкој и Аустрији, где је био страх бирократије, да за органе не буду изабрани случајно баш они који су задахнути либералнијим идејама, па да бирократија не буде ограничена и да не остане у мањем броју према лаичком елементу.

Други услов, истиче Никић, јесте да сви природни, властити локални послови остану у делокругу локалних органа и да пренесени послови државе буду сведени на најужу меру. Локални послови морају бити сви у делокругу локалних органа и њих могу обављати само и једино изабрани локални органи.

Трећи услов, да контрола органа, аката и финансија, буде тако организована, да органи самостално донашају своје одлуке; да одлуке које нису у противности са уставом и законом буду извршене и да у погледу уживања, употребе и располагања својине, пореза, и буџета, локални органи буду што самосталнији и друго, да контрола државне власти остане строго правна. Својим надзором државна власт регулише своје односе са локалним те-

6) Федор Никић, *Самоуправа*, Радови 1919-1929, књига II Београд, 1982, стр. 140.

лима. Надзор државе је њено право и дужност, да пази да локална тела врше све оне задатке, били они из природног или пренесеног делокруга, и да спречи свако прекорачење делокруга и закона од стране локалних тела. Управо, надзор је једна правна и социјална нужда; она условљава рад и поредак у земљи.⁷

3. ОПШТИНА

Посебну пажњу Федор Никић посветио је општини. Општина је основна јединица локалне самоуправе. Од стања у општини зависи стање и у држави, општина је држава у држави, мини држава. Савремени развој општине изискује њену економску, финансијску, правну па и политичку самосталност и одговорност. Власт у држави може бити идеолошки супротна од оне у општини а да држава функционише као један организам.

Општина је јавно-правна личност са задатком, да задовољава и брани месне заједничке интересе. Истина, општина је најмања административна јединица. Ако је најмања она је и најважнија. Оно што представља темељац камен у кући, то представља општина у држави. Каква нам је општина таква нам је и држава. У Србији није било ниједне друштвене групе и партије, која је била на управи земље, а да није било једанпут било неколико пута, мењала стари и донашала нови закон о општинама. Тако административни деспотизам кнеза и краља, ствара у Србији полицијску и бирократску општину као средство за одржање личног режима. Парламентарни систем опет ствара партијску општину, кроз коју се добија већина у Скупштини. И једно и друго није добро.

“Ипак, највећи проблем општине је што увек зависи од државе и политички и финансијски. Овакво устројство општина, трајаће све дотле, док општина као и држава остану искључиво политичке организације. Општинска самоуправа у чисто политичкој организацији државе и друштва постаје немогућа, јер политичка самосталност представља економску и социјалну, које данас нема. И тако буржоазија као мањина, да би спасла власт своје класе, жртвовала је по Савезу земљорадника и општинску самоуправу.”⁸

Општини припадају мања места, села или још мања насеља. Град је централно место у општини. У вези са тим постоји много разлика између самих општина. Због свега тога општина је много

7) Федор Никић, *Самоуправа*, Радови 1919-1929, књига II Београд, 1982, стр. 147.

8) Федор Никић, *Општина* Радови 1919-1929, књига II Београд, 1982, стр. 114.

већи израз демократских процеса него држава и централна власт. У општини се све зна и види.

Па кад није могуће општинска самоуправа у чисто политичкој организацији друштва и државе и оваквој власти класне мањине. да ли је онда уопште могућа? По програму Земљорадничке странке, она је могућа само у задружној држави, коју хоће странка да оствари. Најзад државна власт у општинском буџету сасвим се ограничава. Контрола над општином доводи се у уске законите границе. Општински Збор је највиша власт и његове одлуке државна власт не може задржати од извршења. Општински Одбор као и збор организован по занимањима. Свака класа професија брани и штити у њима своје интересе посебне.⁹

Федор Никић се посебно бавио правном основом функционисања општине. Одредио је њене основне елементе. Он је ту користио постојећу литературу светских и наших правних стручњака и теоретичара, који су се бавили том облашћу правне науке. Општина се ипак пре свега правно формулише.

Општина је најмања територијална и управна јединица. И ако је најмања она је најважнија. или како се код нас говорило, општина је “прва карика у ланцу државног организма” (М. Гарашанин) и “основна ћелија државе” (радикали). Правно функционисање државне управе и виших локалних управних јединица зависи врло много од правилног функционисања општине. Њен правни значај је за државу велики; она је прва управна ћелија у државном управном организму.

Између општине и државе највећа је сличност у погледу састава. И једна и друга морају имати пет елемената за своје функционисање: територију, становништво, интерес, имања и власти.

Без територије нема ни општине ни државе. Ф. Никић сматра да је што је већа територија неке општине веће и њено богатство и економска снага. Савременост им није дала за право. Тако је било када је аграр био најјаче мерило економске снаге, када се касније појавила финална индустрија и финансије, и мање територијалне јединице могле су бити богатије од већих. Други елементат су људи, становништво.

Питање општинске власти је врло деликатно. О томе постоји низ различитих схватања код теоретичара правне науке. Једни сматрају да је општинска власт самостална и то на основу природног права. Власт општине извире из њене природе јер је она самостална као и друге институције. Други сматрају да власт

9) Федор Никић, *Општина* Радови 1919-1929, књига II Београд, 1982, стр. 115.

општине није одбијена, нити делегирана од више власти, већ произилази из самог бића, из саме природе општине.

Суверенитет је ипак универзална ствар. суверенитет увек тежи целини и јединству. Општина има своју власт. природу. али ипак нема суверенитет. Ипак, јавно и правно - закључује своја размишљања о општини Федор Никић - општина и поред свог делокруга мора да раде у оквирима устава и закона, њена самосталност је само у границама устава и закона, само је држава суверена. Општина има безброј ограничења у односу на државу.¹⁰

Ф. Никић пише да је по Видовданском уставу Краљевина СХС “унитаристичка и национална”. Није примењен централизам, нити покрајински и племенски федерализам и аутономије, као препрека народном јединству. Унитаризам и локална самоуправа су основа нове државе. Закон о обласној и среској самоуправи, донет је 26. априла 1922, на основу Закона о општинској управи. Међутим, избори за локалну самоуправу иако су требали по закону бити одржани у року од три месеца, нису одржани, већ су одгођени. У земљи је по том питању завладао “хаос несрећност и застој”. Хрватска Сељачка Странка је вршила сталну деструкцију у држави, као и део српске опозиције. Ипак избори су одржани почетком 1927. године и фебруара исте године конституисане су локалне самоуправе и власти.

Значај обласних самоуправа Ф. Никић разматра са општег и посебног војвођанског гледишта, где је указао на правне и политичке последице оваквог уређења државе. Никић, тим поводом, наводи разматрања Стојана Протића, великог присталице енглеског парламентаризма. Протић је сматрао да административне јединице попут општине, среза, округа јесу корелатив парламентарног живота и државе. То је још предлагао у свом нацрту Устава. Касније је антисрпска опозиција искористила ове Протићеве ставове у смислу разбијања на тзв. историјске покрајине и разбијање концепција Видовданског устава.

Војводина је историјски српска земља, са историјским географским и националним особеностима. Због тога Федор Никић разматра посебно функционисање локалне самоуправе у Војводини.

Са посебног војвођанског гледишта, од ослобођења и уједињења на овамо Војводина није имала локално самоуправно тело, које би стварно имало своју самоуправну власт, ни општинску, ни жупанијску, ни муниципалску. Самоуправа општине

10) Федор Никић, *Општина – правни основи*, Радови 1919-1929, књига II Београд, 1982, стр. 179.

је суспендована и стављена под туторство општинских комесара, бележника и среских начелника, а жупаније и муниципије под туторство жупана и министра унутрашњих дела. Она Војводина, која је некад била “колевка модерне српске цивилизације... и све до друге половине XIX века, док Србија није и постала духовни вођ српског народа” (Ст. Станојевић), сад је, из захвалности, постала колонија за експлоатисање и богаћење, како су је, мало претерано, назвали г. г. Св. Прибићевић и Љ. Давидовић.¹¹

Зато ће, уважање обласне самоуправе у Војводини, која је, раздвојена у бачку и београдску област, заједно са осталим покрајинама, изгубила у управном погледу своју историјску основу, имати нарочитог значаја: а) националне мањине, учешћем својим у обласној самоуправи и активним сарађивањем, постаће државотворније, и б) незадовољство народа, које је, услед лошег, рђавог система, дошло до врло великог степена, ублажиће се, нестајаће, јер се народу враћа управа, да он у њој сам своје локалне послове свршава и решава, како сам уме и може.

Недостаци, који би засада могли бити од утицаја на самосталност и успех рада обласне самоуправе, то су да све обласне самоуправе немају довољно финансијских средстава, услед чега ће бити приморане да траже помоћи од државе.

Али, покрај свега тога, обласне самоуправе могле би пружити велике користи и благодети и за области и за целину, под условом

1) да се избори изврше слободно — без утицаја власти. Само код слободних избора народ може изабрати људе од ауторитета, способности и рада, људе који добро познају локалне потребе, и уживају поверење народа

2) да не буду много појачани намети за њихову примену, Јер народ је и сувише преоптерећен разним и многим теретима, државним и локалним. Увођењем нових терета ради обласних самоуправа, више је него сигурно, да ће се обласна самоуправа депопуларисати, јер у њој ће народ гледати установу која га оптерећава, и против ње ће се дићи као и некад у Србији кад је отпочела борба за народну самоуправу. Остаје засад једина могућност да би се све то избегло, реорганизација и упрошћење централне управе.

3) да се што пре у целој земљи уведу среске и општинске самоуправе јер без њих обласна самоуправа неће имати пуног и правог дејства.

11) Федор Никић, *Општина – правни основи*, Радови 1919-1929, књига II Београд, 1982, стр. 212.

Федор Никић је увидео сву тешкоћу око функционисања локалне самоуправе у новој држави. Не само због опозиције и националних мањина, већ и због постојања безброј других проблема произишких из различитог историјског развоја југословенског народа, географских проблема, културног нивоа и слично.

Однос централних и локалних власти у Краљевини СХС отежавање безбројним економским, социјалним и културним проблемима, због тога је конституисање локалне самоуправе и власти ишло врло споро. Државом се владало политичким уредбама које су се тешкооствариле у пракси, а често биле и у супротности са Уставом и Законима. Проблем Војводине је био тај што је била средина са мањинама које су се током историје развијале под другим државама а самим тим и другим културама и цивилизацијским утицајима.

Свакако најзначајније научно дело Федора Никића је Локална управа Србије XIX и XX веку (област, округ, срез), издата 1927. у Београду.

Он локалну управу у Србији описује од Турака, краја XVIII века, па све до измена и допуна закона од 5. фебруара 1910. Ф. Никић пише да је главни предмет књиге “однос државне власти и однос народа и политичких група према организацији локалне управе области, округа и срезова у Србији од њена постанка 1804. па све до доласка у састав СХС; главни нам је циљ, да покажемо да је Србија са српским племеном, улазећи у састав СХС унела своја схватања на уређење државе јединствена држава на основу парламентаризма и локалних самоуправа”.¹²

Ф. Никић наводи да је локална управа једна од основних тема уређења државе око које се спори народ унутар себе и са другим народима.

Прво је говорио о ферману султана Селима III из 1793, затим о времену Карађорђа, питању совјета, Уставу и погледу Русије на уређење Србије, па онда о Кнезу Милошу и локалној управи, уставобранитељима и локалној управи Кнезу Михаилу и локалној управи. Онда пише о односу модерних политичких странака о локалној управи. Либерали су први покушали реформу локалне управе, али су задржали стару полицијску управу. Светозар Марковић се први истински залагао за самоуправу локалне управе, организацију срезова у које се касније разочарао.

Народњаци су имали своју визију локалне управе у Србији. Адам Богосављевић се залагао за сељачку државу, у којој је посељачивање и понародњавање државе битна основа. Истичу се

12) Федор Никић, *Локална управа Србије у XIX и XX веку*, Београд, 1927, стр. 7.

заслуге и грешке напредњака, идеолошка основа њиховог покрета и разлику са С. Марковићем.

Напредњаци су покушали даље реформе. Образовали су комисију за израду “Пројекта целисходнијег државног уређења”, залагали се за промену Устава, изнели идеју области. Н. Христић и М. Гарашанин су главне личности напредњака. Напредњачке идеје нису успеле у Србији; “сељачке масе нису могле да схвате њихову идеју јаке власти и локалну управу са имућном и интелигентном класом. Њихов покушај са реформом локалне управе представља по напредњацима средњу линију између радикала и либерала.”¹³

Радикали су пуно учинили на реформи локалне управе. Око тог питања радикали су се сукобљавали са краљем Миланом, образовали су стручну комисију за изучавање административне поделе земље и поднели предлог закона о административној подели земље. Краљ Александар је тежио споразуму о погледима политичких снага на локалну управу у Србији. Било је великих разлика између власти и опозиције на погледе локалне управе, било је низ нацрта закона на округе, срезове, општине, њихове буџете и слично.

У завршници рада Ф. Никић пише о Закону о уређењу округа и срезова од 18. марта 1905. донетом на основу Устава из 1903, затим о изменама и допунама закона из 1905. године.

Ф. Никић се пита “Зашто ми нисмо имали самоуправу у окрузима и срезовима узроци су правни, политички, економски, културни и географски”. Истина да државна власт није хтела локалну самоуправу, лични режими су се бојали самоуправе, правна држава је дуго одсутна, круг пренесених послова је сувише велики; надзор, нарочито над финансијама, више политички и полицијски него правни, географски и саобраћајни услови су били неповољни. Друштвена и економска структура је била без јасног средњег слоја, велики број неписмених и слаба традиција, јер народ очекује да му све проблеме реши држава. Либерали и напредњаци су сматрали да народ “није зрео” за локалу самоуправу, једино су у њу веровали радикали.

“Укратко, код нас у нашој средини, није било ни објективних, ни субјективних услова, ни правних, ни политичких, ни економских, ни културних, ни географских за праву самоуправу, него само једно неодољиво расположење и тежња народа за локалном самоуправом, верујући, да ће помоћу самоуправе доћи до свога

13) Исто, стр. 234.

благостања и препорођаја политичког и економског. Ради тога ми смо уместо праве добили једну сасвим изгледелу самоуправу”.¹⁴

Што се тиче историје локалне управе у Србији новог доба, Ф. Никић издваја неколико битних закључака. У политичком и државном развоју Србије разликујемо четири периода. Први обухвата време и напор око стварања државне и владалачке власти, то је доба владавине Карађорђа и Кнеза Милоша. Други обухвата увођење уставности, организацију власти, законодавне, управне и судске, и стварање бирократије, — то је време Уставобранитеља и кнеза Михаила. Трећи обухвата стварање државе као војне снаге ради спољне политике ослобођења и уједињења — и прстижањена на Балкану, доба Кнеза Михаила и Краља Милана. Четврти обухвата борбу за превласт Народне Скупштине и изградњу државе у духу политичке демократије, парламентаризма и народне самоуправе, борбу радикала са личним режимом и даље развијање војне снаге (1903-1914).

Организација локалне управе у Србији има две битне одлике: период централизације и апсолутизма и период децентрализације и политичке демократије.

Први период је карактеристичан за Карађорђа и краља Александра Обреновића, а други за период после Устава из 1888. године. Опозиција, попут С. Марковића и А. Богосављевића, залагали су се за федерализацију и аутономију општине, среза и округа; сваки из својих идеолошких побуда. Владе либерала, напредњака и конзервативаца често су се двоумиле између те две ... и доносиле разне законе и уредбе у вези са тим. Друго је питање нужности и степености централизације и децентрализације.

У периоду власти Карађорђа и Милоша нужна је била централизација, као и у периоду конституисања принципа спољне политике под либералима. Централизација је попуштала у периодима унутрашњополитичке и спољнополитичке стабилности државе.

У погледу јачине централизације и децентрализације, нису биле увек истог степена, Центризам је био најјачи и за време Карађорђа и Милоша, уставобранитеља кнеза Михајла и личног режима краља Александра; а децентрализам са законом из 1890. и 1905. Године, влашћу радикала; мада је често самоуправа била “провидна”.

Никић даље детаљно пише о дужини и трајању централизма, те на основама на којима је почивала децентрализација. С тим у вези, Никић истиче да се децентрализација за време Карађорђа

14) Исто, стр. 355.

и Милоша заснивала више на њиховој личној вољи, д је била у рукама људи иа народа, оданих своме Вожду и Књазу, дакле на патријархалној основи са самодржављем врховних управља-ча. За време Уставобранитеља губи се лична воља, и заснива се више на закону; друго представници власти у окрузима и срезовима нису више само људи из народа, већ све више школованији људи. За време кнеза Михаила централизација се заснива сасвим на закону; окружни и срески начелници су скоро све стручни људи, бирократе. Либерали поред ове законске основе унашају још и један нов елеменат. а то је партизанство. Веровало се, да без “својих” људи у управи ни једна влада не може да управља земљом у духу својих схватања. У томе их следе и напредњаци и радикали. Краљ Александар са својим неутралним владама, покушао је да се одстрани партизанство, и да се остане само на законској основи у локалној управи, што није дало већих резултата.¹⁵

Борба за самоуправу је била најжешћа око Крагујевца и у Источној Србији. Идеје Миленка Стојковића, Петра Дорњића, господара Вучића су настале у тим крајевима. Идеје радикала су успеле јер су “доспеле до центрума и имали услова да се одрже у ценруму”. Устав из 1888. је компромис борбе власти и народа. централизације и децентрализације. И сами радикали на власти били су често принуђени да ограничавају локалну самоуправу.

Никић указује, да је Српско племе у погледу уређења локалне управе и административне поделе земље увек тежило или: 1) ка јединственој држави, ка централизацији, ако су на управи одлучну и главну реч водили деспоти, кнежеви, олигарси, краљеви са лажном уставношћу; или 2) ка једноставној држави, ка децентрализацији, кад је народ имао да каже своју реч. У кругу јединствене државе водила се борба за децентрализацију. Власт је увек тежила ка централизацији. Она се бојала, да без јаке власти нема могућности за опстанак и развитак, ни у унутрашњој ни у спољној политици једне државе, која се тек ствара и која је тек створена. А јака власт, веровали су они, могућа је само и једино у централизму, области, ма и са децентралистичким уређењем, јер је и у једном и у другом гледао враћање у двоструко ропство и тиранију, службу двају господара, централних и локалних.

На сваку крајност било централизма или децентрализације долазила је реакција. Тако на пример на крајност централизма дошла је реакција и отпор од стране народа и млађе интелигенције. Баш кад је централизам, са својом крајношћу дошао до врхунца

15) Исто, стр. 361.

снаге, тада је Св. Марковић тражио опет крајњу децентрализацију, конфедерацију и федерацију, а Адам Богосављевић аутономију.¹⁶

Ф. Никић пише да су крајеви који су се касније прикључивали Србији, више тражили самоуправу, и то често оружаним побунама и били су економски мање развијени. Исто тако се односи и на Хрватско “племе”. Без обзира што је током XIX века живело у економској напреднијој Аустрији. Ф. Никић сматра да у погледу локалне самоуправе, Хрватско племе нема израженију свест од Срба. Оно је касније спутано и захтевима Мађара. Беч и Пешта су гушили идеје у самоуправи код Хрватског племена.

Хрватско племе имало је сасвим другачији развитак. Ту код њега, сељачка маса, и ако је представљала већину народа, није имала све до првих година XX века никаквог јачег утицаја у политичком животу, нити је могла доћи до јачег изражаја његова воља и реч. Све до 1900. године националну борбу је водило прво племство, касније бирократија, свештенство и најзад независна интелигенција. Та национална борба у Хрватској против централизма представљала је отпор хрватског племена и против германизације Беча или мађаризације Пеште. Борба за децентрализацију аутономну вођена је била из национално племенских разлога за тзв. хрватско државно право, да се очува и заштити историјска територија, језик, економска и финансијска снага хрватског племена као посебног националног индивидуалитета.¹⁷

Српски народ, српско “племе” живело је у национално хомогеној држави са великим учешћем и утицајем сељачких маса на политички живот државе. Борба за самоуправу у Србији произашла је из борбе сељачког слоја, средњег сталежа и новонастале интелигенције; у виду политичког покрета, прво либерала а затим социјалиста и радикала.

Хрватско племе, живећи опет у национално хетерогеној држави Аустро-Угарске монархије, са минималним учешћем сељачких маса, вођени племством, свештенством, бирократијом, независном интелигенцијом, већином градске, они су се борили за аутономију државе; борба за самоуправу локалних жупанија, котара, опћина, — изузев неке мале и слабе градске самоуправе, — скоро, да није ни вођена. У једној прилици Ст. Радић је то сасвим отворено признао: “Ми Хрвати такве самоуправе већ тамо од Томислава нисмо имали”. Њима је била идеал споља што већа аутономија и државноправна самосталност према Бечу и Пешти, а унутар централистичко и бирократско уређење.

16) Исто, стр. 365.

17) Исто, стр. 367.

ЛИТЕРАТУРА

- Надовеза, Бранко, Федор Никић – Друштвена и историјска мисао, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011.
- Никић, Федор, Радови 1919-1929, књига II, Београд, 1982.
- Свирчевић, Мирослав, Локална управа и развој модерне српске државности - од кнежинске до општинске самоуправе, Балканолошки институт, Београд, 2011.
- Јањетовић, Зоран, Немци у Војводини, Институт за новију историју Србије, Београд, 2009.
- Знамените личности Срема, Музеј Срема, Сремска Митровица, 2003.
- Његован, Драго, Присједињење Војводине Србији - прилог политичкој историји Срба у Војводини до 1921. године, Музеј Војводине, Нови Сад, 2004.

Branko Nadoveza

FEDOR NIKIC THE PROBLEM OF DECENTRALIZATION AND LOCAL GOVERNANCE

Resume

Fedor Nikic during his scientific career dealt with all the problems, relationships and personalities of recent Serbian history. In particular, dealt with the problem of the Hungarian revolucionizma and pretensions to the Serbian province of Vojvodina. Deal with the problem of decentralization as a relationship monarchy and later in the Kingdom of SHS. Decentralization should not endanger central government must deal with the problems of functionality of the state, everyday problems of people. Local self-government is looked upon as primarily economic and cultural problem. The basis of local government is the municipality. The highest level of self-government is the primary and secondary education. He believed that certain circles in Vojvodina Hungarian policy and decentralized local government can be abused in their separatist plans. He wrote about this problem in other European nations. His works are primarily

political character and are often on the verge of science and journalism.

He was involved in the social history of holding that must address the cultural elevation of the peasantry. Shorter is for these reasons that dedicated and political activities, and was approached by the Union of Farmers (1920) and became Chief Secretary of the party. After the elections in 1921, disappointed in politics turned to scientific and national work.

Local interest can not be in contradiction with national interests. Therefore, there are many supporters of centralization in relation to decentralization. Local interests are equally protect the interests of the whole and the local unit. The problem of centralization and decentralization, that is, the relationship of local and central government, has always been tied to the power relations in the country. Once the policy is stronger than law, and sometimes the balance.

Key words: Fedor Nikic, decentralization, local government, Serbia, Vojvodina, the Kingdom of Serbs, Croats, Hungary.

* Овај рад је примљен 08. 04. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 03. 06. 2016. године.

*Миодраг Д. Перић**

Институт за политичке студије, Београд

СПОЉНА ПОЛИТИКА ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1968 – 1980.

Сажетак

Друга Југославија, на челу са њеним председником Ј.Б. Титом од 1961. до 1980. године активно је учествовала у међународном животу, а посебно је активним учешћем у Организацији Уједињених Нација (ОУН) и Покрету несврстаних уживала велики углед у свету. Сматра се да је Југославија до смрти свог председника Ј. Б. Тита (1980), који је водио свестрану спољну политику и због тога називан и једним од највећих светских државника и политичара 20. века, била и политички утицајна држава у свету. Аутор у раду анализира спољну политику друге Југославије од 1968. године до смрти председника СФРЈ Јосипа Броза Тита 4. маја 1980. године кроз активности Ј.Б. Тита и југословенске дипломатије у Организацији уједињених нација и Покрету несврстаних.

Кључне речи: спољна политика, Југославија (СФРЈ), Ј. Б. Тито, 1968, 1980, Уједињене нације (ОУН), Покрет несврстаних.

Основни правци спољнополитичке активности Југославије у периоду од 1968. године до смрти председника СФРЈ Ј. Б. Тита 4. маја 1980. године били су усмерени на активности Југославије у Покрету несврстаних, Организације уједињених нација, као и активности СФЕР на плану развијања шире европске сарадње у циљу превазилажења безбедности засноване на равнотежи снага и развијања безбедности на основама

* Виши научни сарадник у пензији

поштовања принципа активне мирољубиве коегзистенције и начела Повеље ОУН. Важан сегмент активности СФРЈ биле су усмерене ка развијању добросуседских односа, учвршћивању мира и безбедности на Балкану и Медитерану. Поштовање националних права народа Југославије који живе као националне мањине у суседним земљама биле су важан део активности СФРЈ и на плану међународне сарадње.

Конфронтације снага и интереса великих сила на Медитерану, а у складу са хладноратовским супарништвом узроковало је погоршавање међународног положаја Југославије и осталих медитеранских земаља 1967. и 1968. године. Положај Југославије у геополитичком и у геостратешком погледу био је специфичан, јер су се на простору Југославије као медитеранске и балканске земље укрштали интереси блокова.

Спољнополитичка активност Југославије у вези са арапско-израелским сукобом 1967. године била је на линији одбране независности арапских земаља. Полазно становиште спољне политике друге Југославије у међународним односима обухватало је поштовање суверенитета, националне независности и право сваког народа да одлучује о својој судбини. Отуда је Југославија са осталим социјалистичким и несврстаним, као и другим земљама, осудила напад Израела на арапске земље 1967. године и дала подршку арапским снагама насупрот подршци САД-а и НАТО пакта Израелу.

Развој сарадње Југославије са социјалистичким земљама Источне Европе за кратко је прекинут августа 1968. године за време упада трупа СССР-а, ДР Немачке, Пољске, Мађарске и Бугарске у Чехословачку. Поводом војне интервенције пет држава Варшавског уговора у Чехословачкој Ј. Б. Тито, председник СФРЈ изјавио је да улазак страних војних јединица у Чехословачку, без позива или одобрења легалне владе представљало нарушавање суверенитета једне социјалистичке земље и наношења тешког удarca социјалистичким и прогресивним снагама у свету. Југословенска осуда војне интервенције довела је до застоја у односима између Југославије и поменутих држава. .

Спољнополитичка активност Југославије у вези са војном интервенцијом пет држава Варшавског уговора може се окарактерисати као активност која је била на линији одбране независности Чехословачке. Суседна Румунија, иако је била чланица Варшавског уговора такође је осудила војну интервенцију пет држава Варшавског уговора, у којој није ни учествовала, што је омогућило несметан интензитет сарадње између Југославије и Румуније у току 1968. године. Спољнополитичка активност Југославије у

вези са интервенцијом у Чехословачкој, као и напред поменутих арапско-изреалским сукобом и у време војних маневара на просторима Европе и Медитерана погоршала је међународни положај Југославије и угрозила је њену независност.

Ипак, од 1969. године међународни положај Југославије је био стабилан.¹ На колосеку покрета несврстаних, Југославија је имала челну улогу у активностима несврстаних до смрти југословенског председника Ј. Б. Тита 4. маја 1980. године. Након завршетка пута по земљама Азије и Африке Ј. Б. Тито изнео је у Каиру фебруара 1968. године идеју о одржавању нове конференције несврстаних земаља на највишем нивоу. Ова југословенска иницијатива била је веома значајна. Она је у једном критичном тренутку отворила пут одржавању нове, треће конференције несврстаних на највишем нивоу и истовремено трасирала пут пракси континуитета конференција несврстаних, с обзиром на чињеницу да до тада није постојала никаква одлука у том погледу. Предузета акција није одмах 1968. године показала резултате због насталих тешкоћа на Блиском истоку и догађаја у Чехословачкој. Године 1969, одржан је консултативни састанак у Београду, од 8. до 12. јула, на коме је учествовала 45 делегација и 7 посматрача. Консултативни састанак у Београду сазвала је Југославија ради договора некадашњих учесника претходних састанака несврстаних земаља о даљој сарадњи. После консултативног састанка у Београду, потом састанка представника 59 земаља у Њујорку приликом заседања Генералне скупштине ОУН и припремног састанка Дар ес Саламу у Танзанији, од 13. до 17. априла 1970. године, одржана је нова, трећа конференција несврстаних у Лусаки (у Замбији) од 8. до 10. септембра 1970. године. Развој покрета несврстаних од консултативног састанка у Београду до конференције у Лусаки осим упорне иницијативе и акције Југославије утицао је и промене у међународним односима. После консултативног састанка у Београду уследило је у Европи зближавање између СР Немачке и Истока, а потом је започело побољшање општих односа између хладноратовских противника. Такође, и процес деколонизација је довео до промена, нарочито у Африци, где је дошло до превазилажења раније поцепаности и јачања заједничке организације – Организације афричког јединства. Тиме се створила могућност даљег укључивања новог броја земаља у покрет несврстаних земаља.

1) Велибор Гавранов, Момир Стојковић, *Међународни односи и спољна политика Југославије*, Савремена администрација, Београд, 1972, стр. 232-233; Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југославија 1918/1988 – Тематска збирка докумената*, Рад, Београд, 1988, стр. 1219.

На конференцији у Лусаки учествовале су 64 земље (54 са статусом пуноправних учесника и 10 земаља као посматрачи). То је било евидентно више него у Београду (25) и Каиру (47). Ипак, у Лусаки је било мање шефова држава и влада него у Каиру (око једна трећина, а раније око две трећине), што је показивало трагове кризе. На конференцији у Лусаки истакнута су два основна проблема: међународни економски положај несврстаних земаља и њихов међународни политички положај. У Лусаки су, као основни документи усвојени: Декларација о миру, независности, о развоју, сарадњи и демократизацији међународних односа и Декларација о несврстаности и економском развоју. Прва декларација, као главни политички документ конференције, осим анализе међународне политичке ситуације и улоге несврстаних у међународним односима, формулисала је први пут изричито начела и основне циљеве покрета несврстаности, те и мере које треба предузети за њихову реализацију. Друга декларација се односила на економску страну живота, и односима међу државама. Конференција у Лусаки била је прекретница у развоју покрета несврстаних. На тој конференцији је први пут стварено иницијативно тело задужено за припреме и организацију сарадње до нове конференције.²

Четврта конференција шефова држава или влада несврстаних земаља одржана је у Алжиру од 5. до 9. септембра 1973. године. Учествовало је 75 пуноправних учесника, девет посматрача и гостујуће три европске земље (Аустрија, Шведска и Финска). Док је на конференцији у Лусаки међу учесницима запажено укључивање земаља Латинске Америке у покрет несврстаности, карактеристика ове конференције несврстаних јесте да је највећи број делегација био предвођен шефовима држава или влада. На скупу у Алжиру доминирали су шири погледи на међународне проблеме, акциона усмереност покрета, као и напори да се сарадња и солидарност несврстаних перманентно остварују у њиховим међусобним односима. У Алжиру су, као документи начелног карактера усвојени: Политичка декларација, Економска декларација, Акциони програм економске сарадње и Декларација о националном ослобођењу. Усвојено је и 15 резолуција посвећених посебним питањима. Несврстане земље изразиле су у Алжиру одлучност да сопственим напорима унапреде сарадњу у области привреде, науке и технологије, информација и културе ради појединачног убрзаног економског, друштвеног и култур-

2) Бранко Петрановић, Чедомир Штрбац, *Историја социјалистичке Југославије*, књ. 1, Радничка штампа Београд, 1977, стр. 210-211; Лео Матес, *Међународни односи социјалистичке Југославије*, Нолит, 1976, стр. 150-151.

ног развоја. У ту сврху, донета је одлука о стварању Фонда солидарности за финансирање економског и социјалног развоја несврстаних земаља. Образован је и координациони биро од 17 држава међу којима је била и Југославија, а којој је поверено да ради на припремама пете конференције и да усаглашава акције несврстаних у УН.³

После Алжирске конференције дошло је до даљег јачања утицаја политике несвртања на збивања у међународној заједници, нарочито у УН. Период између четврте и пете конференције несврстаних испуњен је бројним акцијама несврстаних земаља. Југославија је учествовала у свим активностима несврстаних, дајући допринос заједничкој реализацији закључака и одлука. Документа на бази којих је изграђена концепција борбе за нови економски поредак усвојена су како на више самита несврстаних земаља, тако и у Уједињеним нацијама. Међу њима нарочито је значајна Декларација и Програм акције о успростављању новог међународног економског поретка, усвојеним на VI специјалном заседању Генералне скупштине УН 1974. године, као и Повеља о економским правима и дужностима држава усвојена неколико месеци доцније.⁴

Пета конференција шефова држава или влада несврстаних земаља одржана је у Коломбу (Шри Ланка), од 16. до 19. августа 1976. године. Конференција у Коломбу означила је нову етапу у развоју несврстаних. На конференцији присуствовало је 85 земаља пуноправних чланица, седам гостујућих земаља (Аустрија, Финска, Швајцарска, Филипини, Португалија, Румунија и Шведска) и више посматрача (представници разних покрета и организација). На конференцији у Коломбу усвојени су: Политичка декларација, као главни документ, Привредна декларација и Акциони програм привредне сарадње, Одлука о саставу и мандату Координационог бироа и 32 посебне резолуције. Један од најзначајнијих резултата пете конференције несврстаних представљао је целовит и конкретан програм акције покрета несврстаних за мењање неравноправних међународних политичких и економских односа и позив на општи међународни политички покрет у међународним односима. Основне одреднице за које су се несврстани залагали у међународним односима су мир, независност, развој и међународна сарадња.⁵ Залагање за најшири облик сарадње држа-

3) Бранко Петрановић, Чедомир Штрбац, *нав. дело*, стр. 211-212.

4) Момир Стојковић, *Политика и покрет несврстаности у међународним односима*, Институт за политичке студије, Београд, 1984, стр. 26.

5) Бранко Петрановић, Чедомир Штрбац, *нав. дело*, стр. 212-213.

ва и народа у целокупној историји света истицано је као потребна замена сукобљавања и подељености у међународној заједници.

Последња конференција несврстаних на којој је учествовао југословенски председник Ј. Б. Тито одржана је у Хавани (на Куби), у лето 1979. године. Шеста конференција несврстаних у Хавани реафирмисала је изворне принципе несврстаности и потврдила ванблоковски карактер покрета, као и очување јединства. Поводом залагања једног броја чланица несврстаних за наглашавање „природног савезништва“ са једним блоком, око стања и представљања Кампућије на конференцији и неких других питања Ј. Б. Тито је на самиту у Хавани апострофирао „да несврстаност никада није била и не може бити ничија резерва, јер је то неспојиво са њеном суштином, да палестински народ има право на независну државу, да се покрет не може мирити са наметањем другим народима туђе воље војним интервенцијама, да политика детанта не сме бити ослонац за притиске на било коју земљу, као и да покрет несврстаности има трајне тежње и циљеве у борби за нови међународни политички и економски поредак, за мир, равноправност и независност народа“.⁶

Југославија је на покрет несврстаности гледала као на прогресивну међународну тенденцију која обезбеђује развитака у миру, стварање новог економског поретка и супротстављање блоковској поларизацији света. Велике силе су биле склоне да покрет несврстаности третирају као вештачку појаву. Подстицале су сукобе међу чланицама несврстаних. На Западу су већ дуже времена постојале сумње у покрет несврстаности. Оне су остале и после VI конференције несврстаних која је одржана под покровитељством Фидела Кастра, јер се на Западу сматрало да се конференција сврстала уз Совјетски Савез. За САД је несврстаност била „тројански коњ“ комунизма, а за Совјетски Савез „резервни колосек“ социјалистичких снага. Покрет несврстаних је политички квалификован зависно од позиције коју је заузимао према антагонистичким блоковима. Несврстане земље су се од конституисања покрета налазиле под спољним притиском блокова, а на другој страни су биле опседнуте својим унутрашњим проблемима и међусобним споровима. У међународним односима развијале су се и деловале две противречне тенденције, једне засноване на политици несврстаности и друге на политици силе.⁷

6) Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *нав. дело*, стр. 1083.

7) Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *исто*; Fitzroy Maclean, *Јосип Броз Тито*, Младост, Загреб и Југословенска ревија, Београд, 1980, стр. 110.

Југославија је активно и ангажовано учествовала у свим релевантним мултилатералним активностима међународне заједнице. Представници СФРЈ бирани су у многа међународна тела не само у покрету несврстаних земаља, већ и у Уједињеним нацијама и другим међународним организацијама. СФРЈ је 1970-их година била међу најактивнијим учесницима у раду Организације уједињених нација, где су несврстане земље чиниле већину. Југославија са несврстаним земљама и земље у развоју су били главни покретачи и иницијатори доношења резолуција о скоро свим важнијим питањима. Несврстане земље су 1970-их биле један од најутицајнијих фактора у ОУН и оне су имале одговорност за целокупан рад и активност ОУН. Југославија се активно залагала за сарадњу, преговарања и споразумевања свих земаља чланица Уједињених нација за изналагање општеприхватљивих решења за отворене проблеме у међународној заједници.⁸

Југославија је 1970-их година имала стабилан међународни политички и економски положај. Томе је допринело побољшање односа сарадње Југославије са социјалистичким земљама и капиталистичким земљама Запада. У спољнополитичкој активности Југославије посебан значај је имала активност југословенског председника Ј. Б. Тита на унапређењу билатералне сарадње Југославије са многим државама и учешће у релевантним међународним мултилатералним активностима.

До побољшања односа Југославије са СССР-ом и другим социјалистичким државама дошло је у току 1969. и 1970. године. Приликом посете генералног секретара ЦК КПСС Леонида Иљина Брежњева Југославији септембра 1971. године објављена је совјетско-југословенска изјава у којој је потврђена обострана сагласност о развоју свестраних совјетско-југословенских односа на принципима Београдске декларације из 1955. и Московске изјаве и Декларације из 1956. године. У изјави је изражена и совјетска подршка несврстаним земљама у борби против империјализма. Ј. Б. Тито и Л. И. Брежњев срели су се више пута наредних година: 1972, 1973, 1976. и 1979. године.

У последњој деценији свога живота Ј. Б. Тито се сретао и са првим секретарима комунистичких односно радничких партија Мађарске, Румуније, Пољске, Чехословачке и Немачке Демократске Републике. Ови сусрети дали су подстрек за интензивнији и свестранији развој сарадње Југославије са СССР-ом, Мађарском, Румунијом, Пољском, Чехословачком и Немачком Демократском

8) Милош Минић, *Спољна политика Југославије 1973-1979*, Центар ПК СКВ за политичке студије и марксистичко образовање, Нови Сад, 1979, стр. 436-437.

Републиком. Значајан успон сарадње између Југославије и европских социјалистичких земаља одвијао се у политици, економији, култури, научно-техничкој области и готово свим другим областима друштвеног живота. Истовремено, повећана је привредна сарадња Југославије са свим земљама Савета за узајамну економску помоћ.⁹

Односи Југославије са суседним државама развијали су се у целини успешно. Односи СФРЈ и СР Румуније развијали су се у духу пријатељства и свестране сарадње, чему су допринели сусрети председника СФРЈ Ј. Б. Тита и председника СР Румуније Николаја Чаушеску, као и других руководилаца двеју социјалистичких држава. Огроман значај за привреду суседних држава имао је југословенско-румунски споразум о изградњи хидросистема „Ђердап I“ и „Ђердап II“. Југославија је развијала сарадњу и са НР Мађарском што симболише и сусрет југословенског председника Ј. Б. Тита и генералног секретара Мађарске социјалистичке радничке партије Јаноша Кадара. Између Југославије и НР Бугарске била је развијена сарадња у разним областима, а посебно економској. Али, бугарска политика порицања постојања македонске националне мањине у Бугарској и македонске нације уопште објективно је ограничавала развој југословенско-бугарских односа у целини. Југославија је побољшала односе и са суседном Албанијом. Билатерална југословенско-албанска сарадња одвијала се на економском и културном плану. Југословенска спремност за унапређење обострано корисне и равноправне сарадње, не само на економском и културном пољу, већ и за сарадњу у другим областима није увек наилазила на албанско прихватање.

Са ваневропским социјалистичким земљама – Кубом, НР Кином, Монголијом, Вијетнамом, као и Народном Демократском Републиком Корејом Југославија је имала повољне односе сарадње за време последње деценије живота председника СФРЈ Ј. Б. Тита. Посета југословенског председника Ј. Б. Тита 1977. године СССР-у, Народној Демократској Републици Кореји и НР Кине је знатно допринела унапређењу односа и продубљивању сарадње између СФРЈ и ове три земље, на основу поштовања принципа независности, суверености, равноправности, територијалног интегритета, немешања у самосталност избора путева свог унутрашњег друштвено-економског развоја.

Југославија је побољшала односа између НР Кине и Сједињених Америчких Држава у почетку седамдесетих

9) Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *нав. дело*, стр. 1229; Бранко Петрановић, Чедомир Штрбац, *нав. дело*, стр. 216.

година 20. века. Побољшање америчко-кинеских односа, као и постепено попуштање напетости у свету погодовали су коначној победи ослободилачког покрета и у Јужном Вијетнаму. Учвршћење позиција Кине и нормализација односа у Азији дало је могућности Југославији да развије сарадњу са земљама Азије са којима у ранијим годинама није било никаквих односа, нити аката о међусобном признавању као што су Тајланд и Филипини. Добри југословенско-кинески односи и попуштање међународне затегнутости у Азији допринели су проширењу југословенских односа у том делу света, не само у дипломатском смислу, већ и у погледу развијања трговинских веза.¹⁰

Односи сарадње социјалистичке Југославије са земљама Запада 70-их година, упркос привременим тешкоћама до којих је долазило због идеолошких супротности успешно су се развијали и представљали су пример политике активне мирољубиве коегзистенције држава са различитим друштвеним уређењем. Успостављени су и дипломатски односи са Краљевином Шпанијом и Републиком Ирском 1977. године.

Америчко-југословенски односи грађени су на бази поштовања принципа независности и немешања, који су потврђени у заједничком документу усвојеном приликом посете Ј. Б. Тита Сједињеним Америчким Државама 1971. године. За даљи развој односа значајни су сусрети председника САД Џона Форда 1975. године и касније Џимија Картера са југословенским председником Ј. Б. Титом. Да се сарадња између СФРЈ и САД развијала се успешно у разним областима сведоче и посета члана Председништва СФРЈ Едварда Кардеља Сједињеним Америчким Државама 1977. године и размена личних порука Ј. Б. Тито и Џ. Картер током 1977. године у којима је изражавано међусобно уважавање ставова о поштовању, билатералној сарадњи и бројним питањима међународних односа.

У истом периоду сарадња између Југославије и Велике Британије одвијала се у духу традиционално добрих односа и у складу са интересима држава. Југославија је унапредила односе сарадње и са Француском у свим областима. Томе су допринели интензивни контакти и континуирани дијалози на свим нивоима. Велики значај за јачање југословенско-француске сарадње имала је посета француског председника Жискара Д'Естена Југославији

10) Бранко Петрановић, Чедомир Штрбац, *Историја социјалистичке Југославије*, књ. 1..., стр. 216, Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *нав. дело*, стр. 1229; Милош Минић, *нав. дело*, стр. 419-420; Fitzroy Maclean, *нав. дело*, стр. 110; Лео Матес, *нав. дело*, стр. 218-219.

крајем 1976. године, као и посета југословенског председника Ј. Б. Тита Француској 1977. године.

Односи СФРЈ са СР Немачком били су значајни услед спољнотрговинске размене, туризма и великог броја југословенских радника који су се у СР Немачкој налазили на привременом раду. Увећање обима сарадње између две државе у свим областима уочава се после 1968. године. Посета западнонемачког канцелара Шмита Југославији 1977. године и разговори са Ј. Б. Титом, председником СИБ-а и другим личностима допринела је даљем унапређивању сарадње СФРЈ и СР Немачке.

Поред односа сарадње са суседним социјалистичким државама Југославија се у спољној политици залагала за боље односе и са суседним капиталистичким земљама (Аустријом, Италијом и Грчком), што је подразумевало и балканску сарадњу. Значајан допринос унапређењу југословенско-грчке сарадње дале су бројне узајамне посете и сусрети руководећих личности двеју држава. Југославија је са Аустријом имала развијене економске односе, а кључна су била и питања заштите и унапређења положаја југословенских радника на привременом раду. Међутим, укупни југословенско-аустријски односи су били оптерећени незадовољавајућем положајем словеначке и хрватске националне мањине у Аустрији због аустријског неизвршавања обавеза из чл. 7. Државног уговора. Значајно је и да је у овом периоду улагано у бољу сарадњу Југославије и Турске, али је она ипак заостајала за реалним могућностима развоја. У складу са препорукама Завршног документа Конференције о европској безбедности и сарадњи у Хелсинкију Југославија се у спољној политици залагала за унапређење регионалне сарадње, пре свега балканске сарадње. Југославија је дала свој допринос успеху првог састанка балканских држава одржаног у Атини 1976. године.¹¹

У периоду од 1968. до смрти југословенског председника Ј. Б. Тита 1980. године, економска, научно-техничка и друга сарадња Југославије посматрана у целини заостајала је иза развијености политичке сарадње Југославије са несврстаним земљама и осталим земљама у развоју. На светском тржишту Југославија је делила судбину земаља у развоју. У складу са својим политичким, економским и осталим интересима Југославија се у спољној политици оријентисала на јачање и ширење свестране сарадње са несврстаним и осталим земљама у развоју, имајући у виду да је то простор који је пружао неизмерне могућности југословен-

11) Милош Минић, *нав. дело*, стр. 416-422.

ској привреди за проширење извоза и увоза и других видова сарадње са овим земљама. Развој економске сарадње посебно је био успешан са неколико земаља у развоју: Индијом, УАР, Ираком, Либијом, НР Кином, Алжиром, Замбијом, Нигеријом, Кувајтом, Кубом, Венецуелом и Панамом. У укупној размени 1977. године између земаља у развоју и Југославије, поменуте земаље учествовале су са 57,2%, што показује да је постојала веома мала или скоро незнатна размена и економска сарадња Југославије са бројним другим земљама у развоју.¹²

Југославија је као социјалистичка, несврстана и европска земља у периоду од 1968. до 1980. године настојала да поред економске сарадње са Саветом за узајамну економску помоћ развије и економску сарадњу са појединим западноевропским државама, које су ушле у процесе економских и политичких интеграција. Постојало је интересовање за сарадњу са Европском економском заједницом (ЕЕЗ) у чијој интеграцији су учествовале Француска, Немачка, Италија, Холандија, Белгија и Луксембург; Европским удружењем слободне трговине (ЕПТА) у чијој интеграцији су учествовале Енглеска, скандинавске и још неке друге земље, као и са Организацијом за економску сарадњу и развој (ОЕЦД). Ипак, у овом периоду (1968-1980) и даље су постојале тешкоће у трговинској размени и другим видовима економске сарадње Југославије са развијеним земљама Запада. Без обзира што је Југославија са развијеним земљама Запада постигла напредак у развоју билатералних односа и сарадње на свим подручјима било је озбиљних тешкоћа у области економске сарадње, нарочито робне размене Југославије са тим земљама, јер је Југославија имала велики трговински дефицит у размени са развијеним земљама Запада већ дужи низ година. Такав негативан тренд манифестовао се у виду стагнирања или опадања југословенског извоза у развијене земље Запада, а уз стално повећање увоза из тих земаља. Примера ради, у 1977. години удео развијених земаља Запада у југословенском укупном извозу свео се на 40,3%, а земаља Европске економске заједнице на свега 26,5%, док је њихов удео у укупном увозу Југославије био 57,1%, а само земаља Европске економске заједнице 39,5%. Проблем југословенског извоза у развијене земље Запада, а нарочито у земље Европске економске заједнице налазило се у ступњу развијености југословенске привреде, пре свега у неодговарајућој организованости југословенских организација удруженог рада за тадашњу организацију светске привре-

12) Исто, стр. 426-427.

де у којој су услови за трговину постали све тежи, нарочито за земље у развоју у које је спадала и Југославија.¹³

У развијеним земљама Западне Европе налазио се велики број Југословенских грађана на привременом раду, који су представљали значајан чинилац у односима Југославије и ових држава. Ова чињеница је била од великог значаја за југословенске спољнополитичке планове. Постигнути су конкретни резултати у уговорном регулисању положаја, обезбеђење права и заштите интереса југословенских грађана на привременом раду у западно-европским земљама. Са низом западноевропских земаља Југославија је постигла споразуме о укидању виза. У складу са линијом своје опште спољне политике Југославија је посвећивала велики значај исељеницима, њиховим удружењима и организацијама јер је сматрала да су они представљали значајну спону у изграњи укупних односа Југославије са земљама у којима су они живели. Билатералне односе Југославије са неким земљама Запада кварио је нерешен проблем толерантног држања власти тих држава према антикомунистичкој, промонархистичкој и усташко-фашистичкој емиграцији, од којих је последња поменута повремено вршила терористичке нападе на југословенска дипломатско-конзуларна представништва, припремала и покушавала да изведе терористичке диверзије у Југославији и развијала, уз финансијску подршку страних фактора, антијугословенску активност.¹⁴

Као европске, несврстана и социјалистичка држава Југославија је своју спољну политику оријентисала у правцу попуштања међународне затегнутости, као и равноправне и свестране сарадње европских држава. Јавним и службеним изјавама југословенски званичници су поздравили процес демократског преговарања и сарадње у Европи. Југославија је имала и активну улогу и у припреми Конференције о европској безбедности и сарадњи (КЕБС), која је припремана и одржана у време када је Европа од жаришта хладног рата постала зона мира и једно од најстабилнијих подручја света. На конференцији у Хелсинкију, која је одржана у јулу 1973. године, након једног припремног комитета који се састао у истом граду у новембру 1972. године, Југославија је имала запажену активност. Такозвана прва фаза КЕБС-а, на нивоу министара иностраних послова трајала је неколико дана у Хелсинкију, јула 1973., а друга фаза, која је требало да припреми

13) Лео Матес, *нав. дело*, стр. 169; Бранко Петрановић, Чедомир Штрбац, *Историја социјалистичке Југославије*, књ. 1..., стр. 217; Милош Минић, *нав. дело* стр. 423-424.

14) Бранко Петрановић, Чедомир Штрбац, *Историја социјалистичке Југославије*, књ.1..., *исто*; Милош Минић, *нав. дело*, стр. 425.

завршни документ, у Женеви трајала је од септембра 1973. до јула 1975. године. Југославија је имала динамичну активност за време друге фазе КЕБС-а. Југословенски председник Ј. Б. Тито је низом говора, интервјуа, иступања и разменом порука с већим бројем европских и других државника дао значајан допринос успешним припремама конференције, као и обезбеђивању међународне подршке овој акцији европских земаља, САД и Канаде. Такође, Савезни секретаријат за иностране послове СФРЈ је у име југословенске владе официјално комуницирао с владама држава учесница конференција. Свој допринос успешним припрема конференције дале су својим активностима поједине југословенске друштвено-политичке организације и установе, као и поједини друштвено-политички и јавни радници. Видан доказ активности Југославије и успешно деловање југословенских делегата у току свих фаза конференције, утицали су на то да државе учеснице Хелсиншке конференције одреде Београд као место у којем ће се 1977. години одржати први састанак представника држава учесница у оквиру трајног рада КЕБС-а.

Трећа фаза Конференције о европској безбедности и сарадњи одржана је у Хелсинкију, од 30. јула до 1. августа 1975. године, на нивоу шефова држава и влада држава учесница. Ј. Б. Тито је био доминантна личност, а сама чињеница да су се државе учеснице декларативно окупиле на бази једнакости, промовисала је на неки начин остварење његових идеја. Након говора шефова делегација на конференцији и излагања ставова својих земаља о конференцији, њеним одлукама, као и перспективама међуевропске сарадње усвојен је Завршни документ КЕБС-а у Хелсинкију 1975. године. Завршни документ конференције замишљен је као основа за бржи развој политичких и економских односа уважавајући интересе свих европских народа. Државе учеснице конференције преузеле су обавезу да се у међусобним односима придржавају принципа поштовања: суверене једнакости, уздржавање од претње силом или употребе силе, неповредивости граница, територијалног интегритета држава, мирног решавања спорова, немешања у унутрашње послове, поштовање људских права и основних слобода укључујући и слободу мисли, савести, вероисповести и убеђења, као и равноправности и права народа на самоопредељење. Предвиђена је сарадња у области привреде, науке, технике и очувања човекове средине, као и јачање капацитета хуманитарних организација и безбедности и сарадње у подручју Медитерана.¹⁵

15) Лео Матес, *нав. дело*, стр. 175; Бранко Петрановић, Чedomир Штрбац, *Историја социјалистичке Југославије, књ. I...*, стр. 218; Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *нав.*

Дајући сталан допринос позитивном развоју међународних односа, Југославија се залагала за отклањање препрека путевима сарадње у Европи, а посебно са својим суседима. Залажући се за изналажење начина за што ефикасније реализовање Завршног документа из Хелсинкија, Југославија и Италија су потписале Уговор (Осимски споразум) о утврђивању граница 10. новембра 1975. године. Истовремено, СФРЈ и Република Италија закључиле су и Споразум о унапређењу привредне сарадње у Осиму. Закључењем Осимских споразума Југославија је заједно са суседном Италијом дала значајан практични допринос примени Завршног документа из Хелсинкија.

Овим Уговором између СФР Југославије и Републике Италије прецизно су регулисана гранична питања између СФРЈ и Републике Италије. Југословенско-италијанско разграничење у подручју некадашње Слободне територије Трста (СТТ) је коначно *de iure* санкционирано. Чланом 1. Уговора потврђује се државна граница између СФР Југославије и Републике Италије за део који није као такав означен у Уговору о миру са Италијом од 10. фебруара 1947. године, тј. од Међе Васи до залива Свети Јернеј. Чланом 2. Уговора утврђује се граница између две државе у водама Тршћанског залива која до тада није била одређена. Код утврђивања границе између СФРЈ и Италије у Тршћанском заливу обе стране су водиле рачуна о правилима међународног права мора и поштовању интереса како у погледу пловидбе тако и несметаног развоја лука Копра и Трста. Члановима 3, 4. и 5. Уговора као и прилозима уз ове чланове који су формулисани у виду размене писама регулисана су нека питања држављанства, имовине и социјалног осигурања повезана са разграничењем која се односе искључиво на простору бивше Слободне територије Трста.¹⁶ Чланом 6. Уговора потврђена је решеност две стране да даље унапређују међусобну економску сарадњу имајући у виду посебан интерес побољшање услова живота пограничног становништва две земље. У ту сврху, СФРЈ и Република Италија су

дело, стр. 1234; Fitzroy Maclean, *нав. дело*, стр. 109.

16) Примера ради, на основу 3. члана држављанство лица који су на дан 10. јуна 1940. године били италијански држављани и имали стално пребивалиште на територији наведеној у члану 21. Мировног уговора са Италијом од 10. фебруара 1947. године, као и њихових потомака потомака рођених после 10. јуна 1940. године, регулише се законодавством Југославије или Италије, према томе да ли се стално пребивалиште тих лица у моменту ступања на снагу овог Уговора налази на територији Југославије или Италије. Лица која су припадала југословенској мањини и лица која су припадала италијанској мањини, на која су се примењивале одредбе претходног става, могла су да се преселе на југословенску, односно италијанску територију, под условом предвиђеним разменом писама у прилогу VI овог Уговора.

истовремено закључиле Споразум о унапређењу привредне сарадње. У Осиму су Преамбулом и чланом 8. Уговора преузете обавезе о правима и заштити југословенске мањине у Италији и италијанске народности у СФРЈ.¹⁷

Осимским споразумима су коначно уклоњени остаци које је оставио Други светски рат и постигнута је повољна политичка и међусуседска атмосфера између СФРЈ и Републике Италије која је подстакла плодну разноврсну међусуседску сарадњу. У веома богатој југословенско-италијанској економској сарадњи, нарочито се развила трговинска размена, финансијско-кредитни односи и индустријско техничка коперација, сарадња са трећим тржиштима и туризам. Развили су се конкретни облици сарадње у области науке, културе, просвете и уметности. На линији континуираног остваривања Осимских споразума у целини били су бројни контакти и сарадња на регионалној основи, односно између италијанских покрајина и југословенских социјалистичких република и везе градова и лука. Преко 60 градова Југославије и Италије повезивали су односи братимљења. Међусобном зближавању значајно су допринели и сусрети на политичком нивоу представника југословенских друштвено-политичких организација са представницима италијанских демократских партија и организација.¹⁸

Доследно поштујући начела своје спољне политике пре Хелсинкија и после њега, Југославије је у ОУН подржавала напоре да се реше акутне кризе у свету. Осудила је агресију САД у Вијетнаму и прекинула односе са Израелом после агресије Израела на арапске земље (1967). Убиство председника Аљендеа и војно-фашистички удар у Чилеу окарактерисала је као дело снага империјализма. Југославија је подржала Палестинску ослободилачку организацију препознавши у њој легалног представника палестинског народа, а Југославија је давала подршку и ослободилачким покретима.¹⁹

Делегација СКЈ на челу са председником СКЈ Ј. Б. Титом присуствовала је Конференцији 29 комунистичких и радничких партија европских земаља одржаној у Берлину 29. и 30. јуна 1976. године. На овој Конференцији Ј. Б. Тито је изнео став о различитим путевима у социјализам и једнакости међу партијама. На Берлинској конференцији инаугурисани су они ставови у европ-

17) Бранко Петрановић, Чедомир Штрбац, *Историја социјалистичке Југославије, књ. I...*, стр. 219; Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *нав. дело*, стр. 1234; Милош Минић, *нав. дело*, стр. 334-337.

18) *Исто*, стр. 333.

19) Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *нав. дело*, стр. 1234.

ском комунистичком и радничком покрету због којих је 1948. године КПЈ била искључена из њега.²⁰

Након Хелсинкија, главни град Југославије Београд био је домаћин првог састанка представника европских држава 1977. године у оквиру трајног рада КЕБС-а. Београдски састанак представника земаља учесница Конференције о безбедности и сарадњи у Европи био је први заједнички мултилатерални корак после Конференције у Хелсинкију и вероватно је због тога морао бити изложен већим искушењима. Сагледавајући Закључни документ може се стећи утисак да је постигао ограничене резултате, али је његов створени домет у погледу садржаја дебате значајан. Београдски састанак је био оптерећен застојем детанта, што се манифестовало у неизвесностима и тешкоћама које су се препречиле у односима између великих сила. На рад састанка неповољно су утицала и заоштравања на подручју Северне Африке и на Блиском истоку. У току рада и дебате презентирано је око стотину предлога, али је врло мало од тога усвојено у Завршном документу. На састанку је дошло до конфронтација блоковских ставова. На Београдском састанку несврстане и неутралне земље нису ни у једном моменту подлегле утицајима на блоковским основама.²¹ Без обзира што се на Београдском састанку није могло усагласити више конкретних одлука о безбедности и сарадњи у Европи то ипак није утицало на омаловажавање значаја процеса безбедности и сарадње у Европи.²² Београдски састанак представника земаља учесница Конференције о безбедности и сарадњи у Европи 1977. године ојачао је углед Југославије у свету и отворио је нове просторе за јачање сарадње и пријатељских односа Југославије са земљама учесницама Конференције о европској безбедности и сарадњи.

Друга Југославија на челу са њеним председником Ј. Б. Титом (1945-1980) није била демократска држава, али је активно учествујући у међународном животу и посебно у ОУН и покрету несврстаности уживала велики углед не само у социјалистичком покрету и покрету несврстаности већ у свету уопште. Све до смрти Ј. Б. Тита 1980. године, Југославија је скоро пуне две деценије била лидер у покрету несврстаних. Несврстаност као добро смишљена активна спољна политика је била значајно упутиште југословенске независности. Захваљујући југословенском

20) Исто, стр. 1224; ; Fitzroy Maclean, *нав. дело*, стр. 110.

21) Исто, стр. 446-447.

22) Милош Минић, *нав. дело*, стр. 445.

ангажману у Покрету несврстаних и отворености Југославије према Европи и свету, социјалистичка Југославија је од 1961. до 1980. године била политички утицајна држава у свету. Од 1961. до 1980. године без Југославије „а поготову против ње, ништа се није могло решавати ни у Русији, ни у Америци, ни у Европи, ни у суседству“.²³

У целокупном југословенском међународном деловању посебну улогу и значај имала је изузетна активност Ј. Б. Тита, односно његов лични допринос перманентном проширивању и унапређивању југословенских билатералних односа, као и у свим значајнијим међународним мултилатералним активностима. Значајно је залагање за очување мира у свету и унапређивање равноправне међународне сарадње као и напори за афирмацију Покрета несврстаних и његове улоге и значаја у решавању најважнијих међународних проблема.

Због вођења веома динамичне, свестране и успешне спољне и унутрашње политике, упркос разним искушењима, некадашњи командант партизанске војске и као комунистички лидер и југословенски државник Јосип Броз Тито је показао таленат за политику и постао један од највећих светских државника и политичара 20. века.²⁴

У унутрашњој политици социјалистичке Југославије дошло је до темељних политичких, економских и друштвених промена које су заслуживале висока признања у Југославији и иностранству. Уведено је право гласа за жене, пуна запосленост, слобода кретања, бесплатно школовање и лечење. Друга Југославија је донела велики напредак становништву у личном стандарду. Захваљујући вишегодишњој рекордној стопи раста производње изнад 10% од почетка шездесетих година 20. века и „од заостале аграрне земље уврстила у ред индустријски средње развијених земаља, са дохотком од 3.800 долара“.²⁵ Већина становника Југославије је живела боље и слободније од становника других источноевропских комунистичких држава. Захваљујући успешној спољној политици и угледу Југославије она је имала и значајну финансијску и војну помоћ Америке и западне Европе. Да би се линија континуираног успона Југославије могла наставити била је потребна дубља демократизација целокупног политичког и управног система. Због

23) Мирко Тепавац, *Државе, државници и страдалници: (огледи из Републике 1991-2008)*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 301-302.

24) Милош Минић, *нав. дело*, стр. 415.

25) Мирко Тепавац, *нав. дело*, стр. 302-303.

природе ауторитарног поретка и непостојања организованог опозиционог деловања то је временом постајало све мање могуће. Председник СФРЈ Ј. Б. Тито – „невољни реформатор – постао је све одлучнији кочничар либералних промена, који више држи до своје формуле једнопартијског социјализма него до просперитета земље“.²⁶

Председник СФРЈ Јосип Броз Тито је умро у Љубљани 4. маја 1980, а сахрањен је у Београду 8. маја 1980. године. И пре него што се разболео, у иностранству се калкулисало његовом смрћу. Ове калкулације су се умножиле у току његове болести, од јануара до маја 1980. године. У страној штампи, нарочито западној, појавило се више текстова у којима се изражава „страховање“ за будућност Југославије, за њену независност, слободан унутрашњи развитак, опстанак југословенске федерације. У складу са идеолошким опредељењима и предрасудама многи аутори су порицали распад Југославије. Највећи део шпекулација потицао је из блоковских супротности које су тада владале светом: да ли ће Југославија један од стожера Покрета несврстаних, после нестанка Ј. Б. Тита на политичкој сцени окренути леђа независности. У многобројним анализама о Југославији третирани су међународни односи, систем самоуправне демократије, економско стање, сукоби у врху око власти, перспектива индивидуалних слобода и духовног стваралаштва. Сахрани председника СФРЈ и председника Представништва СКЈ, а уваженог светског државника Ј. Б. Тита присуствовало је 209 делегација из 127 земаља: председници држава, председници влада, прваци странака и угледне јавне личности из целог света. У седишту ОУН представници 152 нације одржали су посебни комеморативни састанак. На ванредном пленарном комеморативном састанку последњу пошту одали су му представници несврстаних земаља окупљених у Њујорку.²⁷ Поменуто интересовање за здравље југословенског председника и поштовање које су му многобројни светски државници указали доласком на сахрану последица је развијене и динамичне спољне политике Југославије на челу са Ј. Б. Титим.

26) Исто, стр. 303.

27) Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *нав. дело*, стр. 1249.

ЛИТЕРАТУРА

- Гавранов, Велибор, Стојковић Момир, *Међународни односи и спољна политика Југославије*, Савремена администрација, Београд, 1972.
- Матес, Лео, *Међународни односи социјалистичке Југославије*, Нолит, Београд, 1976.
- Maclean, Fitzroy, *Јосип Броз Тито*, Младост, Загреб, Југословенска ревија, Београд, 1980.
- Минић, Милош, *Спољна политика Југославије 1973-1979*, Центар ПК СКВ за политичке студије и марксистичко образовање, Нови Сад, 1979.
- Петрановић, Бранко, Зечевић, Момчило, *Југославија 1918-1988*, Тематска збирка докумената, Издавачка организација „Рад“, Београд, 1988.
- Петрановић, Бранко, Штрбац, Чедомир, *Историја социјалистичке Југославије*, књ. 1, Радничка штампа, Београд, 1977.
- Стојковић, Момир, *Политика и покрет несврстаности у међународним односима*, Институт за политичке студије, Београд, 1984.
- Тепавац, Мирко, *Државе, државници и страдаљници: (огледи из Републике 1991-2008)*, Службени гласник, Београд, 2009.

Miodrag D. Peric

FOREIGN POLICY OF THE SECOND YUGOSLAVIA 1968-1980

Resume

The starting viewpoint of the Yugoslavian foreign policy in international relations from 1968. to 1980. remained the same and consisted of national independence, consistent respect for sovereignty and every nation's right to decide about its own fate.

SFR Yugoslavia, headed by its president Josip Broz Tito (1968-1980), actively took part in the international life, especially within the UN and the Non-aligned Movement, and enjoyed great respect in the world. Yugoslavia was a politically stable country from 1961. until Josip Broy Tito's death in 1980. The Yugoslavian president, Josip

Broz Tito, was especially active on the foreign policy plane. As a reputable leader of a respectable country hi visited and hosted other world leaders. Because of his dynamic, versatile and successful domestic and foreign policy, in spite of all temptations, an ingenious commander of the Yugoslavian partisans, an underspited communist leader, a remarkable Yugoslavian president and a talented politician, Josip Broz Tito, was one of the biggest world leaders and politicians of the 20th century.

Key words: foreign policy, SFRJ, J. B. Tito.

* Овај рад је примљен 08. 04. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 03. 06. 2016. године.

*Людмила С. Циманович
Филологически факултет Белорусског
государственного университета**

ПРАВОСЛАВИЕ КАК СВОБОДА В ПОНИМАНИИ П.П. НЕГОША И Н.В. ГОГОЛЯ («ГОРНЫЙ ВЕНЕЦ» И «ТАРАС БУЛЬБА»)

Аннотация

В данной работе приводится сопоставительный анализ произведений двух классиков славянских литератур: «Горный венец» П. П. Негоша и «Тарас Бульба» Н. В. Гоголя. Разные в жанровом отношении, данные сочинения объединяет общая идейная направленность – неразрывная связь таких понятий, как свобода и православная вера. Ссылки на историю создания произведений также доказывают аналогичные интересы двух писателей: Негош и Гоголь рассматривали фольклор как источник образности и сюжетов для своих произведений. Историческая основа, эпопейный охват событий, обращение к богатому народному литературному наследию позволили двум представителям сербской и русской литератур создать произведения не теряющие своей актуальности до сих пор, причем каждый из них сделал это на материале прошлого своего народа.

Ранее не сопоставляемые произведения анализируются с точки зрения общности идей, мотивов и исторических обстоятельств, побудивших Негоша на написание драматической поэмы «Горный венец», а Гоголя – повести «Тарас Бульба».

Ключевые слова: Петр II Петрович Негош, Н.В. Гоголь, «Горный венец», «Тарас Бульба», православие, «истребление потурченцев», сербская литература, русская литература, фольклор, казачество.

* Сонскатель кафедры славянских литератур

Романтизм возродил интерес писателей к осмыслению истории народов и их национально-освободительной борьбы. При этом представители романтизма видели прошлое как идеальный мир, показывая героизм не только как проявление отваги и доблести, но и как итог высокой нравственности. Черпая темы и сюжеты из фольклора, писатели-романтики создали значительный ряд произведений, воспевающих народную борьбу за независимость, которая всегда является ключевым моментом в формировании сознания народа.

Интерес к славному прошлому в среде славян стал толчком для утверждения литератур как национальных: «В эпоху романтизма возникло и литературное понятие, т.е. литературно-исторический термин «всемирная литература», охватывавший узкое французское, английское и немецкое языковое пространство. Но разрушительное слово «свобода», которое всегда охватывает личную и национальную свободу, свободу мысли и верований, свободу совести и любви, свободу творить и тем самым выбирать язык искусства, форму, стиль, свободу личной и коллективной идентификации, в тот первоначально узкий и неоднородный литературный круг в первой половине XIX века включило русских, датчан, поляков, итальянцев, чехов, греков и южных славян, которые благодаря своим пробудившимся простым жизненным силам снова ступили на мировую арену».¹

Национальное своеобразие – один из главных предметов рефлексий славянских писателей и литературоведов начала XIX века. Особенно остро вопрос о «самости» встал для народов, лишенных государственности. Следует отметить, что в тот период среди славян только русские имели свое государство (в состав которого, кстати, входили и поляки). И если в среде южных и западных славян, где на протяжении столетий шли процессы онемечивания и исламизации – со стороны Австро-Венгрии и Турции соответственно – отражение освободительной борьбы в литературе стало призывом к возрождению национальных ценностей, то в русской словесности начала подниматься тема объединения славян под предводительством России – мощного славянского государства. И хотя реализация данной политической миссии сознанием подчиненных народов воспринималась противоречиво, сербы, черногорцы, чехи, словаки и хорваты

1) V. Osolnik, „Romantičarski nacionalni epovi i nacionalni identitet Južnih Slovena“ u: *Zbornik referata za štirinajsti mednarodni slavistični kongres, Ohrid, 10–17 septembar 2008.* (ur. A. Derganc i drugi), Slavistično društvo Srbije, Ljubljana, 2008, str. 180.

позитивно относились к стремлению российского императора поддерживать их права и свободы.

Литературы южных и западных славян в эпоху европейского романтизма развивались стремительно: «О силе и интенсивности этого процесса говорит тот факт, что в течение всего нескольких десятилетий почти утраченная письменность не только возродилась, но и дала значительные художественные ценности. Назовем лишь имена Я. Коллара, Ф. Челаковского, К. Г. Махи, Й. К. Тыла, К. Гавличка-Боровского, К. Я. Эрбена, Б. Немцовой, Я. Краля, А. Сладковича, Я. Халупки, Я. Ботто – в Чехии и Словакии, П. Негоша, Б. Радичевича, Й. Йовановича-Змая, Ф. Прешерна, С. Вразы, И. Мажуранича – в литературах народов нынешней Югославии, П. Славейкова, Л. Каравелова, В. Друмова, Х. Ботева – в Болгарии. С относительно небольшой долей преувеличения можно сказать, что за короткий срок в стяженном и сокращенном виде эти литературы как бы повторили весь путь развития мировой литературы от первичных художественных форм и фольклора к стадии развитой профессиональной литературы».²

Славянский романтизм характеризуется синкретизмом жанров и форм – как взятых из западноевропейской словесности, так и аутентичных, фольклорных. «Художественный мир произведений славянских романтиков подвергается фольклоризации. Отсутствие системных исторических знаний о древней эпохе, о собственной мифологии компенсировалось всевозможными мифопоэтическими реконструкциями в русле устного народного творчества».³

Данная тенденция, как и интерес к героической борьбе своего народа, проявилась в творчестве двух великих представителей русской и сербской литератур: П. П. Негоша в драматической поэме «Горный венец» и Н. В. Гоголя в повести «Тарас Бульба». Примечательно, что данные произведения, знаковые не только для своего времени, но и актуальные до сих пор, ранее не сопоставлялись, хотя в идейном плане они весьма близки. Попробуем разобраться, на основании чего можно прийти к такому выводу.

- 2) С. В. Никольский „Славянские литературы эпохи национального возрождения“ у зборнику: *Славянские литературы в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII–XIX вв. Материалы международной конференции ЮНЕСКО* (ред. Д. Ф. Марков и др.), Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, Международная ассоциация по изучению и распространению славянских культур, Москва, 1978, стр. 199–200.
- 3) А. Т. Милановский, „Славянские литературы эпохи романтизма в интерпретации Д. И. Чижевского“ у зборнику: *Слов'янський збірник* (ред. О. А. Войцев), Міністерство освіти і науки України, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Філологічний факультет, Чернівці, 2013, стр. 308.

1. ФОЛЬКЛОРНАЯ ОСНОВА ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Как известно, традиции сложения эпических песен в Черногории во времена Негоша поддерживались и культивировались. Здесь народные сказители даже выработали определенный канон, так как рассматривали эпические песни не только в качестве хранилища народной памяти, но и как средство информирования: «Эпические песни черногорские, повествующие о событиях новой нашей истории, отличаются от остальной эпической поэзии, среди прочего, по ритму и по соблюдению исторической правдивости событий, о которых в них поется. Соблюдение точности событий новой истории было обусловлено также положением и ролью эпической песни в Черногории. Песня была средством общественной коммуникации, она давала оценки людям и событиям, определяла ценности. Она должна была удовлетворять критерию правдивости, так как это и было условием ее существования. Только будучи правдивой, она могла быть принята и передаваема».⁴

Наследуя эпические песни, П. Негош делает свои первые шаги на литературном поприще. Однако, по мнению Й. Деретича, его дебютные произведения являлись скорее подражаниями эпосу, так как их отличали «содержание ... и идейность, которые свойственны художественной литературе».⁵ И подобные произведения (*песме «на народну»*) получили свое распространение в Черногории во многом благодаря усилиям владыки Петра I Негоша (Цетиньского), старавшегося «укрепить официальную черногорскую традицию, чтобы сделать ее опорой своей политики».⁶ В качестве тем для своих первых произведений Негош выбирает заинтересовавшие его исторические события, о которых он узнавал из книг, хранившихся в библиотеке Цетиньского монастыря (первые известные произведения поэта «Чеклические сваты» и «Песнь о царице Екатерине и турецком султани»). Облекая данные события в литературную форму, Негош со временем вырабатывает свой собственный поэтический стиль, однако при этом остается верен традициям сложения народной поэзии. Десятисложники Негоша, будто бы высеченные из скал Черногории, достигли совершенства в драматической поэме «Горный венец»: «Стих Негоша,

4) B. Banjević, „Viđenje Njegoša“, *Matica: časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu*, br. 55/2013, str. 9–10.

5) Јован Деретић, *Композиција Горског вијенца*, Библиотека Октоих, Подгорица, 1996, стр. 3–34.

6) *Ibid*, стр. 33.

посредством которого он достиг своей поэтической вершины – это десятисложник эпической и лирической народной литературы. Это естественный стих черногорского языка. Этот десятисложник часто отождествляется с эпическим десятисложником, который по своей природе – стих повествования, а в слабых эпических песнях, которых много, он достаточно пустой и поверхностный. Десяtisложник Негоша – совершенно другой стих, несущий в себе всю лирическую шкалу, ее утонченность и прозрачность, связывая ее с глубиной и сложностью драматической структуры языка». ⁷

С эпическими песнями «Горный венец» объединяет не только стихотворный размер: многочисленные ссылки на героев косовского цикла повсеместно присутствуют в произведении: Милош Обилич, предатель Вук Бранкович, царь Лазарь, братья Юговичи и др. Кроме того, в канву своего произведения Негош гармонично вплетает народные лирические песни: плачь Сестры Батрича, «в котором Негош дал синтез всех главных характеристик черногорского плача», ⁸ сватовскую мусульманскую песню в исполнении Мустай-кадия и отрывки из гуслярских песен, которые поют Вук Лешевоступац, игумен Стефан и «коло».

Широкий охват народной жизни, традиций и верований черногорцев удался Негошу во многом благодаря внесению в повествование описания черногорских обычаев: здесь представлено сватовство и женитьба (в сцене между сватами черногорцами и порученцами), упоминается обычай остригать волосы после утраты родственника женщинам (снаха Милонича-бана), а также оплакивать усопших (сестра Батрича), представлены аллюзии на сербские религиозные традиции (сжигание бадняков, празднование Крестной Славы, собрание скупщины по праздникам), а также представления о мифологических существах (ведьма, вила). Как верно отметил Йован Деретич, «Негош сплел целую черногорскую историю, воспел самые важные события прошлого со времен Неманичей до начала XVIII века, нарисовал повседневную жизнь черногорцев, их праздники, собрания, представил народные обычаи, верования и понимания, показал соседние народы, турок и венецианцев. В общем, в «Горном венце», в составляющих его 2 819 стихах (десяtisложниках, за исключением одной включенной песни, написанной девятисложником, и одного плача – двенадцатисложником) нашли место три мира, три цивилизации,

7) B. Banjević, *Opus citatum*, str. 21.

8) N. Kilibarda, *Studije i ogledi o crnogorskoj usmenoj književnosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, str. 275.

которые между собой соприкасались и переплетались на нашей земле».⁹

Что касается повести Гоголя «Тарас Бульба», то здесь также уместно говорить о многочисленных фольклорных аллюзиях и мотивах. Во-первых, многие исследователи отмечали лиризм и музыкальность прозы Гоголя, что роднит ее с украинской думой: «актуальность музыкального кода в творчестве Гоголя видится в том, что понятие звука как одна из центральных смысловых категорий обнаруживает свою многомерность. С формальной точки зрения проза Гоголя представляет собой особый вид текста, в котором смыкаются принципы, характерные для прозаического и поэтического произведения».¹⁰ Кроме этого, сходство повести с народным эпосом проявляется «в поэтике и стиле «Тараса Бульбы»: былинном размахе и масштабности, гиперболизме художественных обращений; торжественном, лирико-патриотическом тоне повествования; в формах ритмизированного сказа; в «растворении» автора в образе народного певца, бандуриста; в широчайшем использовании фольклорных приемов (повторов, параллелизма, символики и метафорических образов, например, образ битвы-пира или троекратное обращение Тараса к куренным атаманам во время битвы под Дубно и их троекратный же ответ)».¹¹

Отдельно следует упомянуть общий интерес двух литераторов к собиранию фольклора: как известно, Негош не только слагал произведения в жанре народных эпических песен, но и выступал как собиратель фольклора и составитель антологии эпических песен (сборник «Зеркало сербское»). Гоголь также, «начиная с гимназических лет, собирал украинские народные песни, вписывая их в особую «Книгу всякой всячины, или Подручную энциклопедию».¹² При этом русский классик был глубоко убежден, что «песни для «Малороссии – всё: и поэзия, и история, и отцовская могила. Кто не проникнул в них глубоко, тот

9) J. Деретић, *Кратка историја српске књижевности*, Пројекат Растко, доступно на: http://www.rastko.org.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic_knjiz_06.html (приступљено 10. 6. 2016.)

10) А. Г. Савинова, «Музыкальный ход в художественной прозе Н. В. Гоголя: образы колокола и колокольчика», *Вестник Томского государственного университета*, бр. 333/2010, стр. 17.

11) В. Н. Аношкина, Л. Д. Громова, *История русской литературы XIX века: 1800–1830-ые годы: учебник для студентов высших учебных заведений*, Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, Москва, 2001, стр. 197.

12) В. В. Мочалова, «Славянская тема у Гоголя» у зборнику: *Н. В. Гоголь и славянские литературы* (ред. Л. Н. Будагов), РАН, Институт славяноведения, Москва, 2012, стр. 52.

ничего не узнает о протекшем быте этой цветущей части России».¹³ Одной из задач своего творчества Гоголь считал привлечение интереса к украинскому фольклору, который, будучи оставленным без внимания, стоял под угрозой полного забвения: «Возрождению украинского фольклорного и исторического наследия Гоголь стремился способствовать не только своими усилиями собирателя и историческими трудами, но и художественными произведениями, написанными на материале из украинской истории. Такова трагедия «Выбритый ус», незаконченная и сожженная, которую он начал писать в 1839 г., работая над второй редакцией «Тараса Бульбы». Материал, собранный Гоголем для исторической драмы, был им использован в новой редакции «Тараса Бульбы».¹⁴

2. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИСТОРИИ

Примечательно также, что и «Горный венец» Негоша, и «Тарас Бульба» Гоголя написаны отчасти на историческом материале, взятом именно из народных песен, а не из летописей и хроник. Для своей повести Гоголь позаимствовал из фольклора обширные описания быта, считая при этом, что «историк не должен искать в них (песнях – Л.Ц.) показания дня и числа битвы или точного объяснения места, верной реляции: в этом отношении немногие песни помогут ему. Но когда он захочет узнать верный быт, стихии характера, все изгибы и оттенки чувств, волнений, страданий, веселий изображаемого народа, когда захочет выпытать дух минувшего века, общий характер всего целого и порознь каждого частного, тогда он будет удовлетворен вполне; история народа разоблачится перед ним в ясном величии».¹⁵ Бытовых описаний в повести очень много: это и описания казацкого жилья, трапезы, одежды, оружия, застолий, жизненного уклада и обычаев. С историей, описываемой в повести, связан и сам Гоголь: по мнению некоторых исследователей, прототипами его героев били реальные запорожские казаки, генетическое родство с которыми писатель отыскал: «Гоголь, создавая образ атамана, штудировал историю Малороссии, «погружаясь» в летописи, легенды, козацкие песни. Понятно и стремление исследователей найти для этого мощного, целостного образа такой же «высокий», исторически достоверный прототип, в идеале — родственник

13) Н. В. Гоголь, *Полное собрание сочинений в 14 томах*, Москва, Ленинград, 1952, том 8: *О малороссийских песнях*, стр. 91.

14) В. В. Мочалова, *Opus citatum*, стр. 53–54.

15) Н. В. Гоголь, *Opus citatum*, стр. 91.

писателю...».¹⁶ Примечательно, что главный герой поэмы Негоша (владыка Даниил) также являлся его предком – первым из рода Петровичей-Негошей, возглавившим цетиньскую митрополию, вокруг которой складывалось черногорское государство. Будучи незаурядной личностью и весьма энергичным политиком он запечатлен во многих эпических песнях.

В историю российских внешнеполитических связей Даниил Степанов Петрович-Негош вошел как первый черногорский союзник России, ведь именно в период его правления были установлены русско-черногорские отношения, которые во многом определили не века вперед внешнюю политику Черногории. Но наиболее известен этот правитель в своей стране по событиям, получившим название «истребление потурченцев» (*истрага потурица*). «Следующее происшествие вывело Даниила на поприще действия, и с этого времени вся История Черногории, современная ему и будущая, тесно связана с его лицом».¹⁷ Данный эпизод считается ключевым в понимании истории сербского населения Балканского полуострова, потому что его исход во многом определил дальнейшее развитие событий.

Как верно заметил Савва Бабић, «об истреблении потурченцев мы не знаем ничего достоверно («исторически»), но *истрага* существует в художественном произведении».¹⁸ Действительно, об этом инциденте, как и о других важных событиях жизни черногорцев, была сложена эпическая песня, которую С. Милутинович в сборнике «Песни черногорские и герцеговинские» поместил под названием «Освобод». В песне «кратко, но ясно повествуется о том, как Черногория освободилась от турок своих всех во время и духом преславного серба и христианина Владыки Даниила Степанова Негоша».¹⁹ А причиной, толкнувшей правителя на такую расправу, стало вероломное пленение последнего со стороны Скадарского паши, когда черногорский правитель прибыл в Зету для освящения церкви: «Во время литургии турки схватили его и начали мучить. Так описывает народная песня обстоятельства, предшествовавшие плену владыки».²⁰ Милутинович в своей

16) В. Д. Денисов, „К вопросу об исторической основе повести Н. В. Гоголя «Тарас Бульба» (1935)“, *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, бр. 137/2010, стр. 87.

17) А. Н. Попов, *Путешествие в Черногорию*, Типография Эдуарда Праца, Москва, 1847, стр. 78.

18) Сава Бабић, *Негош или Истрага и истражени: 76 записа о Његошу и нама*, Замајац, Тардис, Београд, 2013, стр. 36.

19) С. Милутиновић, *Певанія черногорска и херцеговачка, собрана Чубромъ Чайковиће-мъ*, Будим, 1833, стр. 62.

20) А. Н. Попов, *Opus citatum*, стр. 79.

«Истории Черногории от основания до нового времени» указывает на иные обстоятельства пленения Даниила: посланник султана Демир-паша приказал жителям Зеты «привести к нему владыку с Цетине... на важный разговор, так их и искусил. Зетские сербы-христиане пошли в Цетине, позвали владыку к визирю, но тот бы никогда не пошел, если бы его не уговорили, ручаясь головой и душой; так он и пошел. Демир, как только увидел идущего к нему владыку, принял его лживо-хорошо; начав с ним разговор, увидел, какой души и сердца это человек, а глазами уже смерив его, так как тот был самым высоким и статным человеком, при этом дерзновенным и неустрашимым. Этих качеств без всякого спора хватило для того, чтобы вызвать ярость и пакость варвара против себя, поэтому он сразу приказал бросить его в темницу».²¹ Однако оба источника совпадают в изложении продолжения событий: немало физических и моральных мучений пришлось вынести владыке, прежде чем черногорцам удалось его выкупить. Вернувшись в Цетине он призвал черногорцев:

*За слободу и за веру нашу,
Дас' бранимо од невере Турске;
Поколимо Црногором Турке,
Кои сусе међ нас уселили
На срамоту и на приевару,
Бранимосе не издаемосе,
И Бог ће ни помоћ акобогда.*²²

Так, предположительно в 1707 г. в канун рождества началось «истребление потурченцев», которое ценой множества жизней черногорских мусульман остановило на продолжительный период распространение ислама в Черногории. Эпическая песня заканчивается тем, что верные Даниилу черногорцы возвращаются к владыке после расправы над предателями идеалов христианства и сообщают ему о своей победе:

*Глас допаде Владику Данила,
Донесе га едно момче младо:
«Муштулук ти драгий господаре!
Погибоше Иногорский Турцы,
Ослободис' наша Црнагора!»*²³

21) С. Милутиновић, *История Церне-Горе одъ искона до новюга времена*, Београд, 1835, стр. 33.

22) С. Милутиновић, *Певанія черногорска и херцеговачка, собрана Чубромъ Чайковиће-мъ*, Будим, 1833, стр. 60–61.

23) *Ibid.*

Обрадованный и отомщенный владыка служит литургию, на которой присутствуют проявившие себя в сражениях герои, и одаривает их оружием.

Отдельно следует упомянуть, что в свою антологию «Зеркало сербское» Негош также включил данную песню, озаглавив ее «Сербский сочельник» (*Српско Бадњи вече*). Значительных изменений поэт в текст песни не вносил, поэтому останавливаться подробно мы на данном произведении сборника не будем.

3. ОТОЖДЕСТВЛЕНИЕ ПРАВОСЛАВИЯ И СВОБОДЫ

Однако у Негоша в осмыслении событий «истребления потурченцев» изменения появились на этапе создания «Горного венца»: если в эпической песне завязкой является пленение владыки, а его унижения в плену становятся причиной расправы с черногорскими мусульманами, то в драматической поэме эпизод пленения Даниила упоминается вскользь, как событие отдалённое от основного действия на один год:

*Грдни дане, да те Бог убије,
који си ме дао на свијету!
Час проклињем лански по сто путах
у који ме Турци не смакоше,
да не варам народње надање.²⁴*

И делает это автор намеренно, чтобы показать, что в данном событии был не личный интерес его предка, а историческая необходимость целого народа, направленная на сохранение своей веры, служащей гарантом единства: «Идея славянского единства была неразрывно связана с идеей православия, которому славянофилы отводили в своем учении одно из важнейших мест. Православие призвано было не только стать оружием против мусульманства, католицизма и других религий, исповедуемых угнетателями славян, но и средством смирения самых славян».²⁵ Данная концепция была также положена в основу идеи черногорского государства, которое возглавляли православные митрополиты, исполняющие как религиозные, так и политические функции. Причем порой

24) Петар Петровић Његош, *Сабрана дела у 7 томова*, том 3: *Горски вијенац*, Београд, Цетиње, 1974, стр. 16.

25) Е. А. Дудзина, „Славянофилы и национальное возрождение славян“ у зборнику: *Славянские литературы в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII–XIX вв. Материалы международной конференции ЮНЕСКО* (ред. Д. Ф. Марков и др.), Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, Международная ассоциация по изучению и распространению славянских культур, Москва, 1978, стр. 84–85.

исполнение последних требовало от правителей намного больше и времени и усилий, по сравнению с церковными обязанностями, доказательством тому может служить активное участие в военных действиях владыки Даниила, Василия Петровича-Негоша и Петра I Петровича-Негоша, а также многочисленные действия, предпринимаемые самим Негошем на дипломатическом поприще. П. А. Ровинский, автор фундаментального труда по истории и этнографии «Черногория в ее прошлом и настоящем», в конце XIX в. отмечал: «Священничество Черногорское до недавнего времени отличалось от остального народа только грамотностью и знанием обрядовой стороны богослужения, и поэтому единственное поучение состояло в постоянном проповедовании народу борьбы с противниками креста: «За имя Бога и крест часни!». Не только мирские священники, но и монахи участвовали в битвах и рубили неприятельские головы. Архипастырям новейшего времени трудно было бороться против того, чтобы священство, по крайней мере, без крайней необходимости не мешалось в военные дела; да и теперь еще редкий священник не предпочтет какой-нибудь военный подвиг исполнению своей прямой священнической обязанности».²⁶

Также необходимо отметить специфику религиозности живших в те времена черногорцев, сводившейся у основной массы населения лишь к бездумному исполнению обычаев:

*Но примајте вјеру прађедовску,
да бранимо образ отачаства.
Ћуд лисичија не треба курјаку!
Што јастребу оће наочали?
Но ломите мунар и џамију,
па бадњаке српске налагајте
и шарајте ускрсова јаја,
часне двоје постах да постите;
за остало како вам је драго!²⁷*

Негош данные примитивные взгляды высмеивал, так как осознавал существование единого Бога, «о котором говорят и сербы и турки, которым клянутся одни и другие, которого призывают в свидетели одни и другие, которому молятся, хоть и по-разному одни и другие... Бог как таковой никогда не был предметом религиозных споров между черногорцами и турками».²⁸ В то же

26) П. А. Ровинский, *Черногория в ее прошлом и настоящем : в 6 томах*, Типография Императорской Академии Наук, 1897, стр. 409.

27) Петар Петровић Његош, *Opus citatum*, стр. 46.

28) Николај Велимировић, *Религија Његошева*, Октоих, Подгорица, 2001, стр. 126.

время поэт понимал, что для осмысления данного факта простыми черногорцами в стране необходимо развивать образование.

У гоголевских казаков также представления о сущности христианства сводились к борьбе с неверными и неглубоким знанием православной традиции, подтверждением чему может служить следующий фрагмент из повести: «Пришедший являлся только к кошевому, который обыкновенно говорил: «Здравствуй! Что, во Христа веруешь?» «Верую!» – отвечал приходивший. «И в троицу святую веруешь?» «Верую!» «И в церковь ходишь?» «Хожу!» «А ну, перекрестись!» Пришедший крестился. «Ну, хорошо», отвечал кошевой: «ступай же, в который сам знаешь, курень.» Этим оканчивалась вся церемония. И вся Сечь молилась в одной церкви и готова была защищать ее до последней капли крови, хотя и слышать не хотела о посте и воздержании».²⁹

Таким образом, в сознании казаков православная вера была главным критерием принадлежности к свободолюбивому братству: «Всякой имел полную волю приставать к этому обществу, но он должен был непременно принять греческую религию».³⁰

Исходя из сказанного, можно сделать вывод о том, что концепции Негоша и Гоголя сходятся относительно значения православной веры в сознании двух народов, сражающихся за свое право существовать: «Нет силы сильнее веры. Непреоборима и грозна она, как нерукотворная скала среди бурного, вечно-изменчивого моря. Из самой середины морского дна возносит она к небесам непроломные свои стены, вся созданная из одного цельного, сплошного камня. Отвсюду видна она и глядит прямо в очи мимобегущим волнам. И горе кораблю, который нанесется на нее! В щепы летят бессильные его снасти, тонет и ломится в прах всё, что ни есть на них, и жалким криком погибающих оглашается пораженный воздух».³¹ Негошевским черногорцам так же, как казакам Гоголя, вера дает жизненные силы, делает их непобедимыми: «В этих голых скалах и привычке черногорцев воевать со всяким и переносить всевозможные трудности заключается их непобедимость; главным же образом они непобедимы оттого, «что все они войны от рождения и презируют смерть»».³²

29) Н. В. Гоголь, *Полное собрание сочинений в 14 томах*, Москва, 1937, том 2: *Тарас Бульба* стр. 39–172.

30) Н. В. Гоголь, *Полное собрание сочинений в 14 томах*, Москва, Ленинград, 1952, том 8: *Взгляд на составление Малороссии*, стр. 40–49.

31) Н. В. Гоголь, *Полное собрание сочинений в 14 томах*, Москва, 1937, том 2: *Тарас Бульба* стр. 166–167.

32) П. А. Ровинский, *Петр II (Раде) Петрович Негош, владыка черногорский 1830-1851*, Типография Е. Евдокимова, 1889, стр. 162.

4. КОЛЛЕКТИВНИЙ ОБРАЗ НАРОДА

Презрение к смерти главным образом обусловлено идеей о «небесной Сербии», сформировавшейся среди сербского населения на Балканах после поражения в Косовской битве (1389 г.). «Косовская традиция в черногорских горах веками хранилась как насущная потребность в хлебе и воде, а целиком судьба этих людей определена косовским заветом».³³ И это нашло особое воплощение в творчестве Негоша, достигнув апогея именно в драматической поэме «Горный венец». По этой причине Иво Андрич назвал Негоша «трагическим героем косовской мысли», потому что, по словам самого Негоша, взятым из «Горного венца», «надање се наше закопало / на Косово у једну гробницу».³⁴ А «в литературной деятельности Негоша фатальный знак косовской судьбы везде присутствует, и даже когда поэт о нем не говорит, так как им обусловлено все поэтическое творчество Негоша».³⁵

Носителями «косовской мысли» являются все герои поэта, участвующие в «истреблении потурченцев», однако наиболее завершена она в монологах «кола», которые представляют собой «пјесну изведену, из главе је цијела народа».³⁶ «Коло» в «Горном венце» поет об истории сербского народа, которая неразрывно связана с Косовской битвой:

*О проклета косовска вечеро,
куд та срећа да грдне главаре
све потрова и траг им утрије;
сам да Милош оста на сриједи
са његова оба побратима,
те би Србин данас Србом био!*³⁷

Согласно концепции романтизма, образ народа в литературных произведениях становится одним из центральных: «В связи с тем, что романтизм в сербской литературе формируется на фоне национально-освободительной борьбы, изображение движущей силы этой борьбы — национального коллектива — как

33) Б. В. Поповић, „Његошев косовски завет“ у зборнику: *Од косовског завета до Његошевог макрокозма: Петар II Петровић Његош (1813–2013)* (ур. Б. Јовановић), Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, стр. 218.

34) Петар Петровић Његош, *Сабрана дела у 7 томова*, том 3: *Горски вијенац*, Београд, Цетиње, 1974, стр. 17.

35) Иво Андрић, *Његош као трагични јунак косовске мисли*, Октоих, Подгорица, 1996, стр. 20.

36) Петар Петровић Његош, *Сабрана дела у 7 томова*, том 3: *Горски вијенац*, Београд, Цетиње, 1974, стр. 24.

37) *Ibid*, стр. 21–22.

индивидуума стало основным в творчестве некоторых сербских романтиков. Сербский романтический герой осознает себя частью коллектива и гордится этим, он не ищет свободы для себя лично».³⁸

Изображение народной массы в образе «коло» стало новым приемом в сербской драматургии, введенным Негошем. «Коло» ассоциативно связывают с древнегреческой трагедией, в которой аналогичную роль выполнял хор. Однако оно имеет и свои исконные балканские истоки: «Когда речь заходит о народных танцах – коло и плясках–хороводах (*kolanje*) — корни данных слов мы находим в далеком прошлом. Иллирийско-дарданские племена калабры с территории сегодняшнего Санджака перешли в Италию и дали там название региону Калабрия. Многочисленные существительные и имена собственные, которые и сегодня используются, происходят от этого племени. Приведем примеры, которые непосредственно связаны с народным танцем: основное значение круг или колесо, а производный элемент «*ko(l)la*» или «*ka(l)la*» сохранился не только в славянских языках и албанском, но и у античных лексикографов».³⁹ Первоначально сербское «коло» обозначает танец, в котором песенное сопровождение вторично и может вообще отсутствовать. Однако Негош выводит песни *кола* на первый план, лишь невзначай упоминая о танцевальной составляющей: «Главари су се макли на страну, а народ коло води».⁴⁰

Примечательно, что в повести «Тарас Бульба» Гоголь также описывает казачий танец, который является «знаком нерасчлененности и слитности народного коллектива»⁴¹: «Нельзя было без движения всей души видеть, как вся толпа отдирала танец самый вольный, самый бешеный, какой только видел когда-либо мир, и который, по своим мощным изобретателям, носит название казачка. Только в одной музыке есть воля человеку. Он в оковах везде».⁴² Между тем, у Гоголя танцу не отводится такая роль, как у Негоша. Он лишь раз упоминается на страницах повести. Однако если анализировать творчество русского писателя в целом, то можно прийти к выводу, что он не раз использовал данную деталь, чтобы передать стихийную вовлеченность персонажей в общее действие.

38) И. В. Зенкевич, „Сербская романтическая поэма первой половины XIX века“, *Проблемы филологии: язык и литература*, 2/2010, стр. 28.

39) S. Jerkov, „Kratik istorijat muzičkog folkloru u Crnoj Gori“, *Matica: časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu*, 65/2016, str. 191.

40) Петар Петровић Негош, *Opus citatum*, стр. 21.

41) Ю. В. Манн, *Поэтика Гоголя*, Художественная литература, Москва, 1988, стр. 14.

42) Н. В. Гоголь, *Полное собрание сочинений в 14 томах*, том 2: *Тарас Бульба*. Редакция 1835 г., Москва, Ленинград, 1937, стр. 277–454.

5. ВЫБОР ЖАНРА

Шире использовать танец-коло в «Горном венце» Негошу позволил также выбранный им жанр произведения: сам он определил его как «историческое событие» (*историческо событије*). По мнению Йована Деретича, данный жанр представляет собой «черногорскую песню-хронику, которая с репортерской точностью повествует о более или менее значимых реальных событиях».⁴³ Поскольку действие в «Горном венце» охватывает период в несколько месяцев (от Троицы до Нового года), то само произведение носит не совсем постановочный характер, а по многим своим характеристикам скорее походит на драматическую поэму, которая как жанр была весьма популярна в эпоху романтизма, нежели на драму в чистом виде.

Как факт следует отметить, что Гоголь также в конце 30-х гг. XIX в. работал над исторической трагедией из истории Запорожья, которая у него не вышла, а собранный для написания материал он использовал при написании второй редакции повести «Тарас Бульба». И хотя его драматическое произведение так и не увидело свет, уцелело лишь несколько фрагментов из него, по которым можно понять, что Гоголь стремился облечь свою трагедию «в потоп речей неугасаемой страсти».⁴⁴ Уместно сделать предположение, что данный замысел нашел в некотором роде свое воплощение в переработанной версии повести «Тарас Бульба»: авторскому переосмыслению подвергся пламенный монолог Тараса о казацком товариществе, произнесенный им перед решающим сражением при осаде Дубно. Данный монолог во второй редакции стал более лаконичным и образным, что придало ему еще больше драматизма.

А теперь вновь обратимся к негошевскому «Горному венцу», точнее, к емким монологам владыки Даниила, содержащим рефлексии об исторической судьбе Черногории, размышления о свободе и тирании, выводы о прошлом и будущем своего народа. В них содержится аналогичный призыв посланию Тараса Бульбы: «Только остались мы сырые, да, как вдовица после крепкого мужа, сирая так же, как и мы, земля наша! Вот в какое время подали мы, товарищи, руку на братство! Вот на чем стоит наше товарищество! Нет уж святее товарищества!»⁴⁵

43) Јован Деретић, *Композиција Горског вијенца*, Октоих, Подгорица, 1996, стр. 91.

44) В. Г. Белинский, „О русской повести и повестях Гоголя (*Арабески и Миргород*)“ у: *Полное собрание сочинений в 13 томах*, Москва, 1953, стр. 199.

45) Н. В. Гоголь, *Полное собрание сочинений в 14 томах*, том 2: *Тарас Бульба. Редакция 1835 г.*, Москва, Ленинград, 1937, стр. 133.

У владыки Даниила:

*Вук на овцу своје право има
ка тирјанин на слаба човјека.
Ал' тирјанству стати ногом за врат,
довести га к познанију права,
то је људска дужност најсветија! ...
Младо жито, навијај класове,
пређе рока дошла ти је жњетва.
Дивне жерстве видим на гомиле
пред олтаром цркве и племена;
чујем лелек ће горе пролама.
Треба служит чести и имену.
нека буде борба непрестана,
нека буде што бити не може -
нек ад прождре, покоси сатана!
На гробљу ће изнићи цвијеће
за далеко неко покољење.⁴⁶*

Следует отметить, что в Черногории «храбрость и речистость – достоинства, которые были наиболее ценны»,⁴⁷ этим и объясняется стройность и содержательная наполненность речей черногорского владыки и других персонажей «Горного венца». Чтобы наиболее ярко выразить стремление народа выражать мысли емко и лаконично, Негош облек свое произведение в форму драмы.

6. ЭПОПЕЙНЫЙ ОХВАТ СОБЫТИЙ

И хотя Негош и Гоголь для своих произведений выбрали жанры, относящиеся к разным литературным родам, «Горный венец» и «Тараса Бульбу» объединяет эпопейный охват изображаемых в них событий. Как верно отметил Г. В. Белинский, «Тарас Бульба», эта дивная эпопея, написанная кистью смелою и широкою, этот резкий очерк героической жизни младенчествуящего народа, эта огромная картина в тесных рамках, достойная Гомера».⁴⁸ С данным мнением трудно не согласится, принимая во внимание тот факт, что в повести автор отразил практически всю историю существования Запорожской Сечи. Сопоставляя отдельные факты, которые обозначенные в тексте (осада г. Дубно (середина XVI

46) Петар Петровић Негош, *Opus citatum*, стр. 36–37.

47) Јован Деретић, *Композиција Горског вијенца*, Окторих, Подгорица, стр. 66.

48) В. Г. Белинский, *Opus citatum*, стр. 298.

в., упоминания церковной унии (1596 г.), подавление казацкого восстания 1637—1638 гг. гетманом Николаем Потоцким, аллюзии на обучение Остапа и Андрия в Киева-Могилянської академии (переименована в Академию в 1689г. и др), можно прийти в выводу, что «Гоголевское произведение обладает особым пространственно-временным континуумом».⁴⁹

Негош в «Горном венце» описывает один непродолжительный фрагмент истории Черногории («истребление потурченцев»), однако многочисленные аллюзии на события Косовской битвы налаживают «непосредственную связь и континуум с основанием и с современниками средневекового события».⁵⁰ Кроме того, упоминание предательства сына Ивана Црноевича Станиши (который присягнул на верность турецкому султану), а также посвящение драматической поэмы «праху отца Сербии», т.е. Карагеоргию – предводителю Первого сербского восстания – расширяют временные рамки произведения, предавая ему эпопейный размах, и связывают все перечисленные события в одну цепь, отражающую ход народно-освободительной борьбы, в которой «истребление потурченцев» является лишь одним из звеньев.

Подводя итог, отметим, что драматическая поэма П.П. Негоша «Горный венец» и повесть Н.В. Гоголя «Тарас Бульба» сопоставимы не только в идейном плане: отражая героическую борьбу народа во имя идеалов православия, авторы сходятся во взглядах на эту борьбу как на вынужденную меру, целью которой была защита и сохранение веры – основы национальной самоидентификации.

Примечательно сходство и дальнейшей судьбы двух бессмертных сочинений русского и сербского классиков: после военных событий, связанных с распадом Югославии и войны в Косово, многие строки «Горного венца» в неверной интерпретации звучали как призыв к геноциду. Чтобы избежать неправильного толкования, необходимо «задать вопрос, могли ли черногорцы того времени, столкнувшись с жестокой опасностью быть уничтоженными как народ со стороны турок (и потурченцев), думать, ощущать и вести себя по-другому, нежели нам это преподнес гениальный Негош в своем шедевре, которое

49) В. Д. Денисов, *Opus citatum*, стр. 85.

50) Б. Р. Златковић, „Косовски завет у устаничкој традицији и Његошевом Горском вијенцу“, у зборнику: *Од косовског завета до Његошевог макроkozма: Петар II Петровић Његош (1813–2013)* (ур. Б. Јовановић), Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, стр. 252.

представляет собой наизначительнейшее явление во всей нашей поэзии». ⁵¹

Аналогично: ввиду последних событий на востоке Украины, по мнению некоторых публицистов, стоит пересмотреть вопрос включения гоголевской повести «Тарас Бульба» в школьную программу, поскольку «знакомство с нею без соответствующего исторического комментирования способствует лишь обострению межнациональных отношений в России XXI столетия». ⁵² Однако не стоит забывать, что в повести, восславляя патриотизм и героизм, «Гоголь настойчиво подчеркивает бессмысленную жестокость своих героев и казачества в целом». ⁵³ А уроки истории должны стать призывом для будущих поколений не допускать и не повторять ошибки предков. Оба произведения не теряют своей актуальности по сей день и требуют серьезного осмысления.

«Горный венец» Негоша и «Тарас Бульба» Гоголя, вобравшие в себя богатое фольклорное наследие южных и восточных славян, обогатившие фонд сербской и русской словесности, по праву считаются жемчужинами славянской литературы в целом.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Иво, *Његош као трагични јунак косовске мисли*, Октоих, Подгорица, 1996.
- Аношкина, В. Н., Громова, Л. Д. *История русской литературы XIX века: 1800–1830-ые годы: учебник для студентов высших учебных заведений*, Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, Москва, 2001.
- Бабић, Сава, *Његош или Истрага и истражени: 76 записа о Његошу и нама*, Замајац, Тардис, Београд, 2013.
- Белинский, В. Г. „О русской повести и повестях Гоголя (*Арабески и Миргород*)“ у: *Полное собрание сочинений в 13 томах*, Москва, 1953, стр. 259–307.
- Велимировић, Николај, *Религија Његошева*, Октоих, Подгорица,

51) Р. М. Штурановић, *О Његошу као пјеснику: прилози тумачењу Његошевих стихова*, Горапрес, Београд, 2005, стр. 108.

52) А. Л. Хорошкевич, „К истории создания повести *Тарас Бульба* Н. В. Гоголя в контексте русско-славянских отношений 1830-х годов и мифа эпохи романтизма о славянском единстве“, у зборнику: *Гоголь и славянские литературы* (ред. Л. Н. Будагова), РАН, Институт славяноведения, Москва, 2002, стр. 107.

53) А. П. Коссовић, „Повесть Н.В. Гоголя «Тарас Бульба» в школе. Проблемы чтения и интерпретации“ *Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Общественные и гуманитарные науки*, 2(7)/2009, стр. 60.

2001.

- Гоголь, Н. В. *Тарас Бульба, Полное собрание сочинений в 14 томах*, Москва, 1937, стр. 39–172.
- Гоголь, Н. В. *Полное собрание сочинений в 14 томах*, том 2: *Тарас Бульба. Редакция 1835 г.*, Москва, Ленинград, 1937, стр. 277–454.
- Гоголь, Н. В. *Полное собрание сочинений в 14 томах*, Москва, Ленинград, 1952, том 8: *О малороссийских песнях*, стр. 90–97.
- Денисов, В. Д. „К вопросу об исторической основе повести Н. В. Гоголя «Тарас Бульба» (1935)“, *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, бр. 137/2010, стр. 84–94.
- Деретић, Јован, *Композиција Горског вијенца*, Библиотека Октоих, Подгорица, 1996.
- Деретић, Јован, *Кратка историја српске књижевности*, Пројекат Растко, доступно на: http://www.rastko.org.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic_knjiz_06.htmls (приступљено 10. 6. 2016.)
- Дудзина, Е. А. „Славянофилы и национальное возрождение славян“ у зборнику: *Славянские литературы в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII–XIX вв. Материалы международной конференции ЮНЕСКО* (ред. Д. Ф. Марков и др.), Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, Международная ассоциация по изучению и распространению славянских культур, Москва, 1978, стр. 83–85.
- Зенкевич, И. В. „Сербская романтическая поэма первой половины XIX века“, *Проблемы филологии: язык и литература*, 2/2010, стр. 27–32.
- Златковић, Б. Р. „Косовски завет у устаничкој традицији и Његошевом Горском вијенцу“, у зборнику: *Од косовског завета до Његошевог макроkozма: Петар II Петровић Његош (1813–2013)* (ур. Б. Јовановић), Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, стр. 251–266.
- Коссович, А. П. „Повесть Н.В. Гоголя «Тарас Бульба» в школе. Проблемы чтения и интерпретации“ *Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Общественные и гуманитарные науки*, 2(7)/2009, стр. 59–63.
- Манн, Ю. В. *Поэтика Гоголя*, Художественная литература, Москва, 1988.
- Милановский, А. Т. „Славянские литературы эпохи романтизма в интерпретации Д. И. Чижевского“ у зборнику: *Слов'янський збірник*

- (ред. О. А. Войцев), Міністерство освіти и науки України, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Філологічний факультет, Чернівці, 2013, стр. 304–312.
- Милутиновић, С. *Певанња црногорска и херцеговачка, собрана Чубромъ Чайковићемъ*, Будим, 1833.
 - Милутиновић, С. *История Церне-Горе одъ искона до новюга времена*, Београд, 1835.
 - Мочалова, В. В. „Славянская тема у Гоголя“ у зборнику: *Н. В. Гоголь и славянские литературы* (ред. Л. Н. Будагов), РАН, Институт славяноведения, Москва, 2012, стр. 44–63.
 - Никольский, С. В. „Славянские литературы эпохи национального возрождения“ у зборнику: *Славянские литературы в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII–XIX вв. Материалы международной конференции ЮНЕСКО* (ред. Д. Ф. Марков и др.), Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, Международная ассоциация по изучению и распространению славянских культур, Москва, 1978, стр. 198–207.
 - Његош, Петар Петровић, *Сабрана дела у 7 томова*, том 3: *Горски вијенац*, Београд, Цетиње, 1974.
 - Попов, А. Н. *Путешествие в Черногорию*, Типография Эдуарда Праца, Москва, 1847.
 - Поповић, Б. В. „Његошев косовски завет“ у зборнику: *Од косовског завета до Његошевог макрокозма: Петар II Петровић Његош (1813–2013)* (ур. Б. Јовановић), Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, стр. 213–225.
 - Ровинский, П. А. *Черногория в ее прошлом и настоящем : в 6 томах*, Типография Императорской Академии Наук, 1897.
 - Ровинский, П. А. *Петр II (Раде) Петрович Негош, владыка черногорский 1830-1851*, Типография Е. Евдокимова, 1889.
 - Савинова, А. Г. „Музыкальный ход в художественной прозе Н. В. Гоголя: образы колокола и колокольчика“, *Вестник Томского государственного университета*, бр. 333/2010, стр. 17–20.
 - Хорошкевич, А. Л. „К истории создания повести Тарас Бульба Н. В. Гоголя в контексте русско-славянских отношений 1830-х годов и мифа эпохи романтизма о славянском единстве“, у зборнику: *Гоголь и славянские литературы* (ред. Л. Н. Будагова), РАН, Институт славяноведения, Москва, 2002, стр. 79–107.
 - Штурановић, Р. М. *О Његошу као пјеснику: прилози тумачењу Његошевих стихова*, Горапрес, Београд, 2005.

- Banjević, B. „Viđenje Njegoša“, *Matica: časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu*, br. 55/2013, str. 7–24.
- Jerkov, S. „Kratak istorijat muzičkog folklora u Crnoj Gori“, *Matica: časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu*, 65/2016, str. 179–198.
- Kilibarda, N. *Studije i ogledi o crnogorskoj usmenoj književnosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.
- Osolnik, V. „Romantičarski nacionalni epovi i nacionalni identitet Južnih Slovena“ U: *Zbornik referata za štirinajsti međunarodni slavistični kongres, Ohrid, 10–17 septembar 2008.* (ur. A. Derganc i drugi), Slavistično društvo Srbije, Ljubljana, 2008, str. 179–190.

Људмила С. Цимановић

ПРАВОСЛАВЉЕ КАО СЛОБОДА У СХВАТАЊУ П. П. ЊЕГОША И Н. В. ГОГОЉА (ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ И ТАРАС БУЉБА)

Резиме

У раду се врши компаративна анализа дела двају класика словенских књижевности – Горског вијенца Петра Петровића Његоша и Тараса Буљбе Николаја Васиљевича Гогоља. Дата дела, различита у жанровском погледу, обједињује заједничка идејна усмереност, а то је нераскидива веза појмова православна вера и слобода. Историја стварања наведених двају дела такође доказује слична интересовања двају писаца. Његош и Гогољ су посматрали фолклор као извор сликовитости и сижеа за своја дела. Историјска основа, обухватање епских догађања и обраћање богатом народном књижевном наслеђу омогућили су представницима српске и руске књижевности да створе дела која не губе актуелност ни данас, при чему је свако од њих то учинио на материјалу прошлости свог народа.

Кључне речи: Петар II Петровић Његош, Николај Васиљевич Гогољ, Горски вијенац, Тарас Буљба, православље, „истрага Потурица“, српска књижевност, руска књижевност, фолклор, козаштво.

* Овај рад је примљен 31. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 03. 06. 2016. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

151

Данијела М. Лакић

УТИЦАЈ ПРОМЕНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ ПРОЦЕСА
ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА НА ПОЛИТИКУ
ПРОШИРЕЊА

169

Зоран Малбашић

ИСТОРИЈСКИ РЕВИЗИОНИЗАМ: ПРОГРЕС НАУКЕ
ИЛИ ИДЕОЛОШКО ОРУЖЈЕ?

*Данијела М. Лакић**

Правни факултет, Слобомир П Универзитет, Република Српска

УТИЦАЈ ПРОМЕНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ ПРОЦЕСА ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА НА ПОЛИТИКУ ПРОШИРЕЊА

Сажетак

У раду се анализира како је промена тенденције процеса европских интеграција, тј. његов заокрет од економске ка политичкој интеграцији, утицала на политику проширења Европске уније. Свака промена у процесу интеграција одражава се и на политику проширења, убрзавајући или успоравајући њен развој и мењајући њен карактер, који је увек у складу са фокусом процеса европских интеграција. Прелазак на политичку интеграцију, након краја хладног рата, који је и најављен оснивањем Европске уније, позитивно се одразио на развој политике проширења, али негативно на њен карактер. Она је тада доживела убрзан развој и процес проширења је постао приоритет Уније, али њен карактер више није у исконском духу процеса европских интеграција. Она је од економско-тржишне политике постала политика геополитичких начела и критеријума.

Кључне речи: Европска унија, процес европских интеграција, политика проширења, заједничка спољна и безбедносна политика.

* Доцент

1. ПРОШИРЕЊЕ КАО СРЕДСТВО ИНТЕГРАЦИЈА: ОД ЕКОНОМСКЕ КА БЕЗБЕДНОСНОЈ ИНТЕГРАЦИЈИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Проширење је трансформисало процес западноевропске интеграције у процес европске интеграције. Од првобитне „Шесторке“, Европска заједница/Европска унија се кроз овај процес развила у заједницу 28 држава и обухватила је већи део европског континента. Процес проширења произвео је и специфичну, намеравану политику која није била предвиђена првобитним оснивачким уговорима, политику проширења. Она остварује основну мисију процеса европских интеграција – повезивање народа Старог континента. Политика проширења је први мировни, добровољни начин повезивања европских народа у једну заједницу и под једну владавину у европској историји.

Досадашњи резултати процеса европских интеграција најчешће се описују као - Европска унија је економски цин, а политички патуљак. До Уговора о Европској унији, 1993. године, примат су имали економски, а од тада политички циљеви процеса европских интеграција. Промена приоритета процеса интеграција мењала је и карактер политике проширења. До почетка деведесетих година прошлог века процес проширења имао је хармоничан и позитиван ток, углавном је био логичан производ и наставак економских интеграционих пројеката, а од тада је стављен у функцију безбедносне интеграције. То ће имати позитиван učinак на развој и уобличавање политике проширења, али негативан по њен квалитет и карактер.

Иако је основни циљ процеса европских интеграција од почетка био политичког карактера, обезбеђивање мира и безбедности, до њега се у европској реалности након Другог светског рата једино могло доћи економским повезивањем. Оно је било преко потребно свим западноевропским земљама које су након два светска рата у размаку од непуне три деценије биле потпуно уништене и неспособне за самосталан економски опоравак. Шуманова декларација јесте истакла „стварање европске федерације“ као крајњи циљ процеса европских интеграција, али је и указала да „она неће бити сачињена од једном нити као целовита конструкција већ ће бити изграђена кроз конкретна остварења – која ће најпре да створе фактичку солидарност“. То је значило да федералистички циљ треба бити остварен на функционалистички начин, кроз сегментирану интеграцију, почев од области које су најближе грађанима и задовољавају њихове основне животне по-

требе, дакле од неполитичког сектора, а пре свега, од економских садржаја. Те области, од којих интерес и користи, сходно њиховој природи има највећи број европских народа, по правилу су и најмање контроверзне и најлакше су за повезивање. Таква интеграција само одређених садржаја, који лако попримају транс-национални карактер, омогућавала је даљу доминацију концепта националне државе на европском тлу што је један од основних услова за успешан развој процеса европске интеграције.

Шуманова декларација је одређивањем европске федерације као крајњег циља интеграција одредила проширење као један од неопходних начина реализације овог циља – повезивање свих европских земаља у једну заједницу. У преамбули Уговора о ЕЕЗ наводи се да су потписнице „одлучне да поставе темеље све ближе уније међу народима Европе и осигурају економски и друштвени напредак својих земаља заједничким деловањем на уклањању препрека које деле Европу. То захтева усклађено деловање како би се осигурао стабилан привредни развој, уравнотежена трговина и поштена тржишна утакмица“. Ове намере биће остварене, између осталог, „успостављањем царинске уније, заједничког тржишта, усвајањем заједничке политике у подручју пољопривреде, успостављањем система који осигурава да на заједничком тржишту не долази до нарушавања тржишног надметања, придруживањем прекоморских територија ради повећања опсега трговине и заједничког унапређења привредног и социјалног развоја“.¹ Тако су Уговором о оснивању ЕЕЗ ови економски пројекти одређени као основни циљеви и кораци процеса европских интеграција, а сваки од њих захтевао је укључивање што већег броја европских земаља. Не можемо говорити о европској царинској унији или јединственом европском тржишту уколико они не укључују што већи број европских земаља. Европска економска интеграција као свој предуслов и као последицу имала је процес проширења. У оснивачким уговорима све три европске заједнице начелно се истиче да су оне отворене за све европске земље, али на основу циљева и карактеристика заједница јасно је да њихове чланице могу бити само европске земље које карактерише тржишна привреда, приватно власништво, вишепартијски политички систем и владавина права, дакле, западноевропске земље. На те територије Европе биће фокусирана и политика проширења до краја хладног рата.

1) Члан 3. Уговора о оснивању Европске економске заједнице, http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_eec_en.htm

Успех пројеката економске интеграције, пре свега, царинске уније и заједничког тржишта, привукао је девет нових чланица које су чланице Заједнице постале 1973. године (Велика Британија, Данска и Ирска), 1981. год. (Грчка), 1986. године (Португал и Шпанија) и 1995. године (Аустрија, Финска и Шведска). Економски интерес био је примарни разлог свих ових земаља за апликацију у чланство ЕЗ/Уније. Нпр. иако је првобитно одбила да учествује у процесу интеграција, након што је увидела да њен доходак у периоду од 1958. до 1969. године порастао за 38%, а у земљама ЕЕЗ-е за 75%, Велика Британија је одлучила да поднесе захтев за чланство у Заједници. Грчка, Шпанија и Португал су аплицирале након збацивања десничарских диктатура када су биле „очајно сиромашне“;² аграрне земље. Укључивање у процес интеграција осим економског опоравка за ове земље имало је и стабилизујући утицај у политичком смислу. Успех Програма јединственог тржишта и логика да „кад се група увећа, цена остајања ван клуба за нечланице може расти“ донела је Заједници захтеве три ЕФТА чланице: Аустрије, Шведске и Финске. Европска економска заједница се од почетка брже развијала од ЕФТЕ. Ово проширење било је најбогатије и најелегантније ЕУ проширење, а све три земље су постале нето даваоци буџета Уније.

Продубљивање процеса европских интеграција (заједничко тржиште претходно је захтевало царинску унију, а оно је даље отворило пут за економску и монетарну унију) подстицало је процес проширења Заједнице, али је, са друге стране, и пријем нових чланица водио ка продубљивању интеграција (нпр. пријем сиромашне Ирске и три медитеранске земље подстакао је ЕЗ да развије кохезиону политику, а прво и четврто проширење које су у процес европских интеграција увели земље са високим нивоом социјалне и заштите животне средине захтевали су од Уније да се прилагоди вишим стандардима које су имале нове чланице, те да унапреди своје политике).

Продубљивање и проширење су два основна начина остваривања процеса европских интеграција. Унија је током своје историје истовремено водила политику све дубље интеграције и пријема нових чланова као два паралелна и међусобно условљавајућа процеса. Проширење је најчешће доводило до даљег продубљивања процеса интеграција, „пре свега зато што је прилагођавање саме Уније сваком проширењу водило ка успостављању нових

2) Дезмон Динан, *Мењање Европе – Историја Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 163.

механизма који су потом еволуирали у правцу продубљивања интеграција“.³ Што се више географски и институционално ширила, Европска унија је све више од „млађег рођака постајала равноправни економски конкурент САД.“⁴ Европска унија је данас највећи светски трговац, са другом најјачом валутом на свету.⁵

Крај осамдесетих и прва половина деведестих година прошлог века, период када су донети Јединствени европски акт и Уговор о Европској унији, представљали су „златно доба“ процеса европских интеграција. Економска интеграција се након јединственог тржишта фокусира на монетарну унију, до данас последњи велики економски пројекат процеса интеграција. Потенцијал програма јединственог тржишта захтевао је као своју надоградњу монетарну унију. Јединствено тржиште, које подразумева слободно кретање капитала и радне снаге, и потпуно независне монетарне политике држава чланица нису ишли једно са другим. Од пројеката политичке интеграције, до Јединственог европског акта једини корак, вредан помена, био је покретање Европске политичке сарадње 1972. године. То, међутим, не значи да иницијатива за политичко повезивање није било. Прве четири деценије процеса европских интеграција карактерисале су више него повољне друштвено-политичке околности које су омогућиле несметано, што дубље, економско повезивање, те и не чуди што је већина тих пројеката успешно реализована. Било је то доба блоковске поделе Европе, учеснице процеса интеграција своју безбедност су везале за НАТО и САД што је искључило стратешке бриге око безбедносних и политичких питања, а процес интеграција је укључивао само западноевропске земље које су историјски, културно и економски припадале истој групи. До тада је, тачније закључно са ЕФТА проширењем из 1995. године, политика проширења била тржишно-економског карактера. Није прописивала никакве посебне услове за стицање чланства Заједнице јер су све земље које је укључивала, углавном, биле истог карактера, са главном разликом у нивоу економске развијености. Политика проширења до краја хладног рата није ни постојала као права политика јер није било ниједног значајнијег и истинског

3) Маја Ковачевић, „Европска унија између политике проширења и тенденција продубљивања европске интеграције“, у зборнику: *Србија у процесу придруживања Европској унији* (приредио Слободан Самарџић), Службени гласник, Београд, 2009, стр. 21.

4) Мирослав Прокопијевић, *Европска унија – увод*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 633.

5) http://europa.eu/pol/cfsp/index_hr.htm, 29/04/2016.

изазова међу земљама - апликантима које би требало да трансформише према својим вредностима.

Крај хладног рата, који је донео историјску прилику за ширење западноевропске власти на исток Европе тј. совјетску зону утицаја, уједињење Немачке и економски успех Заједнице означили су онај неофункционалистички тренутак када се економски сегмент процеса интеграција морао прелити у политичку сферу, тржишно-економска интеграција требала је прећи у политичку. Тај тренутак симболизовао је Уговор из Маастрихта, који до данас „представља израз највећег ентузијазма за интеграције“.⁶ Основана је Европска унија, чији је један од циљева био „да потврђује свој идентитет на међународној сцени“. Оваква формулација, према мишљењу проф. С. Самарцића, значила је да је одређени „идентитет на међународној сцени већ био достигнут деловањем Европске економске заједнице, чиме је изражен и став саме Заједнице о свесности готово достигнутог врхунца економске интеграције“.⁷ Као средство за реализацију овог циља, потврђивања идентитета Уније, Маастрихтским уговором одређено је вођење заједничке спољне и безбедносне политике. Уговором о ЕУ званично је најављен заокрет у процесу европских интеграција – прелазак са економске на политичку, а у оквиру ње и на безбедносну интеграцију (која укључује унутрашње послове и правосуђе, одбрану и спољну политику). Крај хладног рата и пад Берлинског зида представљали су и преломну тачку у развоју политике проширења. По први пут у историји процеса европских интеграција је због политичко-економских карактеристика нових кандидата било неопходно прецизније утврђивање услова за чланство у Европској унији, чиме је започело и конкретно дефинисање и уобличавање политике проширења.

Распад Варшавског пакта, а тиме и нестајање главне безбедносне претње по Европске заједнице током хладног рата, учинио је средњу и источну Европу зоном од стратешког интереса за Унију и САД. Са друге стране, државе овог дела Европе су након краха комунизма јасно изразиле своју опредељеност за приближавање ЕЗ. Политика проширења добила је задатак да процес западноевропске интеграције преведе у процес свеевропске интеграције. Европска унија је то и учинила Источним проширењем из 2004/2007. године, али је њиме променила и карактер своје политике проширења, из економског у геополитички.

6) Мирослав Прокопијевић, *op.cit.*, стр. 28.

7) Слободан Самарцић, „Европска унија – светска сила за боља времена“, Фонд Слободан Јовановић, 24. фебруар 2010. године. www.slobodanjovanovic.org/2010/02/24/slobodan-samardzic-evropska-unija-%E2%80%93-svetska-sila-za-bolja-vremena/, 30/04/2016.

2. УЛОГА ПОЛИТИКЕ ПРОШИРЕЊА У ОСТВАРИВАЊУ ЗАЈЕДНИЧКЕ СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Две деценије након ступања на снагу Уговора из Мастрихта, који је промовисао Заједничку спољну и безбедносну политику, Европска унија још увек не води своју независну, самосталну безбедносну политику. Она, углавном, прати и следи политику САД-а и Северноатлантског савеза. Свако неслагање са потезима и одлукама ова два водећа глобална безбедносна актера значи и неслагање између држава чланица Уније у вези са спољном и безбедносном политиком Заједнице, што често резултира нејединственим наступом Уније у међународној заједници.⁸

Могућност проширења процеса европске интеграције до границе са Русијом био је изазов који западноевропске силе нису могле пропустити, како из историјских, тако и из политичких и економских разлога. Процес проширења подстакао је ЕЗ, која је била готово на врхунцу економске моћи, да област заједничке спољне и безбедносне политике уведе у оснивачке уговоре и постави као приоритет процеса европске интеграције почетком XXI века. Био је то логичан и очекиван корак у функционалистичком развоју Европске заједнице. Након краха Варшавског пакта, Европска заједница је била више него привлачно окриље за земље Централне и Источне Европе које су се нашле на друштвено-економској раскрсници, која се дешава, можда, само неколико пута у историји одређене територије. А за Европску заједницу је у таквим околностима било логично да настави своју мисију економске и политичке интеграције континента зарад осигурања стања мира и своје доминације, те да својој економској моћи као надоградњу дода и политичку моћ кроз проширење и јачање своје спољно-политичке и безбедносне способности. Међутим, овај корак је направљен без претходно утврђене сагласности шта Заједница/Унија тачно жели. Циљеви утврђени у Уговору о ЕУ били су у нескладу и несразмери са механизмима њихове реализације. Заједничка спољна и безбедносна политика (ЗСБП) је област међувладине сарадње, а не знамо ниједан пројекат европске интеграције који је доживео успех почивајући на овом режиму. Ова политика је одређена као инструмент за позиционирање Европске уније као глобалног политичког актера. Од почетка њеног развоја до данас у оснивачким уговорима је јасно прецизирано да ће се

8) Нпр. случај Ирак, Либија и, током 2013. године, питање интервенције у Сирији.

она развијати у складу са обавезама према НАТО-у, у складу са заједничком политиком утврђеном унутар Савеза, без штете по његове акције и као начин јачања европског стуба НАТО-а. Такође, јасно је потврђено да НАТО остаје основа колективне одбране Уније, те да јача европска улога доприноси виталности и успеху Алијансе. Ово је значило да ће, по простој логици ствари, Заједничка спољна и безбедносна политика ЕУ бити допуна политике Северноатлантског савеза и њен наставак.

Унија се кроз своју Заједничку спољну и безбедносну политику и Европску безбедносну и одбрамбену политику фокусира на осигурање меке безбедности, и испуњавање тзв. Петерсбершких задатака⁹ јер је од почетка процеса интеграција своју одбрану односно „тврду безбедност“ поверила НАТО-у. У томе лежи разлог опстанка и доманације Северноатлантског савеза на Старом континенту. Тако је стварање европске самобитности, како истиче Д.Р.Симић, „остало је потиснуто у сенци изузетног положаја НАТО-а, који је у првим годинама после хладног рата једини био способан да изврши све кључне функције колективне одбране и безбедности па су за Европску заједницу остале готово незнатне, допунске безбедносне и одбрамбене улоге“.¹⁰ То се упркос јачању и продубљивању интеграционих процеса суштински није променило да данас. Европски безбедносни и одбрамбени идентитет се, у ствари, „стварао из саме организације НАТО“.¹¹

Политика проширења је од Уговора из Маастрихта морала бити у складу са спољном и безбедносном политиком новоосноване Уније јер су обе, према својој природи и циљевима, део спољних активности Уније. Координација ове две политике је очекивана, неопходна и подразумевана са аспекта процеса европских интеграција. Међутим, ЕУ је своју до тада више него успешну политику проширења ставила у функцију Заједничке спољне и безбедносне политике, која је била тек на почетку свог развоја. Закључно са четвртим, „ЕФТА“, проширењем из 1995. године, процес проширења ЕУ био је економског карактера, а

9) Министри спољних послова и одбране земаља чланица Западноевропске уније усвојили су 19. јуна 1992. године, на састанку у Бону, „Декларацију из Петерсберга“. Њом су утврђене мисије које ће обављати ова организација, тзв. Петерсбершки задаци: хуманитарне мисије или мисије спасавања; мисије одржавања мира; мисије управљања кризама, укључујући и операције успостављања мира.

10) Драган Р. Симић, *Наука о безбедности - савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 112.

11) Лидија Чехулић, *Европска одбрана*, Политичка култура, Загреб, 2006, стр. 15.

задовољавање одређених економских и политичких стандарда Заједнице били су њени основни, примарни критеријуми. Након тога, у петом и шестом проширењу, они су постали секундарни.

- Основни показатељи промене карактера политике проширења и њеног стављања у функцију спољне и безбедносне политике у постхладноратовском периоду су:
- Источно проширење 2004/2007. године и незадовољавање основних политичких и економских услова за чланство у Унији од стране одређених држава кандидата (посебно Бугарске и Румуније);
- масовно и брзо дуплирање броја чланица Уније у релативно кратком временском периоду, са аспекта историје процеса европских интеграција; ЕЗ/Унија је до Заједнице од 15 чланова расла готово 40 година, а у Источном проширењу је за непуну деценију примљено 12 чланица;
- приступање готово свих земаља петог и шестог проширења ЕУ Северноатлантском савезу у току трајања процеса приступања Унији;
- однос Европске уније према региону Западног Балкана, посебно према Републици Србији у вези са проблемом на Косову и Метохији;
- укључивање Косова и Метохије као самосталног субјекта у процес европских интеграција.

Оно што је специфично за Источно проширење јесте управо „промена тенденције, тачније све уже везивање политике проширења за заједничку спољну и безбедносну политику. Доказ за то је пријем, са економског становишта, и неспремних држава, при чему су политички, односно безбедносни и геополитички разлози били одлучујући“.¹² Апликације земаља Централне и Источне Европе захтевале су од Уније да своју политику проширења прилагоди карактеру ових земаља, што је значило да више мора уложити у њихову припрему за чланство, али и пооштрити своје критеријуме за пријем да би очувала достигнути ниво интеграције. То је она и учинила развијањем нове врсте споразума о придруживању, Европских споразума, и прецизнијим формулисањем критеријума за стицање њеног чланства, тзв. критеријума из Копенхагена. Све то је и имало смисла и било је потребно ако упоредимо достигнути ниво развоја ЕУ15 у односу на земље Централне и Источне Европе које су деценијама имале комуни-

12) Слободан Самарџић, *Градња и разградња државе*, Филип Вишњић, Београд, 2008, стр.18.

стичко, једнопартијско уређење и планску привреду. Али оно што није било логично јесте прилично масовно проширење 2004/2007. године, готово дуплирање броја чланица ЕУ, при чему неки од кандидата нису задовољавали ни економске ни политичке критеријуме за пријем у Унију. За ово проширење Унија није имала примарно безбедносне разлоге јер након распада Варшавског пакта и Совјетског Савеза на истоку Европе и није имала стварног непријатеља. Али све земље Источног проширења имале су, можемо рећи, „изузетан“ геостратешки положај и геополитички значај за Северноатлантски савез, самим тим и за ЕУ.

Случај Бугарске и Румуније је кључни доказ да су геополитички критеријуми за проширење постали много важнији од „критеријума из Копенхагена“. Оне су примљене у пуноправно чланство ЕУ иако је било очигледно да се по већини кључних индикатора налазе иза Хрватске. Европска комисија је 2006. године оценила да њихов напредак није потпун, али да то не омета њихов пријем у чланство 2007. године. „САД су се посебно залагале за пријем ове две земље. Као разлог за позитивну одлуку о њиховом пријему најчешће се наводи потреба ширења евроатлантске зоне на исток и давање награде овим безбедносно значајним субјектима, који постају најистуренији актери политике запречавања Русије. Њиховим пријемом попуњена је и повезана прва линија фронта (НАТО-а), читав простор од балтичких земаља на северу до Турске на југу“.¹³

Крај хладног рата поставио је САД као водећег глобалног актера и оне су добиле прилику да кроз НАТО под своју контролу ставе европски континент у потпуности. С обзиром да је Заједничка спољна и безбедносна политика ЕУ, према оснивачким актима морала бити у сагласности са обавезама Уније према НАТО-у, САД су, као најутицајнија чланица Северноатлантског савеза, на овај начин имале и посредну контролу над проширењем ЕУ. У току процеса приступања Европској унији 10 земаља Источног проширења су постале и чланице НАТО-а (у периоду од 1999. до 2004. године). Осим „критеријума из Копенхагена“, приступање Северноатлантском савезу постало је неписана обавеза за приступање ЕУ. Ова пракса биће настављена и у проширењу из 2013. године када је примљена Република Хрватска која је, претходно, 2009. године, постала и чланица НАТО-а.

13) Опширније видети у: Миша Ђурковић, „Геополитички оквир проширења Европске уније: Ширење ЕУ између континентализма и атлантизма“, *Изазови европских интеграција*, Службени гласник, Београд, бр. 8/2010.

Процес стабилизације и придруживања, који је званично промовисан као политичко-правни оквир политике проширења за регион Западног Балкана, спојио је политику проширења и заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ у јединствен оквир - инструмент за решавање проблема земаља насталих распадом СФРЈ и њихово укључивање у Европску унију. Република Србија, од земаља Западног Балкана, има најсложенији однос са Европском унијом као једина земља региона чији је, сецесијом одвојен, територијални део као независна државна творевина укључен у Процес стабилизације и придруживања.

Процес европских интеграција и политика проширења Европске уније почивају на поштовању међународног права и права Уније, али и права свих држава чланица, те држава укључених у процес приступања Унији. Однос Уније према Србији и Косову противречи овим основним правилима и духу процеса европских интеграција. Напредак Србије ка приступању Унији био је, прво, условљен сарадњом са Хашким трибуналом, а данас тзв. „нормализацијом односа са Косовом“, за коју није тачно дефинисано да ли подразумева захтев за признањем Косова од стране Србије. На овај начин је политика проширења директно стављена у службу спољне и безбедносне политике Уније јер је напредак Србије у процесу европских интеграција условљен њеном сагласношћу са решењем „косовског проблема“, проблема ЗСБП-е Европске уније и решења које је она одредила.

Унија је 1999. године имала секундарну улогу у Косовској кризи односно кроз НАТО њене чланице су учествовале у оружаном интервенцији на СР Југославију, у периоду од марта до јуна 1999. године. Први акт Заједничке спољне и безбедносне политике у вези са Косовом и Метохијом, Европска унија је донела тек 10. априла 2006. године, и то заједничку акцију (односила се на формирање тима ЕУ за планирање поводом могуће ЕУ операције управљања кризом на Косову¹⁴), инструмент најмање важности од инструмената ЗСБП-е који су се тада користили у другом стубу. У следећој заједничкој акцији, из септембра 2006. године, која се односила на установљавање тима ЕУ који треба да допринесе припремама за оснивање могуће међународне цивилне мисије на Косову, у тачки 3. истиче се да „Процес стабилизације

14) Council Joint Action 2006/304/CFSP of 10 April 2006 on the establishment of an EU Planning Team (EUP T Kosovo) regarding a possible EU crisis management operation in the field of rule of law and possible other areas in Kosovo, OJ L 112, 26.4.2006, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:112:0019:0023:EN:PDF>, 10/05/2016.

и придруживања представља стратешки оквир политике ЕУ према Западном Балкану, а инструменти тог процеса су отворени за Косово, укључујући и европско партнерство, политички и технички дијалог, програме помоћи Заједнице и др¹⁵. Тачком 3. се, у ствари, наговестило да је оквир политике проширења основ за однос Уније према проблему Косова, проблему ЗСБП-е, али и да ће Унија третирати Косово као независну државу јер се Процес стабилизације и придруживања односи само на државе, а преговори о статусу Косова и Метохије тада су још били у току. Ова тачка је посебно значајна јер се „кроз њу први пут у званичном акту спољне политике Уније указује да је Процес стабилизације и придруживања тј. политика проширења прешла у надлежност заједничке спољне и безбедносне политике“.¹⁵

18. јуна 2007. године, Унија је први пут, званично, употребила термин „*sui generis*” у вези са Косовом. Одређивањем косовског проблема као „јединственог случаја“ Унија се унапред оградила од евентуалног кршења међународног права у вези са решавањем статуса Косова и Метохије. 4. фебруара 2008. године Савет је усвојио заједничку акцију о покретању мисије Европске политике безбедности и одбране на Косову, мисије у области владавине права (EULEX).

Десетак дана након доношења одлуке ЕУ о покретању ове мисије, 17. фебруара 2008. године косовски Албанци (Скупштина Косова као привремени орган самоуправе) су прогласили независност покрајине од Србије. Европска унија је дан касније званично истакла да ће државе чланице саме одлучивати о својим односима са Републиком Косово, а она остаје привржена свим важећим актима међународног права с тим што Косово за њу представља „*sui generis*” случај, што је индиректно значило да за Унију сецесионистички акт косовских Албанаца не представља кршење резолуција и начела међународног права, па ни кршење Резолуције СБ УН 1244 која је гарантовала очување суверенитета и територијалног интегритета Републике Србије.

Косовски Албанци су проглашење независности извршили позивајући се на право народа на самоопредељење које је у Повели УН формулисано као начело равноправности и самоопредељења. После Другог светског рата већина народа у колонијама стицала је независност позивом на ово право, а данас се позивом

15) Слободан Самарџић, „Проблем Косова и Метохије из угла европских интеграција“, у зборнику: *Србија у процесу придруживања Европској унији*, (приредио Слободан Самарџић), Службени гласник, Београд, 2009, стр. 224.

на њега врши и учлањење у ЕУ. У косметском проблему, начело самоопредељења народа дошло је у директан сукоб са начелом очувања територијалног интегритета државе. Подсетимо, један од циљева Заједничке спољне и безбедносне политике Уније је одржавање мира и јачање међународне безбедности у складу са начелима Повеље УН, као и начелима Завршног акта из Хелсинкија и циљевима Париске повеље, укључујући и оне у погледу спољних граница. Завршни акт Конференције о безбедности и сарадњи у Европи, усвојен 1975. године у Хелсинкију, садржи одредбу према којој државе учеснице поштују равноправност народа и њихово право на самоопредељење, делујући увек у складу са начелима повеље УН и одговарајућих норми међународног права, укључујући и оне које се односе на територијални интегритет државе. Слична формулација поновљена је и у Париској повељи за нову Европу, усвојеној на самиту КЕБС-а 1990. године. Европска унија је, такође, прихватила Резолуцију 1244 која је гарантовала очување суверенитета и територијалног интегритета Републике Србије. Према међународном праву, тензија између начела територијалног интегритета и начела самоопредељења народа разрешава се начелом „унутрашњег самоопредељења“. У држави која је етнички хетерогена, све различите етничке групе имају право на унутрашње самоопредељење, дакле на извесну аутономију која служи очувању њихове етничке посебности, као и право на представљеност у централној власти. Према томе, право на самоопредељење не може да буде основ за легализацију сепаратистичких циљева народа или група који живе у вишеетничкој држави.¹⁶ Унија је, међутим, одлучила другачије. Пошто је претходно заузела став да је косовски проблем „*sui generis*“ случај, по њеном тумачењу на Косову и Метохији није се десила унилатерална сецесија, те се ни Унија у односу према Косову није оглушила о норме међународног права. Непуна три месеца касније у непосредном суседству ЕУ, које би такође у скорој будућности могло бити област ширења Уније, десио се још један тзв. сецесионистички проблем када су две грузијске покрајине, Абхазија и Јужна Осетија, прогласиле независност. Европска унија је сада, потпуно супротно од односа у случају Косова и Метохије, захтевала стриктно поштовање међународног права. Званична Унија је заузела став да „потврђује своју пуну посвећеност принципу суверенитета, независности и територијалног интегритета Грузије у њеним међународно признатим границама, потврђеним у Резолуцији СБ УН 1808 од 15. априла 2008. године“.

16) Опширније видети у: Родољуб Етински, *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду и Службени гласник, Београд, 2010, стр. 145.

Унија је и споразум о придруживању Србије Европској унији, инструмент политике проширења, искористила као једно од средстава за легализацију сецесије Косова. Осим што је већ раније истакла да је Процес стабилизације и придруживања као оквир за однос Уније према Западном Балкану отворен и за Косово, Унија је у ставу 2. члана 135. Споразума о стабилизацији и придруживању Србије Европској унији прецизирала да се он неће примењивати на Косову, као територији под међународном управом, чиме је јасно указано да територијални интегритет Србије за Унију не укључује Косово и Метохију. Затим је у члану 16. Споразума утврђена обавеза регионалне сарадња Србије и са државама које су обухваћене ПСП-ом, што је значило и са Косовом. У току 2013. године Унија је најавила отварање преговора о закључивању ссп-а са Косовом што је значило да га, дефинитивно, третира као независну државу јер ПСП као основне субјекте има искључиво државе. Споразум о стабилизацији придруживању између ЕУ и Косова потписан је 27. октобра 2015. године, а ступио је на снагу 1. априла 2016. године.

Све претходно наведено указује нам да је однос Европске уније према сецесији Косова случај на коме је дефинитивно промењена стратегија процеса проширења од економске у геополитичку. То значи да је и „политика проширења, какву смо познавали од краја шездесетих година прошлог века до средине деведесетих према земљама средње и источне Европе, дошла до свог историјског краја. Даље проширење Европске уније у југоисточној Европи, пре свега на Западни Балкан, и даље на европски исток, имаће преобладајуће геополитички смисао и важење“.¹⁷ Основни разлог оваквог односа Европске уније према Косову лежи у чињеници да је водећа глобална сила, САД, од почетка косовског проблема снажно подржавала тежње Албанаца на Косову. С обзиром да су и водеће силе Уније, пре свега Немачка, „подржавале“ албанску страну на Косову, што је наводно последица репресивног односа режима Слободана Милошевића према косовским Албанцима, Унија није хтела, могла нити је имала капацитете да након показане немоћи на Балкану, у овом питању делује супротно до као продужена рука САД и Северноатлантског савеза. Немачка је била међу првим чланицама ЕУ које су признале независност Косова, чиме је и званично најављено да ће чланице Уније следити политику САД према Косову.

17) Слободан Самарџић, „Проблем Косова и Метохије из угла европских интеграција“, *op.cit.*, стр. 235.

Све док је спољна и безбедносна политика Уније у складу са политиком НАТО савеза и процес проширења Уније ће, неминовно, бити усклађен са ширењем Северноатлантског савеза. Политика проширења је у последњој деценији помогла стварању бар привидног успеха Заједничке спољне и безбедносне политике јер се, са аспекта Уније, решавање косовског проблема тј. мисија ЕУЛЕКС сматра великим успехом европске безбедносне и одбрамбене политике.

Међутим, сама политика проширења је постала „привезак“ спољне и безбедносне политике и изгубила свој суштински карактер. У њој су данас основни критеријуми геополитичког типа и интерес НАТО савеза а не Уније, што нам је посебно указао случај Косова и Метохије. Процес приступања Србије ЕУ, и проблем Косова и Метохије, нису третирани и решени у вишедеценијском духу процеса европских интеграција. Према њему очекивано би било да је Унија прво привредно стабилизovala целу територију Србије, укључујући и Косово, остављајући је да сама решава своје унутрашње проблеме, у шта спадају и тежње сепаратистичких покрета. Привредна стабилност, наравно, не би решила етничке нетрпељивости, али би их држала под контролом и обезбедила мирно и сагласно превазилажење сукоба.

Однос ЕУ према проблему Косова и Метохије садржао је у себи кршење основних вредности и начела на којима Унија почива, а самим тим и политика проширења. Њене вредности у овом случају биле су истовремено и оправдање за њихово кршење. Позивом на њих, тачније на заштиту људских права и демократије покренута је НАТО интервенција на СР Југославију, затим мисија ЕУЛЕКС, али је то истовремено значило и губитак тих основних људских вредности за српску мањину на Косову. Полазећи од тога да, према Уговору о ЕУ, „активност Уније на међународној сцени почива на принципима који су представљали основу за њен настанак, развој и проширења, а они имају за циљ да у осталом делу света унапреде демократију, правну државу, универзалност и недељивост људских права и основних слобода, поштовање људског достојанства, принципа једнакости и солидарности и поштовање принципа из Повеље Уједињених нација и међународног права“,¹⁸ упитно је запитати се да ли после промене карактера политике проширења након краја хладног рата ови принципи, и сама политика проширеса ЕУ, у ствари, представљају средство за остварење геополитичких интереса Северноатлантског савеза.

18 Члан 21. Уговора о Европској унији, Official Journal C 191, 29.7.1992. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1992:191:FULL&from=EN>

ЛИТЕРАТУРА

- Динан, Дезмон, *Мењање Европе – Историја Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Ђурковић, Миша, „Геополитички оквир проширења Европске уније: Ширење ЕУ између континентализма и атлантизма“, *Изазови европских интеграција*, Службени гласник, Београд, бр. 8/2010.
- Ковачевић, Маја, „Европска унија између политике проширења и тенденција продубљивања европске интеграције“, у зборнику: *Србија у процесу придруживања Европској унији* (приредио: Слободан Самарџић), Службени гласник, Београд, 2009.
- Етински, Родољуб, *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду и Службени гласник, Београд, 2010.
- Прокопијевић, Мирослав, *Европска унија – увод*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Самарџић, Слободан, *Градња и разградња државе*, Филип Вишњић, Београд, 2008.
- Самарџић, Слободан, „Проблем Косова и Метохије из угла европских интеграција“, у зборнику: *Србија у процесу придруживања Европској унији* (приредио: Слободан Самарџић), Службени гласник, Београд, 2009.
- Самарџић, Слободан, „Европска унија – светска сила за боља времена“, Фонд Слободан Јовановић, 24. фебруар 2010. године.
- www.slobodanjovanovic.org/2010/02/24/slobodan-samardzic-evropska-unija-%E2%80%93-svetska-sila-za-bolja-vremena/.
- Симић, Р. Драган, *Наука о безбедности - савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
- Чехулић, Лидија, *Европска одбрана*, Политичка култура, Загреб, 2006.
- Уговор о оснивању Европске економске заједнице, http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_eec_en.htm
- Уговор о Европској унији, Official Journal C 191, 29.7.1992.
- <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1992:191:FULL&from=EN>
- Council Joint Action 2006/304/CFSP of 10 April 2006 on the establishment of an EU Planning Team (EUPT Kosovo) regarding a possible EU crisis management operation in the field of rule of law and possible other areas in Kosovo, OJ L 112, 26.4.2006,
- <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:112:0019:0023:EN:PDF>
- http://europa.eu/pol/cfsp/index_hr.htm

Danijela Lakic

THE EFFECT OF THE TENDENCY CHANGE IN
THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS ON THE
ENLARGEMENT POLICY

Resume

The paper analyzes the manner in which the tendency change of the European integration process, namely its turn from economic towards political integration, influenced the European Union's enlargement policy. Any change in the integration process is also reflected on the enlargement policy, accelerating or slowing its development, and changing its character, which has always been in accord with the focus of the European integration process. The turn to the political integration, after the end of the Cold War, which was announced by the creation of the European Union, reflected positively on the enlargement policy development, but negatively on its character. At that point, it experienced a rapid development and the enlargement process became the priority of the Union. However, its character was no longer in the original spirit of the European integration process. From economic-market policy, it became a policy of geopolitical principles and criteria.

Key words: The European Union, European integration process, Enlargement Policy, Common Foreign and Security Policy.

* Овај рад је примљен 19. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 03. 06. 2016. године.

Зоран Малбашић

Академија за националну безбедност, Београд

ИСТОРИЈСКИ РЕВИЗИОНИЗАМ: ПРОГРЕС НАУКЕ ИЛИ ИДЕОЛОШКО ОРУЖЈЕ?

Сажетак

Овај рад има за циљ да опише и анализира феномен историјског ревизионизма, његове интерпретације као и реперкусије на дневнополитичку стварност. Такође, у овом раду изложена је генеза појма историјски ревизионизам, услови у којима најчешће долази до историјског ревизионизма, те његови појавни облици. Аутор нарочито настоји да изложи и анализира све перспективе историјског ревизионизма, како позитивне, тако и оне негативне. Посебна пажња посвећена је анализи историјског ревизионизма на ширем подручју Балкана, које важи за подручје оптерећено историјским наслеђем, где овај појам често поприма митологизоване карактеристике и где се углавном користи у политичке сврхе на националном нивоу.

Кључне речи: историјски ревизионизам, Балкан, историјско наслеђе, национализам.

Историја је континуирани дијалог између садашњости и прошлости. Интерпретације прошлости неминовно се мењају одговарајући на нове доказе и нова питања проистекла из тих доказа, те нове перспективе које су стечене протоком времена. Не постоји јединствена, вечна и непроменљива „истина” о прошлим догађајима и њиховом значењу. Ревизионизам, као бескрајна потрага историчара за разумевањем прошлости, је оно што историју чини виталном и смисленом.¹

1) James McPherson, „Revisionist Historians“, *Perspectives on History*, Vol. 41, No. 6, 2003, p. 1.

Историјски ревизионизам, као ригорозна концептуализација историјских догађаја, може да се посматра као континуирани професионални напор историчара и експерата у сродним областима да на основу вишеструко потврђених чињеница и адекватне аргументације доведу у питање поједине стереотипе везане за одређене историјске догађаје који представљају идеолошке конструкте, односно официјелну политику сећања. Овакав облик реконфигурације јавног сећања може да представља историјско-политички преокрет који, анализирајући историјске догађаје из знатно другачијег угла уз научно прихватљиву измењену аргументацију, значајно мења и актуелну политичку реторику.

Авизер Такер предвиђа три врсте историографске ревизије: 1. ревизију која у први план избацује нове доказе; 2. ревизију чији резултати мењају оно што су до тада историчари сматрали за значајно, и 3. ревизију на основу које историчари поново преиспитују историјске догађаје и процесе које су до тада описивали и објашњавали.²

Историјски ревизионизам углавном се јавља када се створе услови за приступ новим подацима, који су до тада најчешће били у категорији одређеног степена тајности, затим као последица научних достигнућа која олакшавају археолошке, форензичке напоре и сл., те када промењене политичке околности углавном намећу прилагођавање дотадашњег тумачења историје, односно негирања одређених историјских догми. Због тога, историјски ревизионизам често се поистовећује са негационизмом, односно додељује му се негативна конотација. Управо због тога, историјски ревизионизам често представља поновно вредновање важних догађаја из скорашње прошлости, углавном анализу одређеног оружаног сукоба, локалног или међународног значаја, затим вредновање улоге одређених учесника у тим догађајима, односно ревалоризацију одређених вредносних оријентација у вези са тим догађајима. Притом се установљене чињенице по правилу мењају, улепшавају, неретко и фалсификују, и тиме се релативизују вредности прошлих догађаја.

Иако је концепт „превладавања прошлости” присутан на овим просторима у последњим декадама, историјски ревизионизам свакако није балкански спецификум. У питању је глобални феномен који је погодан тле нашао у теоријским поставкама ан-

2) Aviezer Tucker, „Historiographic Revision and Revisionism: The Evidential Difference“, in: Michal Kopecek (ed.), *Past in the Making: Recent History and Historical Revisionism*, Central European University Press, Budapest, 2008, pp. 1-2.

титоталитаризма, а који је често присутан у земљама које су се до скоро налазиле с друге стране „гвоздене завесе”. Поједини аутори стога сматрају да су општи услови глобалне прераде прошлости „револуција из 1989. године”, крај хладног рата и процес глобализације.³ Такође, појам није искорењен ни у реторици великих сила, те је тако Министарство одбране САД 01. 7. 2015. године објавило Националну војну стратегију која, између осталог, предвиђа супротстављање „ревизионистичким државама, као што је Русија“, које крше међународне законе.⁴

У јеку политичке транзиције након 1989. године, државе Југоисточне Европе морале су да редефинишу своје колективне идентитете, а то су најлакше постизале кроз реинтерпретацију не тако давне прошлости, махом дељене и проживљене са суседима, дојучерашњом браћом. Овај процес није протекао без последица, с обзиром да су од срушеног Берлинског зида настали бројни мањи зидови, чини се највише на Балкану. Стога, присвајање прошлости, њена реинтерпретација и актуелизација у државама са некадашњом заједничком историјом уобичајена је политичка пракса, нарочито у постконфликтним регионима какав је данас простор бивше СФРЈ.

Као што ревизионизам није ексклузивно везан за регион Балкана, тако и није тековина новог доба. Ова „борба за контролом над прошлошћу” одвија се врло интензивно током читавог XX века, а на постјугословенском простору добила је великог замаха у годинама пре колапса федерације, али и након крвавог епилога распада ове заједнице у поступку стварања нових националних држава. Грађанском рату на простору бивше СФРЈ претходио је јак идеолошки набој, који су политичке елите искористиле како би комунистичку идеологију замениле националистичком, што је свакако допринело и даљој експанзији историјског ревизионизма.

Ревизионистичка настојања, у многим приликама научно неутемељена, те разни митолошки наративи који утичу на промену глобалне слике о неком историјском догађају, често прете да постану озбиљно оружје идеологије, односно да представљају увод у разне видове политичког насиља. Евидентно је да се ствари знатно компликују када неке реинтерпретације нису учињене са намером нормализације одређених проблематичних односа (међуетничких и међудржавних), односно са намером дефинитивног

3) Тодор Кулић, *Превладавање прошлости: узроци и правци промене слике историје крајем XX века*, Библиотека Огледи, Београд 2002, стр. 21.

4) <http://rs.sputniknews.com/vesti/20150701/2949682.html> (28.12.2015.)

помирења са прошлошћу. Оваква ситуација потенцијално је опасна код нација које су изузетно везане за прошлост, те на основу те везе настоје да се идентитетски дефинишу у садашњости и на основу прошлости обликују своја будућа очекивања. Поновним, квалитативно другачијим тумачењем прошлости овде су уздрмани сами темељи доминантног памћења, односно колективне историјске свести и одговорности према прошлости. Ревизионизам тада није само нова интерпретација претходно утврђених догађаја из прошлости, већ и тенденциозна интерпретација недовољно познатих чињеница инспирисана ненаучним циљем.

1. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ И САВРЕМЕНА УПОТРЕБА ПОЈМА ИСТОРИЈСКИ РЕВИЗИОНИЗАМ

Почеци ревизионизма везују се за САД током 20-их година XX века, када је група историчара на челу са Сидни Бредшо Фејем и Хари Елмер Барнсом изразила сумњу у до тада недодирљиву тврдњу о апсолутној кривици Немачког Царства за избијање Великог рата, а која је експлицитно изражена у Версајском мировном уговору.⁵ Наиме, они су сматрали да одговорност за рат подељена између свих великих сила тога доба, те сугерисали да је ослобађање Немачке од казне у овом случају неопходан услов за спречавање избијања новог глобалног сукоба. У својим настојањима да постигну ревизију фамозног члана 231 Версајског мировног уговора који је садржавао казнену одредбу, тзв. „клаузулу о ратној кривици”, група аутора окупљена око ове идеје себе је прозвала „ревизионистима”.

Иначе, ревизионизам је процветао између два светска рата, док је Европа још била у рушевинама Великог рата и када се са поражених страна све више чуо глас о редеофинисању њиховог статуса, односно о промени снага онако како су оне устројене у Версају. Криза вредности промовисаних након Првог светског рата током 20-их и 30-их година XX века условила је и „кризу” историје, тако да се ревизионизам наметао као природан лек за „оздрављење” ове науке.

По окончању Другог светског рата и слома идеологије национал-социјализма и фашизма, било је готово немогуће сугерисати да се комунизам и нацизам сврстају у исту категорију тоталитаризма. Једна од првих која се усудила на такав корак била је Хана

5) Видети: Sidney Bradshaw Fay, *The Origins of the World War*, The Macmillan, 1928; Harry Elmer Barnes, *The Genesis Of The World War; An Introduction To The Problem Of War Guilt*, New York & London, Alfred A Knopf, 1927.

Аренд у својој књизи *Извори тоталитаризма*, први пут објављеној 1951. године. Током деценија које су уследиле, ову „јерес” пропагирали су историчари са потпуно различитим интелектуалним позадинама, Француз Франсоа Фире и Немац Ернст Нолте. Фире, првобитно левичар, који се дистанцирао од Комунистичке партије након совјетске инвазије на Мађарску 1956. године, као своје најзначајније дело из овог домена написао је *Прошлост једне илужије; Комунизам у XX веку*, и то тек 1995. године, док је Нолте, по сопственом признању неолиберал, али са јасном намером да међу немачки народ поврати изгубљени осећај поноса на богату немачку историју, 1987. године написао *Европски грађански рат 1917-1945*. У групу аутора сличне оријентације може се сврстати и Ренцо де Феличе и његово дело *Црвена и црна* објављено у Италији 1995. године. Фиреови, Нолтеови и Де Феличеови радови представљали су значајан етичко-политички преокрет и драстично дислоцирали претходно пуно пута тестирани оквир међународне анализе.⁶ Ову појаву Јирген Хабермас је означио као „апологетске тенденције у историографији”⁷, потенциране са намером да се релативизују и потпуно ликвидирају последице рата, односно да се замагли разлика између победника и поражених.

Још од Холокауста негационисти су прихватили термин „ревизионизам”, који су успешно убацили у ширу академску употребу. За разлику од негациониста, који исказују несразмерно велику потребу да, поткрепљујући своје тврдње бришу све факте који им противрече, ревизионисти одбијају да открића до којих су дошли уклопе у дотадашње важеће постулате, и не само то, већ да сруше раније установљене чињенице и промене погледе на свет, односно чињенице које су до тада биле на снази. Ревизионисти се не задовољавају само простим набрајањем нових, раније неутврђених чињеница. Они настоје да поставе питања која су на ивици моралне и политичке коректности. Овакво стање производи отворену стручну несигурност и губљење јавног и научног консензуса, јер резултира реконструкцијом примарних претпоставки, односно доводи до „аномалије у доминантној парадигми”, који је Томас Кун у *Структури научних револуција* дефинисао као покушај „научне револуције у дотадашњој истраживачкој традицији”, односно „нормалној науци”.⁸

6) Evi Gkotsaridis, „Revisionism in the Twentieth Century: A Bankrupt Concept or Permanent Practice?“, *The European Legacy*, Vol. 13, no. 6, 2008, p. 726.

7) Jürgen Habermas, Jeremy Leaman, „A Kind of Settlement of Damages (Apologetic Tendencies)“, *New German Critique*, no. 44, Special Issue on the Historikerstreit, Duke University Press, 1988, pp. 25-39.

8) Видети: Томас С. Кун, *Структура научних револуција*, Нолит, Београд, 1974.

Као посебну категорију ревизионизма, односно историјског негационизма, поједини аутори⁹ дефинишу псеудоисторију или криптоисторију, коју виде као неистиниту верзију историјских догађаја чије је креирање најчешће подстакнуто политичким, идеолошким, окултним и у сваком случају ненаучним разлозима. Оно што карактерише псеудоисторију је селективност у навођењу и изношењу доказа и наводних емпиријских правилности, а неретко је везана и за разне „теорије завере”, односно за сензационалистичке, готово невероватне тврдње о одређеним догађајима из ближе и даље прошлости (контакти са ванземаљском интелигенцијом, древне нестале цивилизације, утицаји нацистичког окултизма, разоткривање библијских тајни и сл.).¹⁰

Генерално, ревизионизам се последњих пола века најчешће везује за поновна тумачења и реактуелизације до тада мало познатих и непознатих чињеница из периода Другог светског рата. Ову праксу, коју је започео Хари Елмер Барнс¹¹ и која је данас спорадично актуелна, историјски ревизионизам најчешће везује за негирање Холокауста, а заступници оваквих идеја са поносом носе етикету „ревизионисте”, односно некога ко „мисли својом главом”.¹² Данашњи историјски ревизионизам умногоме је помешан, или чак спојен са постмодернизмом, али оно што је можда и најважније, од својих почетака углавном је негативно карактерисан од стране историчара који су нагињали левици.

2. ИСТОРИЈСКИ РЕВИЗИОНИЗМ И НАЦИОНАЛНИ МИТОВИ

Национална кохезија у великој мери проистиче из националистичке идеологије и изграђена је на митовима и култовима, често

- 9) Дефинисањем псеудоисторије као појаве која „преправља прошлост зарад актуелних личних и политичких потреба” бавили су се Мајкл Шермер и Алекс Гробман (Michael Shermer, Alex Grobman, *Denying History: Who Says the Holocaust Never Happened and Why Do They Say It?*, University of California Press, 2009), док се код нас овом темом бавио Алексеј Кишјухас (Алексеј Кишјухас, „Историјски ревизионизам као псеудоисторија“, у *Нација као проблем или решење; историјски ревизионизам у Србији*, Футура публикације, Нови Сад, 2008, стр. 99-102).
- 10) Рани псеудоисторичари били су Маргарет Мареј, Александер Хислоп, Волтер Рејмонд Дрејк, Ото Ран, данашњи водећи псеудоисторичари у свету су Анатоли Фоменко, Џим Марс, Роберт Ломас, Маргарет Старбрд, док се у Србији издваја Јован И. Деретић.
- 11) О негирању Холокауста и пребацивању одговорности за избијање Другог светског рата видети у: Harry Elmer Barnes, *Revisionism: A Key to Peace and Other Essays*, Cato Institute, San Francisco, 1980.
- 12) Поред Барнса, најпознатији историјски негационисти који релативизују Холокауст су: Удо Валенди, директор Центра за историјску ревизију из САД Марк Вебер, затим Ернст Циндел, Пјер Гиљом, Роберт Форисон, Дејвид Кол, док су познати негационисти Холокауста у арапском свету Махмуд Абас и Махмуд Ахмадинеџад.

и религијским обредима. Овакво национално јединство неретко прате и реинтерпретације историјских збивања, махом без озбиљне доктринарне подлоге, а митски садржаји политике и историје представљају стабилне основе националистичке идеологије, те њихове пријемчљивости за шире масе. Стога, посебну важност за националистичку идеологију има историја, као нешто што је доказ заједничке судбине свих припадника нације.¹³

Роџерс Брубејкер националну кохезију не види као статичну категорију, већ као континуирани процес са променљивим изгледима за успех. Успешност процеса зависи од бројних фактора: политичких организација и политичко-идеолошких групација, интелектуалаца (како организованих тако и оних који самостално делују), новинара, издавачких кућа и сл.¹⁴ У вези са тим, и реинтерпретација историје се углавном реализује кроз деловање ванпарламентарних актера, и то оних који углавном долазе из редова историчара, академика и других научних радника. Поједини аутори инсистирају да доминантан националистички тон у јавном дискурсу нужно индукује и историјски ревизионизам као потенцијално опасан феномен по будућност друштва.¹⁵ Такође, истиче се да је историјски ревизионизам који је потекао из доминантне националистичке свести присутне у реторици политичких елита углавном последица идентитетске кризе самог друштва и његове будуће националне оријентације. Тиме се историјски ревизионисти једнострано посматрају као „узурпатори историје” нужно националистичке оријентације, а њихова делатност се оцењује фаталном по будућност посматраног друштва.

Поред националних митова, и културни митови су изузетно значајни јер на националном нивоу промовишу термине који погађају само језгро колективне подсвести, тиме јачајући интегритетске везе међу припадницима исте нације. С друге стране, последњих деценија присутни су митови са транснационалном димензијом, који превазилазе националне и етничке границе. Ова појава дешавала се првенствено захваљујући чињеници да је у питању транснационално јединство које има више политички, него етно-културни карактер. Претходних деценија такав је био

13) Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 125-128.

14) Brubaker Rogers, „Ethnicity without Groups“, *Archives Européennes de Sociologie*, vol. XLIII, issue 2, 2002, str. 163-189.

15) Милош Перовић, „Национализам и историјски ревизионизам као последица слома друштвених вредности и друштвених норми“, у: *Нација као проблем или решење; историјски ревизионизам у Србији*, Футура публикације, Нови Сад, 2008, стр. 88.

случај са митом о „братству и јединству“ југословенских народа, улогом и значајем НОВ-а у ослобођењу Југославије од фашизма, док је данас то случај са колективном сатанизацијом Совјетског Савеза за вишедеценијско политичко насиље које је од стране ове државе спровођено у земљама Источне и Централне Европе. Транснационални митови који су и данас присутни у поменим земљама, поготово на Балтику, свакако су имали за циљ међународно јединство у борби против заједничког непријатеља оличеног у бившем СССР-у, односно комунизму, који је у појединим земљама бившег Источног блока законски изједначен и стигматизован као и фашизам, односно национал-социјализам.¹⁶

Када су у питању идеолошко-политички митови који су егзистирали на простору бише СФРЈ, а изграђивани су у првој деценији након Другог светског рата (партизанска борба и „братство и јединство“), они су били идеални за потирање националних особености, односно за уједињење свих нација које су тада живе у Југославији у идеолошкој борби против заједничког непријатеља, како спољашњег (СССР од 1948.), тако и унутрашњег (непријатељска емиграција и њихови сарадници унутар земље). Пред распад СФРЈ, мит који је ујединио све народе у земљи (осим наравно српског) био је мит о „великосрпској хегемонији“ и наслеђени мит из Аустро-Угарске монархије о томе да је „Југославија тамница народа“.

Следствено томе, распад мултинационалних држава попут СССР и СФРЈ, подстакао је ревитализацију низа националних митова. Тако је у Србији актуелизован мит о Косовском боју и низ пратећих митова (мит о издаји и мит о избору Кнеза Лазара између земаљског и небеског царства), у Хрватској је у исто време оживео мит о хиљадугодишњем државно-правном континуитету хрватске државе, као и реактивизацији „Блајбуршког мита“, док је у Албанији и данас врло актуелан мит о „Великој Албанији“. Овакви митови служили су за мобилизацију свог етноса како у сопственој држави, тако и за стварање националне кохезије ван граница, и то углавном са већим ефектом (као што је то био случај са Косовским Албанцима и Србима у Републици Српској и Републици Српској Крајини током последње деценије XX века).

Искуства држава насталих распадом поменутих мултинационалних заједница јасно показују да национални митови форми-

16) Пољска је на том пољу отишла најдаље, јер је *Законом о промоцији фашизма и тоталитаризма* од 06. јуна 1997. године санкционисала јавно промовисање фашистичког или другог тоталитарног система, као и истицање фашистичких и комунистичких симбола.

рају саму срж националног идентитета и представљају његову есенцијалну компоненту. Они представљају важан фактор и дуго након формирања националне свести, па чак и у ситуацијама када је национална свест потиснута у краћем или дужем временском периоду, тако да су од виталне важности за политичке елите, како у поступку анимирања и мобилисања маса које деле заједничке националне симболе, традицију и наслеђе, тако и за легитимизацију власти, њиховог статуса и политичког ауторитета.¹⁷ Стога, евидентно је да реинтерпретација историјских догађаја, уз неизоставно додавање митских садржаја, утиче на ниво друштвеног памћења, те формира квалитативно другачији „генерацијски групни идентитет, базиран на заједничком колективном памћењу”.¹⁸

Међутим, када се политичке околности промене, дотадашњи доминантни митови углавном бивају изложени систематским критикама који неретко воде њиховој потпуној дискредитацији, док теме које су свесно потискиване и табуизирани излазе на видело и дају снажан замах ревизионизму, односно враћању на сцену старих, незнатно измењених националних митова. Емпиријска реалност често је демонстрирала да су идеолошки митови знатно мање отпорни на социо-политичке промене него што је то случај са националним митолошким наративима.

3. БАЛКАНСКИ ИСТОРИЈСКИ РЕВИЗИОНИЗАМ

У претходне две деценије вештина измишљања култура и традиција, нарочито у вези с националистичком и етничком политиком, доспела је у центар пажње друштвених и хуманистичких наука. Појавио се цео жанр назван „измишљање традиције”¹⁹, а Балкан у читавој причи евидентно није изузетак, где тврдња да „не постоје народи без историје, нити народи који се могу разумети без историје”²⁰ долази до пуног изражаја.

Културни ревизионизам појавио се на простору бивше СФРЈ у последњој деценији њеног постојања, да би етно-национализам у новонасталим националним државама снажно развио ревизио-

17) Vassilis Petsinis, *Yugoslav Myths*, Institute of European Studies and International Relations, Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University, Bratislava, 2008, p. 3.

18) Meike Wulf, *Changing memory regimes in a new Europe*, presentation at the UACES conference, Robinson College Cambridge, 2011, p. 6.

19) Марија Тодорова, *Дизање прошлости у ваздух*, Библиотека XX век, Београд, 2010, стр. 77.

20) Erik Hobsbawm, *O istoriji*, Otkrovenje, Beograd, 2003, str. 187.

нистички дискурс који је постојеће националне разлике додатно продубио. Нове националне, али и већ постојеће државе на Балкану, настале су на снажном националном идентитету заснованом на реконструисаним историјским митовима, али и на антисоцијализму и на антијугославизму, тако да се доминантна постјугословенска парадигма више није везивала на братство и јединство, већ за доминантно националну, антијугословенску основу.

Посматрајући шири регион Балкана, може се рећи да су доминантни наративи оријенталистички, са снажним утицајем наслеђених етничких анимозитета дуго након отоманског одласка са ових простора. Бриљантну анализу међуетничких односа на Балкану, али и осуду етикете о нетолерантности, варваризму, полуоријенталности и полуцивизацији²¹ који је делимично наметнут са стране, али и општеприхваћен од стране балканских народа, дала је Марија Тодорова у студији *Имагинарни Балкан*. На трагу овог става, поједини аутори²² су разрадили овај концепт, али и отишли даље, сматрајући да је крвава увертира у демократску транзицију на Балкану последица древних етничких мржњи које утичу да се историја стално понавља, осуђујући овај регион на бескрајне и безнадежне кризе. Балканске фрагилне државе, углавном са изразито недораслим институционалним аранжманима, често су идеално тле за реконструкцију прошлости којима се настоје оправдати различити заокрети у понашању актера, односно за организовану прераду историје зарад правдања нечег савременог.²³

Један од најочигледнијих примера историјског ревизионизма на овим просторима је књига Фрање Туђмана *Беспућа повијесне збиљности* из 1989. године, у којој је аутор оспорио званичне бројке везане за број жртава у концентрационом логору Јасеновац за време усташког режима, а који је од стране југословенских историчара деценијама прихваћан као коначан и непроменљив. С тим у вези, Туђман лamentsира над колективном кривицом хрватског народа који му је наметан у југословенској федерацији²⁴, и као решење наводи рестаурацију хрватске државности и пуног суверенитета. Књига „Беспућа повијесне збиљности” је одмах

21) Марија Тодорова, *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Београд 2006, стр. 11.

22) Видети: Robert D. Kaplan, *Balkan ghosts; a journey through history*, Vintage Books, New York, 1994.

23) Владимир Илић, *Превладавање прошлости у Војводини*, Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин”, Зрењанин, 2002, стр. 25-26.

24) Franjo Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti: rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1990, str. 351-375.

по објављивању изазвала талас историјског ревизионизма међу национално оријентисаним хрватским историчарима и другим научним радницима и направила увод у каснији крвави расплет међунационалног конфликта у СФРЈ. Такође, Туђман је, као својеврсни „отац нације” и личност која је на челу националног вођства задобила апсолутно поверење хрватског становништва, покушао да спроведе својеврсно „помирење” зараћених страна у Другом светском рату, те је предложио да Јасеновац буде зборно место где ће бити покопане све жртве тога сукоба, како Јасеновачке жртве страдале од стране усташког режима, тако и припадници усташких и домобранских јединица страдалих непосредно по завршетку рата. Иако ова идеја није наишла на одобрење нити хрватске емиграције, нити антифашистичких симпатизера, она се и даље спорадично јавља, а последња слична идеја потекла је из редова Хрватске бискупске конференције о стварању тзв. „свехрватског гроба” код Удбине у Лици, где би били сахрањене све неидентификоване жртве Другог светског рата. Туђманова иницијална идеја и њене касније разраде јасно указују на ревизију резултата Другог светског рата, и то не са циљем да се замене улоге победника и поражених, него да се промени карактер самог рата, односно да се антифашистичко-усташки сукоб дефинише као трагични неспоразум проузрокован тадашњом међународном констелацијом.²⁵ Када је у питању посткомунистичка генерација хрватских историчара, они углавном не негирају геноцидни карактер Независне Државе Хрватске (НДХ), али изражавају озбиљне сумње око реалне подршке коју је усташки режим уживао међу становништвом тадашње НДХ, те коначног броја српских жртава у периоду Другог светског рата.²⁶

„Политика прошлости”²⁷ је последњих деценија присутна и у Мађарској, где се нарочито претходних неколико година од стране радикално десничарских идеолошко-политичких формација захтева реевалуација Хортијевог режима, те ревизији Трианонског споразума. Евидентно је да је у Мађарској забележен пораст настојања да се квислиншки Хортијев режим очисти од ауторитаризма, антисемитизма и колаборационизма, уз ревитали-

25) Lino Veljak, „Dvije strategije historijskog revizionizma“, u: *Preisпитивање прошлости i исторјски ревизионизам, (Zlo)upotrebe istorije španskog građanskog rata i drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*, Udruženje Španski borci 1936-1939 u saradnji sa Fakultetom političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2014, str. 61-62.

26) Petsinis, *Ibid*, p. 22.

27) Claus Offe, „Disqualification, Retribution, Restitution: Dilemmas of Justice in Post-Communist Transitions“, *Journal of Political Philosophy*, Vol. 1, Issue 1, 1993, pp. 17-44.

зацију националног мита о посебности и дуговечности мађарске нације.²⁸ Оптерећење прошлости у овој земљи није само испољено кроз потребу да се превазиђе ауторитарно наслеђе, већ је и додатно закомпликовано историјом у којој су постојала раздобља међусобних суседских злостављања, дискриминације и прогона различитих етничких група.²⁹

И у Републици Србији сећање на Други светски рат често представља једну од примарних тема у друштвено-политичком животу, а овај период увек је био подложен инструментализацији и злоупотреби у чисто политичке сврхе. Закон о рехабилитацији из 2006. и 2011. године, окончан поступак рехабилитације генерала Југословенске војске у отаџбини Драгољуба Михаиловића (покренут још 2006. године пред Вишим судом у Београду, који је 14. маја 2015. године донео решење којим је усвојен захтев за рехабилитацију, односно осуђујућа пресуда проглашена је ништавном), те поновљени поступак рехабилитације председника Владе народног спаса Србије Милана Недића, који је крајем 2015. године поново покренут пред Вишим судом у Београду, отварају Пандорину кутију која је била затворена више од пола века.

У вези са тим, у Европи, а нарочито на подручју некадашњих монархија које су нестале након Великог рата, поново се актуелизује питање одговорности српске владе за избијање овог глобалног сукоба са несагледиво трагичним последицама у каснијем XX веку, а ова тема се циклично појављивала одмах по потписивању Версајског мировног уговора.³⁰ Старе контроверзе додатно притискају већ довољно опрећену српску политичку сцену и тренутну политичку стварност, нарочито након 2014. године, у којој се широм света обележавала стогодишњица избијања првог глобалног сукоба.

С обзиром да се у ширем региону све више истичу захтеви за новим виђењем државне историје, јасно је да су овакви наративи потребни националним државама које траже континуитет с прошлости, и то у време опште кризе Европске уније, нарочито када је у питању њен наднационални и мултикултурни карактер. Оно што карактерише државе у региону, и то у онима где на посредан и непосредан начин долази до историјског ревизионизма,

28) Christoph Reinprecht, „Social Memory in the Transformational Process of East-Central Europe“, *The Anthropology of East Europe Review*, Vol.12, issue, 2, 1994, p. 11.

29) Владимир Илић, *Превладавање прошлости у Војводини*, стр. 177.

30) Миле Бјелајац, *1914 - 2014; Зашто ревизија? Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Медија центар Одбрана, Београд, 2014, стр. 133-134.

јесте испреплетеност историје као научне дисциплине и правног система односно политике, а расправе овог типа провоцирају традиционалне токове друштвене (историјске) свести и понекад болно погађају у средиште културних идентитета.³¹ Негативне тенденције у вези тумачења историје у региону, за који се често каже да производи више историје него што је троши, могу се превазићи једино ако се историја добро упозна.³²

*

* *

Европски парламент је 2. априла 2009. године изгласао Резолуцију о европској савести и тоталитаризму, којом се одаје почаст свим жртвама тоталитарних и недемократских режима у Европи, али и активистима који су страдали у борби против тираније и репресије.³³ Завршне одредбе Резолуције позивају све парламенте и владе држава чланица ЕУ, али и држава кандидата за чланство у ЕУ и земаља повезаних с Европском унијом на њено усвајање и пуну имплементацију. Тиме је и ова најзначајнија наднационална парламентарна установа Европе истакла важност очувања сећања на прошлост, уједно апелујући да истинско помирење без истине, али и без адекватног сећања, никако није могуће.

Истраживање које је спроведено кроз овај рад јасно показује да не постоји научна сагласност о значењу појма ревизионизам. Док једни сматрају да је историјски ревизионизам позитивна појава у науци и пожељна пракса у изучавању историје, други су става да је у питању неутралан појам који помаже у дефинисању сваке промене у претходно установљеном поретку ствари у прошлости. Ипак, чини се да је највећа група, како у инострану тако и домаћој академској мисли, оних који ревизионизам посматрају као изразито негативну и ненаучну, антидруштвену појаву са низом непожељних реперкусија, која истовремено угрожава неке важне друштвене вредности. Дакле, овај рад је, анализом живе теоријске расправе око питања шта суштински јесте историјски ревизионизам, настојао да покаже да је ипак, реч о врло ризичној категорији, јер уколико мотиви за рекапитулацију исто-

31) *Ibid*, стр. 6.

32) Марија Тодорова, *Дизање прошлости у ваздух*, Библиотека XX век, Београд, 2010, стр. 84.

33) <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XML+V0//EN> (14.01.2016.)

ријских чињеница нису стриктно научни, таква врста историјског ревизионизма постаје врло моћно оружје у рукама оних који би да отварањем нових перспектива у тумачењу историјске истине дају нова, свесно погрешна значења, распирујући тиме конфликте који на овим просторима дефинитивно нису ни престајали, већ су током одређених периода само повремено излазили из фокуса политичких одлучилаца, али и шире јавности.

Осим што не постоји јединствен одговор на питање шта је историјски ревизионизам, свакако је оправдан став да је реч о „колосалном културном и политичком исклизућу воза”³⁴, па чак и да је у питању „један од најконтроверзнијих термина у друштвеним наукама”³⁵. Управо из тих разлога, пред представницима академског историјског ревизионизма стоји низ изазова на плану нормализовања и реafirмације доскорашњих спорних категорија, историјских личности и догађаја.

Намеће се закључак да је стално преиспитавање историје пожељно за саму историјску науку, али само ако је на тај начин одржава виталном и разумљивом. Јасно је да нема непристрасног тумачења историје, јер су историја и сећање међусобно нераздвојни, надопуњују се, али неретко се и оштро конфронтирају. Стога, историјска наука у обавези је да размотри све перспективе, да на критичан и научно заснован начин анализира све доступне изворе и прикупљене податке, јер само тако је у могућности да адекватно утиче на тренутну колективну свест и будуће памћење. Уколико историја, као „колективна реминесценција”³⁶, на прави начин не укаже на стереотипе и предрасуде карактеристичне за колективне наративе, остаће само средство у рукама креатора политичке стварности, јер одавно је познато да је контролисање памћења, па и заборављања била и остала једна од највећих преокупација владајућих елита.

34) George Margaritis, „The Greek Civil War and Its History: The Commemorative Year 1999“, *Archiotaxio*, issue, 2, 2000, pp. 137–143.

35) Giorgos Antoniou, „The Lost Atlantis of Objectivity: The Revisionist Struggles between the Academic and Public Spheres“, *History and Theory*, Vol. 46, 2007, pp. 92–112.

36) Франсоа Фире, *О француској револуцији*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1990, стр. 42.

ЛИТЕРАТУРА

- Antoniou, Giorgos, „The Lost Atlantis of Objectivity: The Revisionist Struggles between the Academic and Public Spheres“, *History and Theory*, Vol. 46, 2007, pp. 92-112.
- Barnes, Harry Elmer, *Revisionism: A Key to Peace and Other Essays*, Cato Institute, San Francisco, 1980.
- Barnes, Harry Elmer, *The Genesis Of The World War; An Introduction To The Problem Of War Guilt*, New York & London, Alfred A Knopf, 1927.
- Fay, Sidney Bradshaw, *The Origins of the World War*, The Macmillan, 1928.
- Gkotsaridis, Evi, „Revisionism in the Twentieth Century: A Bankrupt Concept or Permanent Practice?“, *The European Legacy*, Vol. 13, issue 6, 2008.
- Habermas, Jürgen, Leaman, Jeremy, „A Kind of Settlement of Damages (Apologetic Tendencies)“, *New German Critique*, no. 44, Duke University Press, 1988.
- Hobsbaum, Erik, O istoriji, Otkrovenje, Beograd, 2003.
- Kaplan, Robert D., *Balkan ghosts; a journey through history*, Vintage Books, New York, 1994.
- Margaritis, George, „The Greek Civil War and Its History: The Commemorative Year 1999“, *Archiotaxio*, issue, 2, 2000.
- McPherson, James, „Revisionist Historians“, *Perspectives on History*, Vol. 41, no. 6, 2003.
- Offe, Claus, „Disqualification, Retribution, Restitution: Dilemmas of Justice in Post-Communist Transitions“, *Journal of Political Philosophy*, Vol. 1, issue 1, 1993.
- Petsinis, Vassilis, *Yugoslav Myths*, Institute of European Studies and International Relations, Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University, Bratislava, 2008.
- Reinprecht, Christoph, „Social Memory in the Transformational Process of East-Central Europe“, *The Anthropology of East Europe Review*, Vol.12, issue, 2, 1994.
- Rogers, Brubaker, „Ethnicity without Groups“, *Archives Européennes de Sociologie*, Vol. XLIII, issue 2, 2002, pp. 163-189.
- Shermer, Michael, Grobman Alex, *Denying History: Who Says the Holocaust Never Happened and Why Do They Say It?*, University of California Press, 2009.
- Tucker, Aviezer, „Historiographic Revision and Revisionism: The Evidential Difference“, in: Michal Kopecek (ed.), *Past in the Making: Recent History and Historical Revisionism*, Central European University Press, Budapest, 2008.

- Tuđman, Franjo, *Bespuća povijesne zbiljnosti: rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1990.
- Veljak, Lino, „Dvije strategije historijskog revizionizma“, zbornik radova *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam, (Zlo)upotrebe istorije španskog građanskog rata i drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*, Udruženje Španski borci 1936-1939 u saradnji sa Fakultetom političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2014.
- Wulf Meike, *Changing memory regimes in a new Europe*, presentation at the UACES conference, Robinson College Cambridge, 2011.
- Бјелајац Миле, *1914 - 2014; Зашто ревизија? Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Медија центар Одбрана, Београд, 2014.
- Илић Владимир, *Превладавање прошлости у Војводини*, Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, Зрењанин, 2002.
- Кишјухас Алексеј, „Историјски ревизионизам као псеудоисторија“, у: *Нација као проблем или решење; историјски ревизионизам у Србији*, Футура публикације, Нови Сад 2008.
- Куљић Тодор, *Превладавање прошлости, Узроци и правци промене слике историје крајем XX века*, библиотека Огледи, Београд 2002.
- Кун Томас С., *Структура научних револуција*, Нолит, Београд, 1974.
- Перовић Милош, „Национализам и историјски ревизионизам као последица слома друштвених вредности и друштвених норми“, зборник радова *Нација као проблем или решење; историјски ревизионизам у Србији*, Футура публикације, Нови Сад, 2008.
- Резолуција Европског парламента о европској савести и тоталитаризму <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XML+V0//EN> (14.01.2016.)
- Симеуновић Драган, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Тодорова Марија, *Дизање прошлости у ваздух*, Библиотека XX век, Београд, 2010.
- Тодорова Марија, *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Београд 2006.
- Фире Франсоа, *О француској револуцији*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1990.
- <http://rs.sputniknews.com/vesti/20150701/2949682.html> (28.12.2015.)

Zoran Malbasic

HISTORICAL REVISIONISM: THE PROGRESS OF SCIENCE OR AN IDEOLOGICAL WEAPON?

Resume

This article aims to describe and analyze the phenomenon of historical revisionism, its interpretation and repercussions on the daily political reality. Also, this article discusses the genesis of the development of historical revisionism terms, conditions that usually lead to historical revisionism, and its manifestations. Below the differences between historical revisionism are explained, along with negationism as a category strictly related to the denial of the Holocaust, and cryptohistory, or pseudohistory. The author particularly seeks to expose and analyze all aspects of historical revisionism, both positive and negative. He points out the connection of historical revisionism with national and cultural myths as factors of national cohesion, or the essential component of the national identity. Special attention was paid to the analysis of historical revisionism in the broader region of the Balkans, which is valid for the area laden with historical heritage, where this term often takes mythologized characteristics and is mainly used for political purposes at the national level.

Keywords: historical revisionism, the Balkans, historical heritage, nationalism.

* Овај рад је примљен 12. 04. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 03. 06. 2016. године.

НАУЧНА КРИТИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

189

Марко М. Крстић

УТИЦАЈ МЕДИЈА НА ПОЛИТИЧКУ МОЋ
ТЕРОРИСТИЧКИХ ГРУПА

209

Дејан Бурсаћ

ЗАШТО НАЦИЈЕ ПРОПАДАЈУ

*Марко М. Крстић**

МУП Р Србије, Полицијска управа у Шапцу

УТИЦАЈ МЕДИЈА НА ПОЛИТИЧКУ МОЋ ТЕРОРИСТИЧКИХ ГРУПА

Сажетак

Контакт између тероризма и људске популације се обавља путем масовних медија и што је више људи свесно њихове улоге, постаје јасно да они емитују догађаје у циљу придобијања гледаности. Извештавање о тероризму је препуно новинарских дилема и парадокса, чији је циљ да објективно, поштено и тачно информишу јавност и стога ће се у раду објаснити варијације у медијском покривању различитих врста тероризма. Доказано је да постоји симбиотичка веза између терористичких група и медија, и успостављен је један формални који се фокусира на стратешке интеракције међу њима. Манипулација и експлоатација медија од стране терориста је показала да они играју кључну улогу у њиховом пропагандном рату. Многе терористичке организације користе потенцијале медија како би оријентисали и усмерили терор и постигли ефикасније придобијање публике, јер су модерни терористи постали свесни нових могућности за вршење масовног психолошког утицаја користећи најновија средства масовних комуникација. Овај рад ће такође испитати стратегије и тактике овог новог обрасца медијски оријентисаног тероризма и његовог утицаја на публику која се, посредством медија, придружује ширењу кругова његових жртава.

Кључне речи: тероризам, медији, комуникација, гледаност, пропагандни рат.

* Мастер правник; мастер менаџер за тероризам, организовани криминал и безбедност.

Циљ рада је да се објасни улога медија и њихов утицај на терористичке нападе и обликовање јавног мњења, јер терористи користе друштвене медије као средство за преношење својих идеолошких преференција уз максималну изложеност у циљу утицаја на јавно мњење. У данашњој медијској култури је заступљена акутна свест манипулације слике и рат против тероризма није имун на ову чињеницу, док дигитализација, експанзија Интернета и глобалне медијске публике игра значајне улоге у промовисању веће самосвести о изградњи ове слике.

Друштвени медији су постали незаменљиви за појединце, корпорације, организације, образовне институције и владе широм света, где користе моћ комуникације како би утицали на јавно мњење са циљем креирања политичких и друштвених послова. Терористи користе нападе да привуку пажњу јавности и иако су апсолутно удаљени у погледу стратегије и циљева, између њих се успоставља директан степен међузависности. Неопходно је да буду испуњени одређени услови како би се могло говорити о некој врсти међузависности или чак симбиотичком односу; медији одлучују како ће покрити терористичке нападе (подижући их или умањујући), док терористи форсирају грандиозне нападе да би скренули пажњу медија, јер би без њих имали ограничен, углавном локални утицај.

Академско писање о „тероризму“ и доступност и мејнстрим медијима експоненцијално је порастао од 11. септембра 2001. године. Сматра се да је овај догађај и каснији „рат против тероризма“, истакао улогу медија у вођењу модерног рата, као и пружање значајне медијске пажње терористима где су они негативно приказани. Истраживања стручњака из области тероризма показује потребу за проучавањем и теоријском приступу медија у ширем контексту фокусирања на односе између медијског садржаја и производних процеса и њиховог ширења формација моћи. На тај начин, рад покушава да се повежу студије медија и тероризма у ширем контексту повезаности терора и политичког насиља.

Ескалација глобалних терористичких инцидената од средине прошлог века и иновације у технологији, омогућавају медијима брже ширење информација и знатно придобијање публике. Једна од њихових главних функција је пружање адекватних информација о текућим или актуелним дешавањима у друштву као и начин презентовања јавности актуелних информација са којима треба да буду упознати. Свеprisутност у медијским просторима ову дилему само још више погоршава, фокусирајући се само на одабрану групу гледалаца. Терористи увек „играју“ пред публи-

ком, специфична терористичка тактика се често користи како би се повећао утицај њихових активности, јер примарни циљ теоризма је да се усади страх одређеној циљној групи и да се регрутује што више присталица а медији су од кључног значаја за постизање оба ова циља. Они појачавају ширење „сигнала“ или поруке циљној групи и терористи понекад покушавају да добију подршку народа за њихову агенду и многи стручњаци верују да медији доприносе повећању „фактора страха“ који је присутан у јавности током и након терористичког догађаја.

Савремени тероризам у циљу постизања својих циљева редовно прате комуникационе технологије, где су медији савезници терориста са жељом да објаве њихову „причу“ како би се њихова „порука“ даље ширила путем медија. Медији имају много контроле и утицаја на терористичке активности, јер тероризам почива и успева на основаном или пак недоказаном страху у оквиру циљане популације. Поседујући способност и капацитет да „умноже“ утицај терориста и ширење њихове поруке на адекватан начин медији су у стању да представљају моћно средство отпора и борбе против тероризма и отворену платформу да се презентује идеологија терориста.

Тероризам делује на начин како би привукао медије који успевају да на визуелан и емоционалан начин подижу гледаност и стопу вести о тероризму, а добровољна самоконтрола и саморегулација у медијима су најбоље опције политике за демократско друштво у односу на њихов одговор на тероризам. Између медија и тероризма постоји симбиоза: извршиоци дела терористичког насиља се ослањају на медије да служе терористичким аспирацијама и где користе такве инциденте као спектакуларне новости. Већа проблематика је везана за електронске него на штампане медије, међутим, неопходно је идентификовати убедљиве доказе о корелацији између тероризма и медија, јер они играју огромну улогу у перцепцији јавности и прихватању криминалног понашања од стране становништва и њиховом формирању знања и тумачења о овој појави и догађајима везаним за њега.

Ако је циљ тероризма ширење распрострањеног страха и несигурности (када јавност нема сазнања о томе када и где ће се десити следећи напад), терористи требају медије да извештавају о својим активностима у јавности. У раду ће се анализирати терористички инциденти као симболични догађаји, организоване да привуку међународну пажњу медија у покушају да утичу на догађаје, ставове и перцепције публике широм света, као и сим-

биозу између терористичких организација и масовних медија у различитим земљама. Треба елаборирати концептуалне аспекте тероризма као комуникације, факторе који утичу на извештавање медија о тероризму, и утицај масмедијске слике тероризма на јавно мњење.

1. МЕДИЈСКА ПЕРЦЕПЦИЈА ТЕРОРИЗМА

Сваки терористички акт представља специфичну „пропаганду делом“ коју његови актери отворено промовишу, односно прихватају одговорност за његову реализацију¹ и манифестује се готово свуда, са различитим фреквенцијама, интензитетом или динамиком, где изазива дубоке људске и материјалне губитке.²

Сама реч тероризам је набијена емоцијама и осећајем ужаса и није изненађујуће да је то тема која је провокатор екстремних схватања у главама свима који мисле на овај начин. Тероризам се односи, с једне стране, на доктрину о претпостављеној ефикасности посебног облика или тактике генерисања страха, принуде политичког насиља и с друге стране, демонстративне, директне насилне акције без правних или моралних ограничења, циљајући углавном на цивиле и неборце, реализован са својим пратећим пропагандним и психолошким ефектима на различиту публику и својеврсним конфликтом³. Жртве или предмети терористичких напада не представљају суштински и примарни циљ терориста, већ је то шира популација чију заправо реакцију терористи и желе да изазову.⁴ Уобичајена је претпоставка да ови појединци користе силу или претњу силом, инструментално, свесно и предумишљајно, јер су у заблуди да ће то повећати вероватноћу њиховог достизања одређеног политичког или верског циља.⁵ Може се рећи да тероризам у складу са својим концептом иде у изузетну крајност - то су случајеви у којима је само његов извршилац у стању да стиче легитимно значење свог деловања и у којој нема референци оличених у препознатљивим фигурама.⁶

1) Brus Hofmann, *Унутрашњи тероризам*, „НК Алфа“ Београд, 2000, стр.58.

2) Svetlana Wojciechowski, *The triad of terrorist motivation – Introduction*, Poznan, 2005, p. 12

3) Peter Schmid, *Handbook of Terrorism Research*, London, Routledge, 2011, pp. 86-87

4) Marta Crenshaw, „The Causes of Terrorism“, *Comparative Politics*, Vol. 13, No. 4, 1981, pp. 379-399.

5) James Hamden, „Psychology of Terrorists: 4 types“, *Democracy and Security*, Vol.1, Taylor & Francis, 2005, p. 130.

6) Michael Wieviorka, „From Classical Terrorism to ‘Global’ Terrorism“, *École des Hautes Études en Sciences Sociales*, Paris, Vol. 1, No .2, 2007, pp. 92–104.

Постоје три основна обележја тероризма која нам у комбинацији омогућавају да разликујемо овај вид насиља од осталих врста насилне социјалне интеракције. Прво, акт насиља се сматра терористичким када су психичке последице у одређеној популацији или социјалном агрегату, вероватно условљени ставовима и понашањима у одређеном правцу и нису у сразмери у односу са својим стварним или потенцијалним материјалним последицама, у смислу физичког оштећења људи и ствари. Друго, то насиље мора имати такав утицај, да буде систематско и прилично непредвидиво, обично усмерено против одабраних циљева због њихове симболичке важности у претежно културном оквиру и у датом институционалном контексту. Треће, штетност и јачина таквих циљева се користи за преношење поруке и претње које чине тероризам као механизам за оба вида комуникације и друштвене контроле.⁷

Истраживање о утицају масовних медија на ставове и емоције људи има дугу и спорну историју. Аргументи се крећу од оних који наводе масовне медије као моћно пропагандно средство које је у стању да обликује ставове осетљиве јавности,⁸ до оних који тврде да медији имају веома ограничен утицај. У принципу, налази су показали да медији документују насиље и бруталности које изазивају осећање страха и међу појединцима који нису били директно изложени таквом насиљу и за које не представља личну директну претњу. Осим тога, анализе показују да степен и смер утицаја медија може да варира у односу на групе или појединце, међутим, већина истраживања је усмерена само на медијске извештаје криминалног насиља, док емотивни утицај извештавања политичког насиља остаје практично неистражен. У светлу ове паузе, по студије се фокусирају на емоционални одговор изазван медијској покривеношћу политичког насиља, тачније, она истра-

7) Fernando Reinares, *Terrorism*, International Handbook of Violence Research, 2003, p. 312.

8) Shrum, Larry, „Media Consumption and Perceptions of Social Reality: Effects and Underlying Processes,” in: *Media Effects. Advances in Theory and Research*, Lawrence Erlbaum Associates, (eds.) Jennings Bryant, Dolf Zillmann, 2002, pp. 69-96 Шахтер (*Schachter*) је утврдио да се емоционална људска стања могу изманипулисати друштвеним средствима, посебно когнитивним сигнаlima доступним у контексту високо-изазваних појединаца. Друштвени утицај медија се интензивира током високих узбуђења у историјским тренуцима, као што су месеци после 11. септембра 2001. године, што је приказано у низу класичних експеримената. Треба истаћи да су ваздушни напади на кључне америчке објекте створили атмосферу високог узбуђења међу западним популацијама, посебно последичну покривеност масовних медија у САД и повезаних догађаја и тема као што су нпр. интензивирања узбуђења при објави рата против тероризма али и са друге стране су генерализовали и ограничили узбуђење анти-муслиманског и арапског тероризма.

жује диференцијалну анксиозност одговора различитих група и појединаца на телевизијски пренос политички мотивисаног насиља⁹.

Доминантан политички и медијски дискурс, и па самим тим и јавно мњење, су прошли драматичне трансформације¹⁰ и стога су креатори политике и научници усмерили оптужбе да су медији, покривајући терористичке акте, обезбедили подстицај терористичке моћи ширећи истовремено и своју поруку страха и њихове политичке захтеве. Можда су најсликовитије објашњење ове тврдње речи некадашње премијерке Велике Британије Маргарет Тачер, која је изјавила да су медији „кисеоник тероризма“, а сличне оптужбе да су „новинари терористима најбољи пријатељи и савезници“ је изнео и Волтер Лакер¹¹. Он је својевремено изјавио да „успех терористичке операције зависи готово у потпуности од количине публицитета који прими“¹², док су резултати показали да је ниво тероризма перцепције у јавности се често одређује квалитет инцидента, локације, и степен медијске покривености, а не на нивоу насиља.¹³

Терористи, становништво и медијски експерти деле мишљење да они чија се имена налазе на насловним странама и у ударним електронским вестима, имају моћ и представљају велики политички успех¹⁴. Тероризам као вид политичког криминалитета, данас се посматра као инстант средство комуникације и уз помоћ и подршку савремене технологије, користећи драматичан снагу масовних медија.¹⁵

Довлинг тврди да терористи дугују своје постојање медијима у либералним друштвима где им медији помажу да оркестрирају застрашујућу драму у којој су заједно са својим жртвама главни актери, креирајући спектакл напетости, агоније и неизвесности¹⁶. Медији такође омогућавају радикалним групама, које су се

9) Michael Slone, „Responses to media coverage of terrorism“, *Journal of Conflict Resolution*, 2000, Vol.44, No.4, p. 513.

10) Teun Van Dijk, *The mass media today: discourses of domination of diversity*, The Global Context Communication beyond the Nation-State, 1995, p. 29.

11) Michael Stohl, „Old myths, new fantasies and the enduring realities of terrorism“, *Critical Studies on Terrorism*, 2008, p. 8.

12) Walter Laquer, *Terrorism*, MA: Little, Brown, Boston, 1977, p. 52.

13) Brian Jenkins, *Definitional Problems*, RAND corporation, Santa Monica, 1980, p. 6.

14) Rafael Cohen-Almagor, „The Terrorists' Best Ally: The Quebec Media Coverage of the FLQ Crisis in October 1970“, *Canadian Journal of Communication*, Vol. 25, No. 2, 2000, p. 252.

15) Warren Decker and Daniel Rainey, „*Terrorism as Communication. Reports - Research*“ Speeches/Meeting Papers, 1980, p. 22.

16) Raphael, Cohen-Almagor, „Media Coverage of Acts of Terrorism: Troubling Episodes and Suggested Guidelines“, *Canadian Journal of Communication*, Vol 30, No.3, 2005, p. 44.

можда раније ослањали на малу публику, да лако цензуришу и потисну новине, радио или телевизију, заобиђу новинаре и нуде своју „интелектуалну робу“ директно интернационалној публици¹⁷. Опсежна истраживања су документовала моћ телевизије да промени и утиче на појединце, а класична студија коју су спровели Бандура, Рос и Рос (1963) је показала способност људи да гледајући насилне акте на телевизији, науче и усвоје понашања и вербалне изразе из презентованих модела, а касније и имплементирају таква понашања у одговарајућој ситуацији.¹⁸

Терористи имају само један циљ, а то је да привуку велики публицитет и да стекну комуникативни статус као моћна снага и зато се сматра се да су медији и тероризам развили међузависну однос. Ови појединци, с једне стране, требају медије како би добили публицитет, док медији, са друге стране, користе терористичке нападе на сензационалан начин у циљу привлачења широке публике. Терористички напади имају много емоционалне покривености јер укључују драму, опасност, крв, људску трагедију, чудотворне приче, хероје, шокантне снимке и акције.¹⁹

Медији морају да се одупру притиску политичара који су спремни да жртвују грађанске слободе и слободе штампе да добију своју пропагандну борбу а приоритет мора бити омогућавање начина да буду објављене вести са објективног становишта, иако непријатне, што ће свакако помоћи људима да боље разумеју корене сукоба.²⁰ Постављање теорије у којој масовни медији подешавају и узрокују проблем²¹, од великог је значаја за јавност. Ван Дијк подржава овај аргумент и додаје да је што више људи изложено медијима, то је већа вероватноћа да су забринути због

17) Allan Knight, and Kassun Ubayasiri, „Terror: Journalism, Terrorism and the Internet“, *Ejournalist*, Volume 2, Number 1, 2002, p. 111.

18) Ema O Hanlon, „*Televised Media: Supporting the War on Terror and the Impending War on Iraq*“, *Ethics of Development in a Global Environment*, 2003, p. 4.

19) David Paletz, Jill Rickershauser, „Media, Violence and Terrorism in North America“, In: S. T. Kwame Boafo; John Maguire; Sylvie Coudray (Eds.), *Media, Violence and Terrorism* (Proceedings of the Conference „Terrorism and Media“, Manila, Philippines, 2-3 May 2002), Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), pp. 119-126.

20) Georgius Protopapas, „The Media and Terrorism: The case of Greece“ in: *Managing the Consequences of Terrorists Acts - Efficiency and Coordination Challenges*, 2012, p. 12.

21) Северин и Танкард (*Severin & Tankard*) тврде да континуирана „обележеност“ муслимана као терориста у медијима доводи до перцепције да су они заправо стварно терористи, тако да су мржња и икриминација проистекли из тог извора усмерени генерално против свих муслимана.

питања која су редовно обухваћена у вестима, због чега масовни медији имају велики утицај на промену перцепције јавности.²²

Да ли медији дају превише простора и давању на значају тероризму? Очигледно је да су атентати на главне политичке фигуре, киднаповања и убиства, представљају догађаје са дале-косежним последицама, а медијски извештаји се „хране“ само сензационалним аспектима тероризма, крвљу и патњом жртава. Телевизија се фокусира само на акцију и на тај начин често представља јавности неизбалансирану слику интересних сукоба.²³ Као посебна схватања терористичких догађаја и организација која се кристалишу у јавној свести као неприкосновене ствари, они су такође често овековечене у описима у телевизијским емисијама, филмовима и другим облицима популарне културе. Медији теже да се концентришу на приче које би могле значајно да утичу на перцепцију јавности у вези са тероризмом.²⁴

Хофман је настојао да да објасни горе поменути симбиозу истичући да „без покрића медија, утицај тероризма би вероватно пропао, остајући уско ограничен на непосредну жртву напада, и не би допирао до ширих циљних група на које је и терористичко насиље заправо и усмерено“. На сличан начин, Стаци, Бенетт, и Флицингер тврде да су терористи првенствено заинтересовани за публику, а не жртве, и наглашава да је подједнако важно како публика реагује на сам чин и сходно томе, освојити пажњу медија, домаће и стране јавности, као и доносиоце одлука у влади, један је од примарних циљева терориста. У ту сврху, они пажљиво бирају места на којима реализују своје нападе где би обезбедили најбољу медијску прокривеност и нису ограничени само на освајање пажње маса. Поред тога, путем медија, они теже да објаве своје политичке узроке, информишу непријатеље о мотивима за своја дела, и пруже образложење зашто прибегавају насиљу.^{25 26}

22) Amiri, Abid, „Muslim Americans and the Media after 9/11 Mohammad and Underlying Processes“, in: *Media Effects: Advances in Theory and Research*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2001, pp. 69-96.

23) Brian Jenkins, „*The Psychological Implications of Media-Covered Terrorism*“, RAND corporation, Santa Monica, 1981, p. 3.

24) Philip Jenkins, *Images of Terror: What We Can and Can't Know About Terrorism*, Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter, 2003, p. 8.

25) Најбољу илустрацију за то је пружио Ајман Ал Звахири (*Ajman Al Zawahiri*), тренутни лидер *Ал Каиде*, тврдећи да се више од половине борби ове терористичке организације одвија на бојном пољу медија, где се боре за срца и умове следбеника.

26) Arda, Bilgen, *Terrorism and the Media: A Dangerous Symbiosis*, The George Washington University, 2012, p. 11.

Питање корелације тероризма и медија²⁷ има за циљ да олакша вештачку реалност створену „маинстрем“ медијима. Погледам иза кулиса ове лажне стварности виде се огромни дугорочни планови који подразумевају стварање, финансирање и наоружавање „опозиционих“ група које се касније укључују у синтетички терор, где нуде прелиминарно „решење“.²⁸ Наиме, медији имају тенденцију да усвоје терминологију терориста, нпр. често се може чути да се ови злочинци називају „командоси“, „герилци“ и „борци за слободу“.²⁹

Истовремено, Пикард тврди да, иако медији нису од суштинског значаја за остварење терористичких циљева, ипак су битни, јер помажу у дефинисању социјалног значења самог акта и често „пружају статус“ терористима и њиховим узроцима³⁰. Такође, овај аутор запажа да јавна перцепција тероризма може утицати на реторичке предрасуде о томе како је он описан у штампи, што представља почетну тачку већине анализа медијске покривености овог дела, који сматрају како медији повезују реакцију јавности и перцепције за тероризам и даље преносе политичку поруку у јавност.³¹

Провлаче се бројна питања која се тичу улоге медија у извештавању о тероризму, на пример, често се стиче утисак да медији делују као саучесници на циљеве терориста, који жуде за јефтиним публицитетом; медији увећавају опасност и страх у самом начину на који извештавају о тероризму уместо да ублажавају страх. Извештаји медија где охрабрују више таквих дела, самим

27) Shrum, Larry, *op.cit.* На пример, теорија култивације почива на претпоставци да све учесталије фреквенције телевизијских гледања имају све веће ефекте на уверења гледалаца. Једноставно, истраживања показују да информациони медији могу играти значајну улогу у повећању доступности појединих конструката, а такође је потребно предочити да побољшана доступност заузврат производи ефекте који су у складу са медијским ефектима.

28) Jamie Doward, „Media coverage of terrorism ‘leads to further violence‘“, *The Guardian*, Media Observer, 2016.

29) Herb Cohen, *Terrorism and media*, Power Negotiations Institute, Northbrook, IL, 1986, p. 3.

30) Блодхајм и Либес (*Blondheim & Liebes*) су утврдили да је телевизијски пренос напада 11. Септембра лично на „маратонску катастрофу“ која је имала посебан жанр покривености и тенденцију да постане централни догађај у јавности. Терористима, телевизијски пренос постаје веома битан у смислу на који начин је обим њихових дела се пренесен и доживљен од стране становништва и политичких структура. Исто тако, реторичка прогресија покривености тероризма утиче на ниво сатанизације или величања која из тога произилазе за различите нивое власти у јавности.

31) Zizi Papacharissi, Maria De Fatima Oliveira, „News Frames Terrorism: A Comparative Analysis of Frames Employed in Terrorism“, *The International Journal of Press/Politics*, 2008, Vol.13, No.1, p. 57.

тим терористи могу да буду више охрабрени и добију ветар у леђа и интензивирају своја дела.³²

Медији су од суштинског значаја за тероризам; они дозвољавају терористима да појачају застрашивање по ниској цени и иако се чини да постоји консензус о симбиози тероризма и медија, теоријска истраживања о природи тог односа су ретки.³³ Иначе, насилни злочини су области у којем је извештавање јавности ве-ома селективно; медији воле јецаје жртава, емотивне приче приче и оне које се уклапају у политичку агенду што потврђује слику кривичног дела као „чудовишта.“³⁴

Медији бирају догађаје који су достојни пажње, на основу сопственог система вредности који пружају приоритету насиља и сукоба у било ком облику. ТВ показује јаку тенденцију да „персонификује“ слабости и ограничености приче, а када се масовни медији фокусирају на терористички феномен, он се не може идентификовати само у конструктивним елементима, они се „хране“ серијом идеолошких уређаја, и знају како да се фокусирају на њих.³⁵

2. ДИСТРИБУЦИЈА ТЕРОРИСТИЧКЕ „ПОРУКЕ“ И СТВРАЊЕ ПУБЛИЦИТЕТА

Централни принцип и циљ тероризма је јасно истакнут годинама у литератури: извршити застрашивање у циљу промене односа моћи, што значи да се жели утицати на медије савремених друштава, на њиховом језику и на њихов начин.³⁶ Савремени

32) Desina, Lukuman, „The Role of the Media in Reporting Terrorism: A Personal Viewpoint“, *Journal of Communication and Media Research*, Vol. 1 No.1, 2009, p. 8.

33) Christoph Pfeiffer, „Terrorism and its Oxygen: A Game-Theoretic Perspective on Terrorism and the Media“, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 2012, Vol.4, No.3, p. 220.

34) Ludvig Alexander Spenser, „The Social Construction of Terrorism: Media, Metaphors and Policy Implications“, *Rhetorical and Cognitive Understanding of metaphor*, Maximilians – University Munich, 2012, p. 398, Концептуална метафора која лежи у основи дискурса у новинама *Sun* је поимање тероризма као нечега нецивилизованог и злог, а и медији и тероризам су примарни инструменти „конструисања другог“ и на тај начин отварају веома сличне опције политике одговора. Слично као и код прва две метафоре, извор домена се пресликава на циљни домен, тј. тероризам, што је назначено кроз различите метафоричке изразе који чине терористу: нечовечни, нехумани, варалице, зло, „монструми“, зле звери без душе, који стварају пакао за земљи и пореде се са Армагедоном или Апокалипсом.

35) Manuel Tores Soriano, „Terrorism and the Mass Media after Al Qaeda: A Change of Course?“, *Athena Intelligence Journal*, Vol. 3, No. 1, 2008, pp. 12.

36) Pedro Rivas, Juan, Plaza „El régimen informativo del terrorismo“, *Propuesta de un modelo hermenéutico 2*, Palabra Clave, Vol.18 No. 2, 2015, pp. 374-417.

тероризам се ослања на масовне медије у жељи за јавности, признањем, психолошким утицајем, политичким достигнућима и у друге сврхе³⁷, јер је било какав успех ретко загарантован оним групама које се налазе на маргинама друштва, и опште је познато да терористи не делују у оквиру прихватљивих параметара заједнице и њихови ставови се ретко преносе у медијима. Поред значаја примарне реторичке поруке терориста да се привуче пажња и обезбеди своје постојање у јавности, други циљ је да се издејствује форум преко којег ће се емитовати њихове жалбе, идеје и поступци који су често одвојени од конкретног насиља.³⁸

Терористи се сматрају особама са изразитим политичким ставовима који доживљавају забринутост што су занемарени од стране масовних медија, влада појединих држава и јавности, и зато очекују да ће њихово постојање и порука бити уочена када користе политичко насиље, нарочито када се ангажују у спектакуларним делима. Они можда разумно очекују од медија извештавање не само о њиховим насилним актима, већ и о политичкој поруци коју та дела носе. Први циљ који терористи покушавају да остваре, односи се на демонстрацију терористичких покрета и снага³⁹ преносећи на одговарајући начин рањивост власти, а успех њихових настојања углавном зависи од публицитета који стекну за своје циљеве.⁴⁰

Медијска пажња посвећена терористичким нападима⁴¹ значајно варира у зависности од глобалних зона сукоба и они се

37) Weimann, Gabriel, „The Theater of Terror: Effects of Press Coverage“, *Journal of Communication*, Vol.33, No. 1, 1983, pp. 38-45.

38) Robert Picard, „The Journalist's Role in Coverage of Terrorist Events“, Paper presented at the Annual Meeting of the Speech Communication Association 75th, San Francisco, CA, November 18-21, 1989, p. 6.

39) Cohen-Almagor, Raphael, „Media Coverage of Acts of Terrorism: Troubling Episodes and Suggested Guidelines“, Vol 30, No 3, 2005, RAND корпорација је извршила анализу 63 терористичка инцидента између 1968. и 1974. године где се види да терористи постижу вероватноћу од 100% добијања великог публицитета. Извештавање медија о неких од ових епизода било би етички проблематично, помажући да тероризам допринесе продужењу насилних епизода.

40) Marjolein Camphuijsen, Esther Vissers, *Terrorism and the Mass Media : A symbiotic relationship*, Social Cosmos, Vol 3, No 1, 2012, p. 8.

41) Svetlana Viktorovna Anufrienko „The Modern Terrorism, The Media and the Democracy“. *Middle-East Journal of Scientific Research* Vol.18, No.2, 2013, pp. 206-209. Истраживање Веинмана и Довлинга (*Weinmann & Dovling*) доказује да терористи пажљиво бирају место терористичког акта, узимајући у обзир потребе масовних медија у простору и изражајних окружења да се импресивне слике пренесу на телевизију. Током припрема за напад, терористи обраћају пажњу на време издавања националних новина и информативних емисија како би изразили максимално негодовање јавности у најкраћем року.

обично изводе да би скренули пажњу на узрок, као што је промовисање верских образаца (на пример, талибани или Ал-Каида) или се залажу и за политичке циљеве (нпр. борба Курда за независну државу). „Хватање“ пажње људи је доста важан механизам за промоцију циљева терориста, међутим, међународна медијска покривеност ових инцидената драматично варира.⁴² Идеолошки мотивисано насиље одоздо је оружје слабијих, оних који су немоћни да постигну свој циљ легитимним путем, преко конвенционалних друштвено-политичких процеса. Медијска технологија је креирала терор-насиље које тиме постаје атрактиван механизам за социјалну или политичку трансформацију и обезбеђује уређај помоћу којег појединци могу стећи моћ у кратком временском периоду, уз релативно мали напор користећи све већу рањивост друштва.

Данашњи глобални медији нису најефикасније оружје и за владе и терористе, чак и након 9/11, важи максима да “рат представља коначну присилу, док тероризам представља импресивну присилу. Другим речима, тероризам надокнађује свој релативни недостатак принудне силе ослањајући се на ‘колективни аларм’ који ствара насилну реакцију државе потребну је да се окупе људи око његовог узрока. Слично томе, владе настоје уверити јавност причајући, што је изузетно тешко - што је све чешће почетни одговор пре било каквог покушаја да освајање срца и умова становништва од стране терориста постане озбиљно.”⁴³ Многи истражачи су се бавили масовним истраживањима медијских ефеката у ширем историјском контексту ефеката медија и сагласили су се да треба развити једну општу концептуалну дефиницију, укључујући ифентификацију теоријског простора за истраживање медијских ефеката.⁴⁴

Теорија о томе како тероризам долази до масовне публике⁴⁵ се често назива и „Тероризам као позориште“ или „Тероризам као

42) Michael Jetter, *Terrorism and the Media*, Universidad EAFIT and IZA, Discussion Paper No. 8497, 2014, p. 41.

43) Yahya, Birt, *Terrorism, Politics and Media Controversy*, Musings on the Britannic Crescent 25 NOV 2010, 26 Feb 2011, p. 55.

44) Dietram Scheufele, „*Framing as a Theory of Media Effects*“, Journal of Political Communication 49, No. 1, 1999, p. 117.

45) Jeffrey Ross, „*Deconstructing the terrorism-news media relationship*, University of Baltimore“, Crime media Culture, Vol. 3, No.2, 2007, pp. 215–225. Многе терористичке групе су веома осетљиве на вести и динамику публике и структуру своје акције прилагођавају томе. Треба навести неколико примера: киднаповање Патрише Херст 1974. године од стране *Simbionese* ослободилачке војске, самоубиство члана *Baider Mainhoff* у затвору *Стамеин*; отмица италијанског премијера 1977. године, покушај убиства Алда Мора

комуникација“ и научници у обе области политичких наука и комуникација теже да испитају начине на које терористичке групе користе и манипулишу масовним медијима како би пренеле поруке терора својој циљаној публици. Треба схватити да терористи привлаче пажњу међународних масовних медија, док им је циљ заправо у великој мери секундарни циљ и одскачна даска на путу ка остваривању већих групних циљева. Једини начин да се издејствују већу једнакост, аутономију или међународну интервенцију је да прво постану значајни играчи на међународној сцени.⁴⁶ Скаферт закључује да упркос томе што су терористи способни да убију велики број људи, што насумице што циљано, они немају могућност преноса слике тог уништења циљној популацији. Он наводи да „остаје да медији ефикасно преносе страх и ужас насиља, само како би светска мрежа довољно продрла у широки аудиторијум“ који је мета терориста.⁴⁷ У модерним временима, „терористичка перцепција масовних медија зависи од њихове перцепције могућих медијских утицаја.“⁴⁸

Иако је тероризам постоји много дуже него масовни медији, један од главних циљева терориста је да дају различите изјаве за јавност. Експанзија технологије је допринела да се лакше допре до публике него икада пре, помоћу сателитског радија и телевизије, а нарочито уз помоћ интернета. Чини се да данас постоје обострано корисни односи између терориста и медија где медији као и свака организација морају да прате истину и одговораност

од стране Црвених бригада; Јерменски револуционарни напад војске на турског амбасадора у Лисабону 1983. Али, можда један од најистакнутијих терористичких догађаја које је заинтригирао пажњу медија је отмица израелских спортиста током Олимпијских игара 1972. у Минхену, где су чланови терористичке групе *Black September* схватили да ће главни светски медији извештавати о овом догађају и одлучили су да искористи инцидент да га подигну на виши ниво. Слично томе, ирански активисти су преузимањем америчке амбасе у Техерану у новембру 1979. помогли да се светска пажња фокусира на снагу исламског фундаментализма, и коначно, 9/11 терористички напади су показали, као што се могло видети, (тв камере су снимиле удар другог авиона у ТТЦ), да су тада поједини терористи преузели медије.

- 46) Matthew Robinson, *Media Coverage of Crime and Criminal Justice*, Carolina Academic Press, 2011. Медијско праћење напада 9/11 било је веома слично карактеристичним покривеношћу криминалом кривичног правосудја: несразмерно фокусирано на насиље; креативни од погрешних представа и нечијем ризику да постане жртва тероризма; неуки на неке кључне чињенице на питања о узроцима и последицама овог дела; угрожавање због неуспеха да се обезбеди контекст за напад и креативни са много страха и анксиозности.
- 47) Kate Eugenis, „Who Will Tell the Story?: Terrorism’s Relationship with the Global Media”, University of Nevada, Las Vegas March 14, 2013 pp. 49-50, *Global Security Studies*, Volume 3, Issue 2, 2013, pp. 43-55.
- 48) Heather Davis Epkins, *Media framing of terrorism: views of Front lines*, Security prestige press, Maryland, 2011, p. 55.

за компликације које могу настати, а неки чак иду толико далеко да тврде да су у прошлости чешће преносили слике масовних убиства од стране терориста него данас. Медијима је скренута пажња да терористичке организације тако очајнички жуде да шире само жељу за већим и страшнијим инцидентима и они би требало да буду извор тачних поузданих информација, међутим, често могу претворити одређене приче у пропаганду, намерно или не.⁴⁹

Из ове перспективе, масовни медији су одговорни за ширење страха у сржи индустријских друштава; њихови циљеви су несигурни, али они то приписују промоцији новог стила живота: потрошњи насиља и страха. Поента је да је медијска култура радикално променила основу социјалних институција и одговор ове врсте организације датог за потребе грађанства.⁵⁰

*

* *

Интерес терориста у медијима је истражена у већој мери него интерес медија у оквиру тероризма а анализа на микро нивоу може промовисати боље разумевање њиховог односа у друштвеним наукама. Политички актери вешто манипулишу догађајима у своју корист, што може користити да се покорни јавни ум контролом покривености медија, где телевизијске вести могу бити један од најважнијих извора дефиниције када је у питању рат против тероризма. Савремени тероризам треба информациону покривеност на глобалном нивоу, више негодовања јавности од извршених терористичких напада, постижући већи ефекат на представнике структура власти приликом доношења коначних одлука како би били спремни да испуне захтеве терориста. Када је реч о утицају медијских порука, требало би да се почне са експлицитном и систематском анализом текста и говора, и превазилажењем површне анализе садржаја или поједностављено набрајања репертоара. Терористи су већ развили своје новинске мреже, примењују софистициране мултимедијалне технике које

49) Brett O'Donnell, David Gray, „Media and State Sponsored Terrorism“, *Global Security Studies*, Vol. 3, Issue 2, 2012, p. 22.

50) David Altheide, „That way, politics of fear paved the pathway to the social reclusion“, *Mass-Media and Terrorism: fringe reflections for a central issue. Review of Terrorism and the Politics of Fear*, Altamira Press, Oxford Press, 2006, p. 247.

одговарају и понекад превазилазе мејнстрим медије и што је још важније је значење поруке коју преносе. Улога новинара у извештавању о тероризму ће помоћи јавности да развије перцепцију о свету који их окружује и начинама на који се публика односи према актерима тероризма. Ако је главна мисија тероризма да скрене пажњу јавности и створи масовну хистерију и страх, медији су управо оно што терористи желе како би промовисали свој програм.

Штампа, а и филм се могу сматрати најистакнутијим инструментима тероризма у дистрибуцији и стварању страха. Медијска покривеност може бити од користи у ширење свести о ефектима тероризма, међутим, такође може показати терористима да смо у страху од њихових акција које су предузели или планирају да предузму. Сензационалистички медијска покривеност догађаја у вези са тероризмом може имати директан утицај на више сличних дела у будућности што значи да изазивају ново насиље. Заправо дужност медија је да креирају неки суд и анализирају поруке терориста. Медији никако не треба да буду у служби терориста, и у служби њихових интереса и политичким програмима. Приказивање насиља и терористичких акција од стране масовних медија, нису само одраз светских догађаја, али свакако утиче на њих и формира снажне утиске о појединим личностима и преобликовању друштвене свести. Од сада нови терористи неће бити регрутовани само из сиромашних слојева становништва, већ из више, образоване и средње класе. То значи да терористи данас имају способности да изведу више спектакуларних дела и произведу хаос и више жртава и нанесу више штете светској јавности. Модерна технологија омогућава медијима да информације буду доступне готово свим људима у сваком делу планете, и са овом доступношћу, појединци уче да постоје алтернативе насиљу, диктатури и изолацији модерног света.

Велике погодности лакоће приступа интернету, недостатак регулативе, велика потенцијална публика и брз проток информација, претворени су у корист група које тероришу друштва како би остварили своје циљеве. С обзиром на централну улогу медија и комуникационих технологија у већини и заиста најважнијих аспеката савременог тероризма, традиционални чувари „старих“ медија имају посебну одговорност да дистрибуирају њихов значајан утицај пажљиво и вођени највишим новинарским стандардима, барем у слободним друштвима. Плодни путеви за будућа истраживања могу пружити ближи поглед на однос између политичке оријентације владе и медијског одговора земље погођене тероризмом.

ЛИТЕРАТУРА

- Altheide, David, „That way, politics of fear paved the pathway to the social reclusion. Mass-Media and Terrorism: fringe reflections for a central issue“, *Review of Terrorism and the Politics of Fear*, Altamira Press. Oxford Press, 2006.
- Altheide, David, „The mass media, crime and terrorism“, *The Journal of International Criminal Justice*, 2006, Vol.4, No.5, pp. 982-997.
- Amiri, Abid, „Muslim Americans and the Media after 9/11 Mohammad and Underlying Processes“, in: *Media Effects: Advances in Theory and Research*, pp. 69-96, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2001.
- Anufrienko, Svetlana Viktorovna, „The Modern Terrorism, The Media and the Democracy“ *Middle-East Journal of Scientific Research*, Vol.18, No.2, pp. 206-209, DOI: 10.5829/idosi.mejsr.2013.18.2.12424, 2013.
- Bilgen, Arda, „Terrorism and the Media: A Dangerous Symbiosis“, *The George Washington University*, April 2011 -Jul 22 2012.
- Birt, Yahya, „Terrorism, Politics and Media Controversy“, *Musings on the Britannic Crescent*, 26 Feb 2011.
- Camphuijsen, Marjolein, Vissers, Esther, „Terrorism and the Mass Media: A symbiotic relationship“, *Social Cosmos*, Vol 3, No 1, 2012.
- Cohen, Herb, *Terrorism and media*, Power Negotiations Institute, Northbrook, IL, 1986.
- Cohen-Almagor, Rafael, „The Terrorists’ Best Ally: The Quebec Media Coverage of the FLQ Crisis in October 1970“, *Canadian Journal of Communication*, Volume 25, No. 2, 2000, pp. 251-284.
- Cohen-Almagor, Raphael, „Media Coverage of Acts of Terrorism: Troubling Episodes and Suggested Guidelines“, Vol 30, No. 3, 2005.
- Crenshaw, Martha, „The Causes of Terrorism“, *Comparative Politics*, Vol. 13, No. 4, 1981, pp. 379-399.
- Decker, Warren, Rainey, Daniel, „Terrorism as Communication“. Reports – Research, Speeches/Meeting Papers, 1980.
- Jamie Doward, „Media coverage of terrorism ‘leads to further violence‘“, *The Guardian*, Media Observer, 2016.
- Epkins, David, „Media framing of terrorism: views of „Front lines“, *National security prestige press*, Maryland, 2011.
- Eugenis, Kate, „Who Will Tell the Story?: Terrorism’s Relationship with the Global Media“, University of Nevada, Las Vegas March 14, 2013, pp.49-50, *Global Security Studies*, Spring 2012, Volume 3, Issue 2, pp. 43-55.

- Fog, Agner, „The supposed and the real role of mass media in modern democracy“, *Working paper*, 2004-05-20, last modified 2013.
- Hamden, James, „Psychology of Terrorists: 4 types“, PhD Democracy and Security, Vol.1, Taylor& Francis, 2005, p. 130.
- Hofmann, Brus, *Унутрашњи тероризам*, НК Алфа, Београд, 2000.
- Jenkins, Brian, *Definitional Problems*, RAND corporation, 1980.
- Jenkins, Brian, *The Psychological Implications of Media-Covered Terrorism*, RAND corporation, 1981.
- Jenkins, Philip, *Images of Terror: What We Can and Can't Know about Terrorism*, Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter, 2003.
- Jetter, Michael, „Terrorism and the Media“, Universidad EAFIT and IZA, Discussion Paper No. 8497, 2014.
- Knight, Allan, and Ubayasiri, Kassun „Terror: Journalism, Terrorism and the Internet“, *Ejournalist*, Volume 2, Number 1, 2002.
- Laquer, Walter, *Terrorism*, Boston, MA: Little, Brown, 1977.
- Lukuman, Desina, „The Role of the Media in Reporting Terrorism: A Personal Viewpoint“, *Journal of Communication and Media Research*, Volume 1 No. 1, 2009.
- O Hanlon, Ema, *Televised Media: Supporting the War on Terror and the Impending War on Iraq*, Ethics of Development in a Global Environment, 2003.
- O'Donnell, Brett and Gray, David, „Media and State Sponsored Terrorism“, *Global Security Studies*, Volume 3, Issue 2, 2012.
- Paletz, David, Rickershauser, Jill, „Media, Violence and Terrorism in North America“, in: S. T. Kwame Boafo; John Maguire; Sylvie Coudray (eds.), *Media, Violence and Terrorism* (Proceedings of the Conference “Terrorism and Media”, Manila, Philippines, 2-3 May 2002). Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), pp. 119-126.
- Papacharissi, Zizi, De Fatima Oliveira, Maria, „News Frames Terrorism: A Comparative Analysis of Frames Employed in Terrorism“, *The International Journal of Press/Politics*, Vol.13, No.1, 2008, pp.52-74, DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/1940161207312676>
- Pfeiffer, Christoph, „Terrorism and its Oxygen: A Game-Theoretic Perspective on Terrorism and the Media“, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, Vol.4, No.3, 2012, pp. 212-228. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/19434472.2011.594629>

- Picard, Robert, „The Journalist’s Role in Coverage of Terrorist Events”, *Paper presented at the Annual Meeting of the Speech Communication Association 75th*, San Francisco, CA, November, 1989, pp.18-21.
- Protopapas, Georgius „The Media and Terrorism: The case of Greece” in: *Managing the Consequences of Terrorists Acts - Efficiency and Coordination Challenges*, 2012.
- Reinares, Fernando, *Terrorism*, International Handbook of Violence Research, 2003, p. 312.
- Rivas, Pedro, Plaza Juan, „El régimen informativo del terrorismo. Propuesta de un modelo hermenéutico”, Vol.18, No. 2, 2015, pp. 374-417.
- Robinson, Matthew, „ *Media Coverage of Crime and Criminal Justice*“, Carolina Academic Press, 2011.
- Ross, Jeffrey, „Deconstructing the terrorism–news media relationship”, University of Baltimore, Crime media culture, Los Angeles, London, New Delhi and Singapore, Vol 3, No.2, 2007, pp. 215–225, DOI: 10.1177/1741659007078555
- Scheufele, Dietram, „Framing as a Theory of Media Effects“, *Journal of Political Communication*, Vol.49, No.1, pp. 103-122, 1999.
- Schmid, Peter, *Handbook of Terrorism Research* London, Routledge, 2011, pp. 86-87.
- Shrum, Larry, „Media Consumption and Perceptions of Social Reality: Effects and Underlying Processes“, in - *Media Effects, Advances in Theory and Research*, Lawrence Erlbaum Associates, 2002, pp. 69-96.
- Slone, Michael, „Responses to media coverage of terrorism”, *Journal of Conflict Resolution*, 2000, Vol.44, No.4, pp. 508–522, Doi: 10.1177/0022002700044004005
- Soriano, Manuel R. Torres, „Terrorism and the Mass Media after Al Qaeda: A Change of Course?“, *Athena Intelligence Journal* , Vol. 3, No 1, 2008, pp. 1-20.
- Stohl, Michael, „Old myths, new fantasies and the enduring realities of terrorism, Critical Studies on Terrorism”, 2008, Vol.1, No.1, pp. 5-16, DOI: 10.1080/17539150701846443
- Spencer, Alexander, „The Social Construction of Terrorism: Media, Metaphor and Policy Implications *Journal of International Relations and Development*“, Vol.15, No.3, 2012, pp. 393-419.
- Van Dijk, Teun, „The mass media today: discourses of domination of diversity”, *The Global Context Communication beyond the Nation-State*, Vol. 2, No. 2, 1995, pp. 27-45.

- Weimann, Gabriel, „The Theater of Terror: Effects of Press Coverage“, *Journal of Communication*, Vol.33, No.1, 1983, pp. 38-45.
- Wiewiorka, Michael, „From Classical Terrorism to ‘Global’ Terrorism“, *École des Hautes Études en Sciences Sociales*, Vol. 1, No.2, 2007, pp. 92–104.
- Wojciechowski, Svetlana, *The triad of terrorist motivation – Introduction*, Poznan, 2005.

Marko Krstić

INFLUENCE OF MEDIA ON POLITICAL POWER OF TERRORIST GROUP

Resume

The contact between terrorism and human population is done through the mass media and the more people are aware of their role, it becomes clear that they are broadcasting the events in order to regain viewership. Reporting on terrorism is full of journalistic dilemmas and paradoxes, which aims to objectively, fairly and accurately inform the public, and will therefore work to explain variations in media coverage of the different types of terrorism. It has been proven that there is a symbiotic relationship between the terrorist groups and the media, and established a formal one which focuses on strategic interaction among them. Media manipulation and exploitation by terrorists showed that they play a key role in their propaganda war. Many terrorist organizations use the potential of the media to orient to focus on terror and achieve more efficient win over the audience, as modern terrorists have become aware of new possibilities for carrying out a massive psychological impact of using the latest means of mass communication. This paper will also examine the strategies and tactics of this new form media-oriented terrorism and its impact on the audience which, through the media, joins spreading circles of his victims.

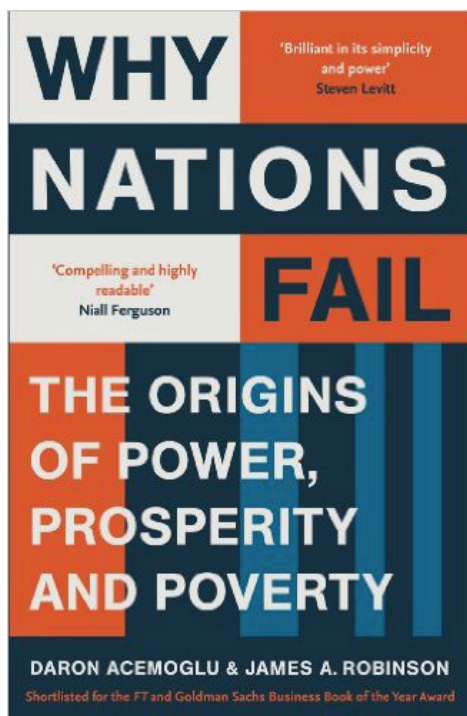
Keywords: terrorism, media, communication, viewing, propaganda war.

* Овај рад је примљен 18. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 03. 06. 2016. године.

*Дејан Бурсаћ**

Институт за политичке студије, Београд

ЗАШТО НАЦИЈЕ ПРОПАДАЈУ

Приказ књиге: Daron Acemoglu, James A. Robinson, Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty, Profile Books, London, 2013, p. 529.

* Истраживач сарадник.

Већ деценијама, политиколози, економисти, социолози, историчари и други истраживачи из различитих сфера друштвених наука, покушавају да нађу одговор на питање порекла и узрока глобалне економске неједнакости – тзв. развојног јаза који постоји између богатих и развијених држава са једне, односно сиромашних земаља са друге стране. Током дуготрајне и често дифузне академске дебате, крхки научни консензус је лутао између више могућих тумачења: од практичних објашњења мањка капитала и лоших економских политика спровођених у земљама тзв. Трећег света, до теорија зависности, (нео)колонијализма и осталих системских објашњења, која су обично у обзир узимала односе између глобалног севера и југа. Утисак је, међутим, да уверљив одговор и свеобухватно објашњење још увек нису пронађени.

Управо у тај теоријски вакуум покушали су да уђу аутори књиге коју приказујемо: амерички економиста турског порекла Дарон Ачемоглу, са Масачусетског института технологије; и британски политиколог Џејмс А. Робинсон, професор на Харварду. Њихово дело покушава да из перспективе неоинституционалистичког приступа објасни различите исходе историјског развоја народа и држава, нарочито у смислу економског богатства; те да на тај начин одговори на питање: зашто неке нације успевају да акумулирају богатство, док друге доживљавају неуспехе, па као последица тога чак и нестају са историјске сцене? Да би утврдили шта утиче на судбину нација, аутори се посвећују анализи великог броја студија случаја, а у том задатку примењују и бројна знања и парадигме из области компаративних политичких наука, развојне економије, историје и нарочито економске историје.

Робинсон и Ачемоглу идентификују два кључна фактора за економски раст. Први је постојање централизованог државног апарата у смислу минимума централизованог политичког одлучивања; а други, важнији – постојање инклузивних политичких и економских институција. Други фактор добија претежну пажњу у књизи: за ауторе, управо квалитативна природа институција одређује судбину нација.

Они налазе да инклузивне (отворене, плуралистичке) институције креирају даље стимулусе за инвестирање, иновације, креативност, продуктивност и константну промену ка политикама које доносе већи просперитет, кроз формално или неформално успостављен систем друштвених, политичких и економских награда и подстицаја. Институције су инклузивне онда када најши-

ри део једне нације има прилику да учествује у доношењу одлука, односно онда када је политичка моћ широко дистрибуирана, али и прописно ограничена сетом писаних и неписаних, али општеприхваћених правила. У контрастној ситуацији, мале групе људи (елите) поседују монопол политичког одлучивања. Нације пропадају, сматрају аутори, онда када су институције екстрактивне, односно када се политичка и економска моћ налази у рукама елите која експлоатише остатак друштва, а не жели да ту моћ и њене бенефите дели.

Један од примера овог односа је институт владавине права, који настаје као израз тежње друштва за једнаким третманом пред законом и ограничавањем свемоћи државе. Као резултат владавине права, настаје стабилна привредна клима у којој за све актере на тржишту важе једнака правила и процедуре. У практичном смислу, то резултира заштићеним правом својине, сигурношћу спровођења уговора, правовременим решавањем могућих спорова, једноставним процедурама покретања послова, компетитивним тржиштима и слободом за грађане да бирају своје занимање, али и робу или услугу коју желе да купе. У таквој ситуацији, кажу Ачемоглу и Робинсон, постоје јасни подстицаји економском просперитету.

Да би подржали своје тврдње, аутори посвећују простор анализи већег броја студија случаја, који варирају у зависности од друштвеног, географског, али и историјског контекста: од неолитске револуције, периода пре више од десет хиљада година у коме је човечанство прешло са номадског на стационарни начин живота кроз настанак пољопривреде и припитомљавање животиња; до примера из двадесетог века који се односе на пропаст тоталитарних социјалистичких режима, али и сиромаштво у појединим земљама Африке, Латинске Америке и Азије. Ачемоглу и Робинсон идентификују факторе инклузивних, односно екстрактивних институција у бројним анализираним примерима – градећи на томе теорију да чак и земље које су сличне у погледу историје, природних ресурса, географског положаја или цивилизацијског оквира, производе различите економске исходе у складу са сопственим институционалним изборима.

Једна од референтних одредница кроз целу књигу је тзв. Славна револуција у Енглеској, у којој су 1688. године присталице парламента одбациле стјуартовски апсолутизам, те успоставиле уставну монархију на челу са (тада) холандским владаром Вилемом Другим. Славна револуција је омогућила ширу дистрибу-

цију политичке моћи, која је, заузврат, послужила као позитивна повратна спрега у процесу ослобађања економских институција, што је непун век касније омогућило индустријску револуцију. Тако се ова, наизглед безазлена династичка промена на трону једне европске државе, уствари показала као један од камена те-мељаца економског развоја западног света.

Кроз књигу се идентификује одређен број таквих критичних тачака, тзв. „историјских прекретница“, у којима су нације имале ванредну прилику да промене своје институције. Такви моменти укључују револуције, ратове, ослобађања од стране власти, па чак и неполитичке процесе попут епидемије црне куге (која је утицала на слом феудализма у западној Европи) или открића нових континената. Од момента ових критичних тачака, до тада слична друштва настављају различит развој кроз процес који аутори зови институционално удаљавање (енг. *institutional drift*) – овај процес омогућава акумулацију позитивних (или негативних) повратних спрега које креирају више инклузивне, отворене, продуктивне (или, у другом случају, екстрактивне, затворене и предаторске) институције. Даљи ток историјског развоја појединих нација од ових критичних тачака обликује модерне политичке ентитете те представља узрок постојања демократских или диктаторских режима чак и данас.

Аутори те процесе описују као „зачарани круг“ и „врли круг“ (енг. *vicious and virtuous circle*). Једном када су успостављене, институције су у великој мери самообнављајуће и утичу на токове даљег развоја, у позитивном или у негативном смислу, у зависности од првобитне поставке. Ачемоглу и Робинсон сматрају да отпаднички режими, корумпирани лидери и грабљиве елите, које се обично налазе у крхким, нестабилним државама, узрокују сиромаштво кроз подршку екстрактивним политичким институцијама, које кроз неслободне политичке и субсеквентно, економске процесе, штите интересе мале елите против могуће конкуренције која би могла да им угрози или ограничи апсолутну моћ. Богатство такве елите креира хијерархијске, ауторитарне државне апарате, који затим повећавају ниво репресије над становништвом у жељи да очувају нетакнуту превласт екстрактивне елите. Страх владајућих елита од потенцијалних такмаца се види у противљењу инклузивним институцијама у обе сфере (политичкој и економској), а као један од примера аутори наводе и противљење тековинама индустријске револуције у бројним државама европског континента – између осталог и у

Аустро-Угарској (ово противљење се нпр. огледа у релативно позном укидању кметства, као и у закаснелој и често политички опструираној изградњи железничке мреже). Један од начина за излазак из зачараног круга се налази управо у историјски критичним прекретницама. Често су оне политичке, у смислу да их створи само друштво, кроз побуну широке социјалне коалиције која захтева већу инклузивност институција и учешће у подели политичке и економске моћи.

Треба нагласити да, и поред изузетно занимљивог стила и привлачног начина којим презентују своје налазе и подупируће доказе, Ачемоглу и Робинсон нису успели да избегну замку претеране репетитивности основне, а опет недовољно дефинисане дихотомије инклузивних и екстрактивних институција. То нас уводи у неколико потенцијалних проблема које њихов неоинституционалистички приступ индукује.

Пре свега, аутори у великој мери игноришу или са недовољно јаким разлозима одбацују друга објашњења различитог тока развоја друштава. Њихов уско институционалистички приступ сматра да су остали фактори са потенцијалним утицајем на развој – пре свега они који долазе из области географије, климатског поднебља, културе и њених специфичности, укључујући ту и религију – недовољни да објасне анализирани феномен богатства и сиромаштва. Штавише, приметно је игнорисање осталих фактора утицаја на економски раст, попут геополитичких кретања или образаца технолошког и научног прогреса (аутори очигледно прећутно сматрају да они произилазе из квалитета институција). У том смислу, могли бисмо рећи да фундаирање теорије искључиво на институцијама представља претерано упрошћавање изузетно комплексног проблема. Такође, приметно је да аутори нису успели довољно убедљиво да објасне сам настанак институција (биле оне инклузивне или екстрактивне), нарочито утицаја који специфичности културе и географије имају на развој специфичног типа институција у оквиру појединих друштава, што је приметно ако се осврнемо на сам почетак писане историје човечанства (нпр. развој оријенталних деспотскија у плавним сливовима великих река).

Наредни проблем налазимо у процесу доказивања хипотеза. Као што смо рекли, Ачемоглу и Робинсон своје тврдње доказују искључиво квалитативном анализом већег броја студија случаја, док са друге стране не презентују емпиријске или статистички обрађене доказе којима би подржали основне хипотезе – иако

претпостављамо да је за овакав тип истраживања било сасвим могуће извести основне варијабле које утичу на корелацију између типа институција и нивоа економског развоја. Томе је вероватно допринео питање стил и популаран приступ у презентацији аргумената за који су се аутори одлучили у намери да напишу књигу која није приступачна само академској заједници, већ и најширој јавности. Једна од последица квалитативног приступа је и чињеница да на више места аргументација књиге пати од циркуларне каузалности – наиме, није јасно да ли економске институције подстичу настанак политичких, или је обратно: инклузивне политичке институције креирају слободно економско окружење и последични просперитет. Чини се да је аргумент применљив у оба смера, што додуше утиче на квалитет објашњења.

Најзад, један од проблема којем су се и Ачемоглу и Робинсон посветили јесте и актуелни раст Кине као најбољи пример економског просперитета који настаје под ауторитарним, односно екстрактивним политичким институцијама. Аутори нису уверени да екстрактивни режими попут кинеског могу да донесу дугорочан раст – они сматрају да Кина профитира од првобитног замајца раста који дугују високом нивоу политичке централизације, али и усвајању страних технологија (дакле увозу технологије уместо стварања локалних подстицаја за креацију и иновативност); и који може да потраје и више деценија – као што је био случај са првим деценијама незаустављивог раста у некадашњем Совјетском Савезу. На дужи рок међутим, сматрају аутори, екстрактивне институције ће постати терет економском расту, те ће Кина морати или да се мења, или да се суочи са процесом опадања. И у овом случају ваља нагласити да аутори игноришу геополитичке или културолошке утицаје, усредсређујући се искључиво на институционално објашњење, што је потенцијални моменат спорења.

Књига „Зашто нације пропадају“, иако написана од стране уважених професора са цењених америчких института, није изложена очекивано крутим академским вокабуларом прилагођеним искључиво научној заједници и стручној јавности. Управо супротно, књига представља вредан покушај да се истраживање изузетно сложене теме представи широкој читалачкој јавности на занимљив, релативно једноставан, а опет интригантан и интелектуално изазован, али никако досадан начин. У крајњој линији, жар са којим аутори заступају своје

аргументе, упркос појединим мањкавостима које смо навели, сигурно ће обузети сваког иоле радозналост читаоца. На радост српске академске заједнице, али и опште читалачке јавности, књига је 2014. преведена и на наш језик, под називом „Зашто народи пропадају“, у издању издавачке куће Клио.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту **Times New Roman**, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – **Bold** и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – **Bold** (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - **Bold** (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима **Bold** (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту **Times New Roman**, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**
 - Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- **приликом навођења чланака из часописа:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излагања и број стране.
 - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**
 - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
 - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**
 - Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
 - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- **приликом навођења архивске грађе:**
 - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.
 - **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
- **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
- **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
 - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:** Исто, број стране
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
 - **Исто, стр. 55**
- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:** Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
 - **Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав.дело, стр. 54.**

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - ***Bold*** (фонт 12), испод тога **наслов рада** на енглеском великим словима - ***Bold*** (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – ***Bold*** (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, <http://www.politickarevija.rs>

Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@politickarevija.rs.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензена је да доприносе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада
рецензента:

Име, презиме и научно звање

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију,
политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд
(Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Планета
принт). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија

CD-ROM ISSN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364